

ЭЛЕКТРОННАЯ

ХРЭСТАМАТЫЯ

па вучэбным прадмеце

«Беларуская літаратура»

9

«Жыццё Ефрасінні Полацкай»

Прадмова

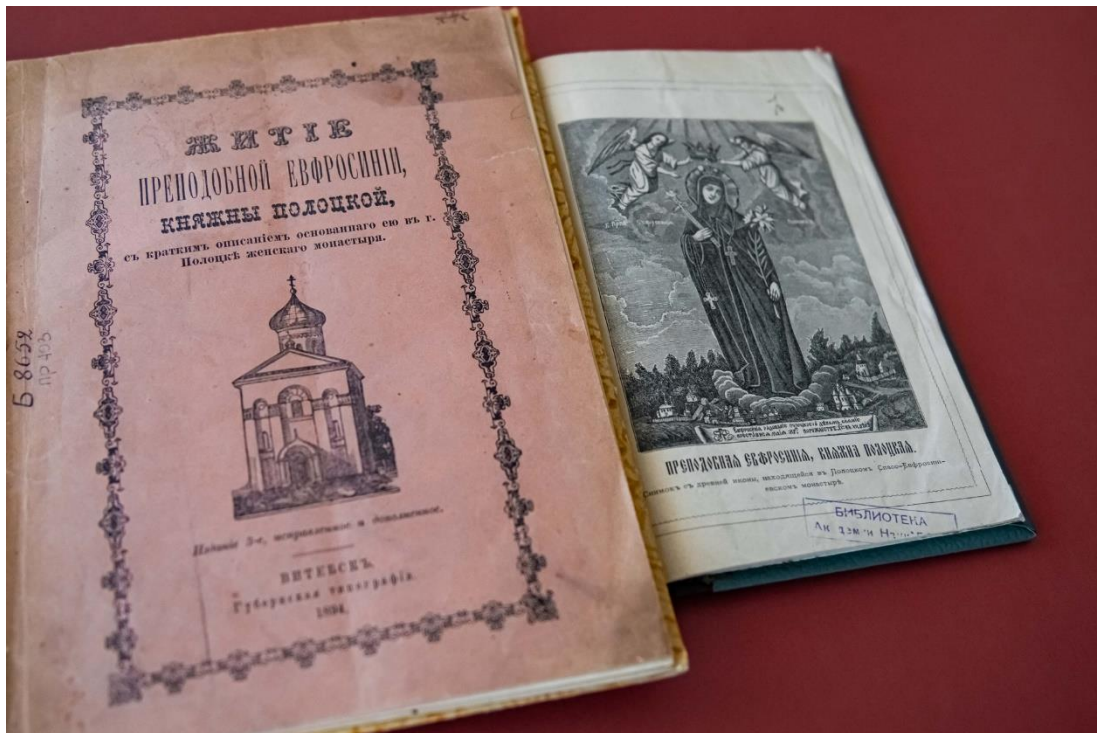
"Жыціе Еўфрасінні Полацкай" узнікла ў канцы XII ці ў першай палове XIII ст. і з'яўляецца асноўнай крыніцай звестак пра дзейнасць і лёс славітай полацкай асветніцы. Аўтар Жыція невядомы, але тэкст дае падставы меркаваць, што ў яго складанні браў удзел "слуга" Еўфрасінні Міхаіл, магчыма, ігумен мужчынскага манастыра, заснаванага падзвіжніцай у Полацку. Неаднаразова выказвалася гіпотэза, што ў Жыціі адлюстраваліся ўласныя малітваслоўныя і павучальныя творы самой Еўфрасінні, укладзеныя аўтарам Жыція ў вусны галоўнай гераіні як яе маналогі і роздумы.

Першапачатковы варыянт тэксту да нашага часу не захаваўся. Налічваецца значна болей за сотню спісаў гэтага твора, старэйшы з якіх датуецца XV ст. (звесткі пра спіс XIV ст. пацвярджэння не маюць). Усе спісы ўкладаюць шэсць рэдакцый, якія адлюстроўваюць уплывы розных пазнейшых літаратурных стыляў і школ, але асноўны фонд гістарычных звестак, моўна-стылёвых і асабліва вобразатворчых формаў і сродкаў з высокай ступенню дакладнасці перадае асаблівасці страчанага арыгінала.

Помнік створаны ў рэчышчы манументальна-гістарычнага стылю і належыць да жанравай разнавіднасці жыццё-біясця, або "поўных", нескарочаных жыццё-аповесцей, якія выкарстоўваліся ў набажэнстве або чыталіся на манастырскай трапезе. Царкоўна-службовае прызначэнне амаль цалкам падпарадкоўвае сабе змест і паэтыку жыццёпісу Еўфрасінні. Так, складаючы твор, невядомы аўтар грунтаваўся не толькі на рэальна-біяграфічным матэрыяле (які мог ведаць асабіста або ад сучаснікаў), але шырока выкарыстоўваў візантыйскае з паходжання жыццё нябеснай патронкі полацкай князёўны — Еўфрасінні Александрыйскай, а таксама заходнееўрапейскае "Жыццё Аляксея, чалавека Богага", усходнеславянскі "Ізборнік Святаслава" 1076 г. і інш. Вобраз галоўнай гераіні ідэалізаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі агіяграфіі і можа супастаўляцца не з партрэтнай выявай, а з іконай.

Складальніца Жыція цікавілі не перапетыі лёсу, прыгоды, рэаліі жыцця гераіні, а тое агульнае для многіх падзвіжнікаў эпохі, у чым, на яго думку, выяўлялася богаабранасць, святасць Еўфрасінні. Таму дзеянне ў творы разгортваецца ў межах трафарэтнай агіяграфічнай схемы, што не замінае, аднак, стварыць прывабныя і не пазбаўленыя жывых рыс вобразы самой Еўфрасінні Полацкай, яе сяцёр, бацькі, братаў, паплечніц, царкоўных уладык, яскрава адлюстраваць асаблівасці менталітэту і духоўных каштоўнасцей сярэднявечнага грамадства. Важнейшымі асаблівасцямі Жыція можна лічыць спробы драматызацыі апавядання шляхам уключэння ў тэкст эмацыйна напружаных дыялогаў герояў, а таксама нетыповую для агіяграфіі таго перыяду псіхалагізацыю. У пэўнай ступені аўтар Жыція часам адыходзіў ад задач стварэння царкоўна-службовага і павучальнага твора. Пад яго пяром узніклі сапраўдныя рысы рэальных асоб, уся дзейнасць якіх была накіравана на распаўсюджанне асветы ў родным краі.

**АПОВЕСЦЬ ЖЫЦЦЯ І СМЕРЦІ СВЯТОЙ І БЛАЖЭННАЙ І НАЙПАДОБНЕЙШАЙ
ЕЎФРАСІННІ, ІГУМЕННІ МАНАСТЫРА СВЯТОГА СПАСА І НАЙСВЯЦЕЙШАЙ
ЯГОНАЙ МАЦІ, ШТО Ё ГОРАДЗЕ ПОЛАЦКУ БАГАСЛАВІ, ОЙЧА!**



Источник: <https://csl.bas-net.by/news/one-news.asp?id=94568>

Пахвалёны Госпад Бог Ізраіля, Бог Аўраама, Бог Ісаака, Бог Іакава, не мёртвых Бог, але жывых. Праведный бо і пасля смерці жывуць; як кажа Саламон у прыповесцях: "Праведнікі ў вяках жывуць, і ад Госпада іх узнагарода, і клопат пра іх ад Усявышняга". Таму атрымаюць яны вянец з рукі Госпада". Так і ёсць. І яшчэ скажам пра іх: "Прыйдзіце ўсе, хто жыве ангельскім жыццём у пустэльных і ў гарах: старыя — адкінуўшы немач, маладыя — скачучы, быццам алені,— сядзіцеся ўсе". Хачу бо даць вам трапезу з такіх страваў, каб, паеўшы, узвесьлілі вы свае душы. Бо гэтая трапеза ад страваў нятленных — не тая, што дае асалоду гартані і чэрава насычае, але тая, што душу весяліць і розум умацоўвае на добрыя дзеі. Калі будзе хто есці яе, дык, насыціўшыся, болей не ўжадае, як мовіць Пісанне: "Не заморыць голадам Госпад праведных душы". Але вернемся да таго, з чаго пачалі мы аповесць. Вы ж, дабрачынныя слухачы — князі і баяры, царкоўнікі і пачэсныя сонмы святых, што жывуць у манастырах, і простыя людзі, — прыйдзіце на гэтую казань, паслухайце ўважліва, адкрыўшы вушы свае, памякчыўшы нівы сэрцаў вашых, і прыміце ў іх насенне ўратавальнага жыцця найпадобнейшай той, яе подзвігі й працу святую, і любоў да Бога. Скажам спярша пра тое, як яна нарадзілася і гадавалася, як узрасла і як пайшла следам за сваім жаніхом Хрыстом.

Быў у горадзе Полацку князь Усяслаў, і меў жа ён многа сыноў. І быў у яго меншы сын імем Георгій, ад якога і нарадзілася шчаснае тое дзяўчо. І ўзрадаваліся бацькі яе нараджэнню разам з усімі роднымі. А праз колькі дзён наказалі хрысціць

яе, і хрысцілі яе ў імя Айца, Сына і Духа Святога. І гадала яе карміцелька, і расло дзень за днём немаўля, жывячы малаком цела, а душу напайваючы Духам Святым. І дзяўчына была вельмі здольная да кніжнай навукі, нават не дасягнуўшы яшчэ паўналецця, і было гэта плёнам малітвы. Так любіла вучэнне яна, што дзівіўся бацька яе з любові такой да навук. І па ўсіх гарадах разышлася слава пра яе мудрасць, і добрыя здольнасці да навук, і красу цялесную, бо была яна прыгожая надта абліччам. Хараства ж яе многіх слаўных князёў прыводзіла да бацькі яе: хацеў кожны з іх заручыць яе сыну свайму. І многія часта прасілі згоды на гэта ў бацькі яе, але адказваў той: "Няхай спраўдзіцца воля Госпада!"

Адзін жа з князёў, найбольш слаўны княжэннем сваім і багаццем, паслаўшы да бацькі яе, папрасіў выдаць дачку за сына свайго. І калі споўнілася дзяўчыне дванаццаць гадоў, пачаў казаць бацька яе да княгіні: "Варта аддаць ужо за князя Прадславу" (так бо назвалі яе да хрышчэння). Яна ж адказала: "Хай спраўдзіцца воля Бога і твая, княжа!" Прадслава ж, пачуўшы ўсё тое, падумала, — ці праўдзівей сказаць: Святым Духам напоўніўся розум яе, — і сказала сабе: "Што будзе, калі бацька надумае аддаць мяне замуж? Калі здарыцца так, смутку гэтага свету нельга будзе пазбыцца!" І яшчэ казала сабе: "Што ж учынілі нашыя роды, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж і княжылі, але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула, іхняя слава, быццам прах, горай за павуцінне. Затое жанчыны, што жылі раней і, узяўшы мужчынскую моц, пайшлі следам за сваім Жаніхом, і целы свае аддалі на пакуты, і паклалі галовы пад меч, а іншыя хоць і не схілілі шыі свае пад жалеза, але мечам духоўным адсеклі плоцкія асалоды, аддаўшы целы пасту, чуйнаванню і малітоўнаму кленчанню, і ляжанню зямельнаму — тых памятаюць на зямлі, іх імёны напісаныя на нябёсах, дзе яны з ангеламі Бога ўсхваляюць. А слава гэтая — пыл і попел, быццам дым разыходзіцца і нібы пара водная гіне!" Так яна думала ў сэрцы сваім, а розум яе больш узмацняўся на любоў Божую. І адзіная думка легла на сэрца яе, бо казала сабе: "Ці не было б лепей за гэтае жыццё пастрыгчыся ў манашкі і быць пад ігуменняй, і слухацца сёстраў, і вучыцца, як Божы страх сцвердзіць у сэрцы сваім і як скончыць жыццё?" І гэтак вырашыўшы, пайшла ў манастыр пакрыёма ад бацькі і маці і ад усіх родных.

У тыя гады ігуменняю была княгіня Раманава. Прышоўшы да яе, Еўфрасіння прасіла, каб дазволіла тая прыняць ёй ангельскі воблік і далучыцца да інакіняў, што жылі там, і быць пад Хрыстоваю ўладай. І ўгледзела шчасная тая жанчына яе маладосць і квітучы ўзрост, і сумелася, і стала пакутаваць целам, і сэрцам жахнулася, і схіліла твар да зямлі, і надоўга ўкленчыла, і схілілася, і ўбачыла маладосць яе, уздыхнула і, плачучы, гэтак сказала: "Дзіця! Як магу я такое ўчыніць?"

Твой бацька даведаецца і гнеў свой абрыне на маю галаву. Ды і маладая ты яшчэ векам, каб несці цяжар манаскага жыцця. І як здолееш ты пакінуць княжэнне і славу гэтага свету?" І адказвала ёй шчасная тая дзяўчына: "Панна і маці! Усё відочнае на гэтым свеце прыгожае і слаўнае, але хутка мінае, як сон, альбо вяне, бы квет; вечнае ж і невідочнае ў вяках жыве, як гаворыць Пісанне: Вока не бачыць, і вуха не чуе, і на сэрца чалавеку не прыйдзе, што рыхтуе Бог тым, хто любіць Яго. Ці дзеля

бацькі майго не хочаш пастрыгчы мяне? Не яго бойся, панна мая, а Бога пабойся, Які ўладарыць над усімі стварэннямі; не пазбаў мяне ангельскага чыну!"

Шчасная ж тая княгіня здзівілася розуму дзяўчыны і яе любові да Бога і загадала выканаць волю яе. І абвясціў яе іерэй, і пастрыг яе, і даў ёй імя Еўфрасіння, і апрануў яе ў чорныя рызы. І багаславіла яе ігумення багаславленнем святых айцоў, гэтак мовячы: "Наследуй, дзіця, жанчынам, што жылі раней цябе: Фяўронні і Еўпраксіі і многім іншым, якія цярпелі дзеля Хрыста, і дасць Госпад табе перамогу і сілу на супраціўніка нашага д'ябла!" І так ёй сказаўшы, адпусціла яе ў сваю келлю.

І калі ўведаў усё тое бацька яе, адразу ж пайшоў у манастыр, і ў распачы рваў на сабе валасы, і цалаваў дачку замілавана, і казаў: "Гора мне, дзіця маё! Што ж ўчыніла ты мне, прынёсшы душы маёй смутак! Што ж раней не сказала ты мне намеру свайго? Дзіця маё салодкае, жаль агортвае сэрца маё! О гора мне, дзіця маё мілае! Як абміне твая дабрыня спакусы варожыя? Ужо трэба мне плакаць душою маёю аструпянelay да Госпада Бога майго, каб увайшла ты ў Царства Яго!" І смуткаваў па ёй увесь дом яго. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння не зважала на смутак бацькі свайго, але, як добры ваяр, узброілася супраць ворага свайго д'ябла, і стала жыць у манастыры ў паслушэнстве ігуменні і ўсім сестрам, і ўсіх пераўзыходзіла ў посце, малітвах, чуйнаванні начным. І з таго часу яшчэ руплівейшаю стала, збіраючы дабрачынныя думкі ў сэрцы сваім, як пчала — мёд у соты.

Так жыла яна нейкі час у манастыры, а пасля папрасіла епіскапа Ілью, што кіраваў пасадам Святой Сафіі ў Полацку, каб той дазволіў ёй жыць у царкве Святой Сафіі ў мураванай келлі. І ён дазволіў ёй жыць там. І яна увайшла туды, і ўчыніла найпадзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пісаць кнігі сваімі рукамі, і прыбытак ад продажу іх аддавала тым, хто быў у нястачы.

Так жыла яна там пэўны час. І ў адну ноч легла яна адпачыць пасля доўгіх стаянняў на малітве да Бога, і ўбачыла праяву: узяў яе ангел і павёў туды, дзе была цэркаўка Святога Спаса, метохія Святой Сафіі, што людзі завуць Сяльцом. І паказаў яе ангел Госпадавы, кажучы так: "Еўфрасіння! Тут належыць быць табе!" Яна ж, абудзіўшыся, вельмі здзівілася, кажучы: "Што гэта значыць?" І ў тую ж ноч бачыла гэтае тройчы. І, абудзіўшыся ад сну, узнялася са страхам, славячы Бога й гаворачы: "Слава Табе, Божа, слава Табе, што даў мне ў гэтую ноч бачыць светлае аблічча ангелава!" І пачала пасля чытаць псалом: "Гатовае сэрца маё, Божа, гатовае сэрца маё! Зноў да Цябе прыбягаю ад чэрава маці маёй! Ты — Бог мой; паводле жадання Свайго ўчыні мне, рабе Сваёй!" І скончыла ютрань.

Той жа ночы явіўся той ангел епіскапу Ілью, кажучы: "Увядзі рабу Божую Еўфрасінню ў цэркаўку Святога Спаса на святым месцы, званым Сяльцом, бо яна вартая Царства Нябеснага; як духмянае міра, узыходзіць да Госпада малітва яе, як вянец на галаве царавай, спачывае на ёй Дух Святы, і як сонца ззяе над усёю зямлёю, так празьяе жыццё яе прад Божымі ангеламі! "Епіскап жа ўзняўся хутка са страхам і трымценнем і прыйшоў да Еўфрасінні. Тая ж, пабачыўшы епіскапа, пакланілася яму і сказала: "Багаславі, святы Уладыка!" Ён жа адказвае: "Бог няхай багаславіць цябе, дзіця, і надасць табе цярпення і сілы на ўсіх ворагаў відочных і невідочных!" Яна ж

пакланілася і сказала: "Амін. Хай учыніцца мне паводле слова твайго, святы ўладыка!" І села.

Адкрыў жа той шчасны епіскап вусны свае і пачаў з ёю гутарыць пра ратунак душы. Шчасная ж Еўфрасіння прымала словы яго ў жытніцу душы сваёй, быццам насенне, якое радзіла: адно — 30, другое ж — 60 альбо 100. І доўга гутарыў з ёю епіскап, і пасля сказаў так: "Дачка! Хачу слова мовіць табе; ты ж прымі з любоўю яго!" Яна ж кажа: "З радасцю, найпадобнейшы ойча, прыму слова тваё, быццам дар шматкаштоўны!" І гаворыць епіскап: "Ведаеш, дзіця, што царква, дзе жывеш ты,— саборная; тут усе людзі збіраюцца, і нядобра табе быць тут. Але ж ёсць цэркаўка Святога Спаса ў Сяльцы, дзе брація наша ляжыць — епіскапы, што былі да нас. Калі Бог успаможа, дык малітвамі іх і працай тваёю ўзвялічыцца гэтае месца!"

Еўфрасіння, пачуўшы словы епіскапа, ўзрадавалася душою і ўзвесялілася сэрцам, веры даўшы яўленню ангела і таму, што бачыла і чула ад яго. І прамовіла да епіскапа: "Хай паможа мне Бог тваімі святымі малітвамі, ойча!"

І паклікаў тады епіскап князя Барыса, дзядзьку яе, і бацьку яе Георгія, і найпадобную Еўфрасінню, і пачэсных мужоў, і, зрабіўшы іх сведкамі, мовіў: "Вось, аддаю Еўфрасінні месца Святога Спаса пры вас, каб пасля маёй смерці ніхто не судзіўся за гэты дарунак мой". І чулі гэта абодва князі і баяры ўсе ад епіскапа, і пакланіліся яму, кажучы гэтак: "Сапраўды, уладыка святы: сам Бог уклаў у тваё сэрца клопат апекавацца над гэтай дзяўчынаю". Еўфрасінні ж казалі: "Ідзі і паслухай епіскапа, учыні, што ён табе скажа, бо ён усім нам айцец, і трэба слухаць яго". Еўфрасіння ж, узяўшы з усмешкаю твар на іх, мовіла: "Іду з радасцю; як Бог мне накажа, так і будзе; хай будзе на мне воля Госпада!"

Князі ж і баяры ўсе, пачуўшы гэтыя словы найпадобнейшае Еўфрасінні, ўзрадаваліся і, атрымаўшы багаслаўненне епіскапа, пакланіліся Еўфрасінні, цалавалі з любоўю яе і раз'ехаліся па дамах. А Еўфрасіння, памаліўшыся ў Святой Сафіі, атрымаўшы багаслаўненне епіскапа, тае ж ночы ўзнялася і, узяўшы з сабою адну манашку, прыйшла на месца, званае Сяльцом, дзе стаяла царква Святога Спаса. І ўвайшла ў царкву, і пакланілася, і прамовіла так: "Ты, Госпадзе, даючы святым Сваім апосталам запавет, казаў: "Не насіце з сабою нічога, апрача посаха". Я ж, слухаючыся слова Твайго, прыйшла на гэтае месца, нічога не ўзяўшы з сабою, маючы ў сабе толькі слова Тваё: Госпадзе, памілуй! А з маёмасці ўсяе ёсць у мяне адно гэтыя кнігі, з якіх мае ўцеху душа і ўзвесяляецца сэрца. І, апрача трох хлябоў, больш не маю нічога, толькі Цябе, успаможніка і карміцеля. Бо Ты — Айцец убогім, адзенне распранутым, памочнік пакрыўджаным, надзея расчараваным. Хай жа нахвалена будзе імя Тваё на рабе Тваёй Еўфрасінні ад сёння й давеку! Амін". Сказаўшы гэта, пайшла з царквы і пачала руплівейшай быць на малітву да Бога.

Пажыўшы тут пэўны час, паслала яна да бацькі свайго з такімі словамі: "Пусці да мяне сястру маю Градзіславу, — так назвалі яе бацькі, — каб навучылася грамаце". І пусціў яе бацька. І Еўфрасіння рупна вучыла яе ратаванню душы, а тая рупна прымала, нібы ўрадлівая ніва, памякчыўшы сэрца сваё і кажучы гэтак: "Госпад Бог хай наставіць мяне на ратунак душы тваімі святымі малітвамі, панна!" Так казала яна.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, прывёўшы яе ў царкву, наказала іерэю, каб той, абвясціўшы, апрануў яе ў рызы манаскія, і дала ёй імя Еўдакія. Праз колькі дзён прыслаў па яе бацька, кажучы: "Адпусці ўжо сястру да мяне". Тая ж гэтак адказвала: "Не навучылася яшчэ ўсёй грамаце".

Бацька ж, даведаўшыся, што ад яго ўпотаі пастрыгла сястру, раз'юшыўся на найпадобнейшую Еўфрасінню і, палаючы сэрцам, прыехаў да манастыра і казаў: "Дзіця маё, што ты ўчыніла! Дадала ты сэрцу майму жалю да жалю і смутку да смутку!" І так мовіў ён ад гаротнага сэрца свайго, і рэкі слёзаў ліліся з вачэй яго. І казаў ён, з любоўю абдымаючы Еўдакію: "Дзеці мае! Ці ж дзеля гэтага вас нарадзіў я, ці ж на тое ўзгадавала вас маці? Дзеля чаго шлюб вам рыхтаваў? І няўжо палац і шлюбныя шаты вашыя ператворацца ў гора маё! Дзеці мае любасныя, што вы мне ўчынілі? Заместа радасці сэрца маё вы напоўнілі горкім смуткам!" І усе баяры, чуўшы жаль князя свайго, горка плакалі аб яго марным смутку. Шчасная ж Еўфрасіння адказвала бацьку: "Што турбуешся ты пра нас? Маем бо мы заступніка і ўспаможніка адзінага — Бога!" Але, мала сцешаны гэтымі словамі найпадобнейшае Еўфрасінні, паехаў бацька яе да свайго дому. А Еўдакія жыла ў манастыры сястры сваёй у паслушэнстве. Шчасная ж Еўфрасіння нястомна малілася Богу, каб зладзіў Ён тое месца.

Была ж у месце Полацкім князеўна Звеніслава Барысаўна, якая прынесла аднойчы ўсе свае рэчы залатыя і шматкаштоўныя шаты да Еўфрасінні і сказала: "Панна і сястра! Не патрэбная мне гожаць гэтага свету. Аддаю ўсё Святому Спасу, а сама хачу схіліць галаву сваю пад Хрыстова ярмо!" Яна ж прыняла сястру з радасцю і наказала іерэю пастрыгчы яе, і назвала яе Еўпраксіяй. І пачала тая жыць у манастыры ў малітвах, з адзінаю думкаю пра Бога. І былі яны, як адна душа ў двух целах. Пасля ж гэтага паставіла Еўфрасіння царкву каменную Святога Спаса, і збудаваці тую царкву за 30 тыдняў.

І тут хачу вам, братове, расказаць пра дзіва. Быў муж Іван, прыстаўнік над майстрамі царкоўнымі. І колькі разоў на досвітку чуў голас ён, які прамаўляў: "О Іване! Узрушся, ідзі на будоўлю царквы Уседзяржыцеля Спаса!" І аднойчы ён узняўся і прыйшоў да шчаснае Еўфрасінні і сказаў ёй: "Ці не ты, панна, па мяне пасылаеш, каб я ўзяўся за працу?" А яна адказвае: "Не". Але, падумаўшы, кажа яму шчасная тая жанчына: "Нават калі і не я цябе ўзрушваю, усё адно паслухай шчыра і ўважліва таго, хто цябе кліча на гэтую працу". І скажу вам яшчэ пра адно дзіва, добрыя слухачы. Ужо збудавана была царква тая, але крыху не хапіла плітаў, і не было чым скончыць вярхі. І шукалі, але не знайшлі нічога. І зажурылася Еўфрасіння, і, уздыхаючы, мовіла: "Слава Табе, Уладар Уседзяржыцель і чалавекалюбча! Ты, Хто даў нам вялікае ўсё, дай і меншае, каб завяршылася царква Твая!" Так яна памалілася, а назаўтра па Божай волі знайшліся пліты ў печы, і ў той самы дзень скончана была царква і ўнесены крыж.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, угледзеўшы завершаную царкву, узрадавалася душою. І асвятлі царкву, і была радасць вялікая ўсім хрысціянам. І сабраліся князі і ўладарныя мужы, і інакі з інакіямі, і просты люд, і адбылося вялікае свята, і святкавалі шмат дзён, а пасля разышліся. І бачыла шчасная, што выканаў Бог жаданне сэрца яе, і ўвайшла ў царкву, і ўпала ніцма на зямлю, і ўздыхнула ад глыбіні душы, і

свой твар зрасіла слязамі, і пачала мовіць: "Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, дабрадзею, Божа багам, міласцівы Госпадзе! Зірні на храм Свой, што паставіла я ў імя Тваё! Як Саламон кажа: Усявышні не ў рукатворных цэрквах жыве. Ты, Госпадзе, зірні на мяне, рабу Тваю Еўфрасінню, і на рабынь Тваіх, якіх тут сабрала ў імя Тваё, каб, усклаўшы ярмо Тваё лёгкае на шыі свае, пайшлі за Табою следам! Учыні іх авечкамі двара Твайго і будзь ім пастырам і вартаўніком, каб ніводную з іх не ўкраў воўк — губіцель д'ябал. Будзь ім, Госпадзе, зброяю і забралам, каб не сышло на іх зло, каб раны не закранулі цел нашых; не загубі нас з нашымі беззаконнямі, бо на Цябе ўскладаем надзеі свае — на Бога тых, хто Цябе вызнае, і Цябе мы ўсхваляем да апошняга нашага ўздыху! Давеку — амін!" Сёстраў жа так павучала: "Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах. А я з лёгкім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы стаяць, не ўзыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што будзеце вы пустазеллем, і аддадуць вас агню непагаснаму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах уміранасцю, малітвамі, постамам, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстову!" Так яна павучала нястомна, нібы дзеталюбная маці дзяцей.

Мы ж вернемся да ранейшага. Бачыла найпадобнейшая Еўфрасіння манастыр свой аздоблены і поўны ўсялякага добра і задумала паставіць другую царкву мураваную Святой Багародзіцы. І, завяршыўшы яе, аздобіла абразамі, асвятліла і аддала манахам; і быў там вялікі манастыр. І ўбачыла шчасная два ўзведзеныя манастыры, вельмі вялікія і багатыя, і сказала ў сабе: "Слава Табе, Уладару, дзякуй Табе, Святы! Што хацела я — даў мне і спраўдзіў, Госпадзе, жаданне сэрца майго!" І зноў мовіла: "Памілуй мяне, Госпадзе, спраўдзі прашэнне маё, каб жа бачыла я Найсвяцейшую Багародзіцу Адзігітрыю ў гэтай святой царкве!"

І паслала слугу свайго Міхаіла ў Царград да цара Мануіла і да патрыярха Лукі з дарамі каштоўнымі, просячы ў іх абраза святой Багародзіцы. Напісаў жа евангеліст Лука тры абразы яшчэ пры жыцці святой Багародзіцы і паставіў адзін у Іерусаліме, другі — у Царградзе, а трэці — у Эфесе. Яна ж прасіла Эфескі абраз святой Багародзіцы. І бачыў цар любоў яе, і паслаў у Іерусалім семсот вояў сваіх. І тыя пайшлі і прынеслі абраз святой Багародзіцы ў Царград. Патрыярх жа Лука сабраў епіскапаў і ўвесь сабор у Святую Сафію і, багаславіўшы, аддаў той абраз слуге найпадобнейшае Еўфрасінні. Ён жа з радасцю ўзяў і прынёс той абраз Еўфрасінні. А яна, унёшы ў царкву Святой Багародзіцы, паставіла яго і, узняўшы рукі, мовіла: "Слава Табе, Госпадзе, слава Табе, Уладару, што даў сёння мне бачыць аблічча Маці Сваёй!" І, сказаўшы так, аздобіла яго золатам і самацветамі, і ўстанавіла насіць яго кожны аўторак па святых цэрквах. І аздобіла ўсю зямлю Полацкую сваімі багалепнымі манастырамі.

І, бачачы, як прасвятліў Бог манастыры яе, пажадала, молячыся: "Каб жа дайсці мне да святога горада Іерусаліма і пакланіцца гробу Госпадаву і ўсім мясцінам святым, бачыць іх і цалаваць, і там скончыць жыццё сваё!" Гледзячы ж на супольнае

мноства статку Божых авечак, радавалася яму, як свайму ўратаванню, і кожны дзень навучала сёстраў сваіх: старых вучыла цярпенню і ўстрыманню, юных — душэўнай чысціні і цялеснаму супакаенню, гавенню шчыраму, хаджэнню рахманаму, голасу ціхмянаму, слову дабрачыннаму, ядзенню і піццю маўкліваму; пры старэйшых маўчаць, мудрых слухаць; да старэйшых — пакоры, да роўных і меншых — любові некрывадушнай; мала казаць, а больш разумець. Такі ж мела дар шчасная Еўфрасіння ад Бога: калі хто спытае яе пра што-небудзь, яна давала адказ, і хто слухаў яе, атрымліваў даброты ўсялякія. І не хацела яна бачыць, каб хто варагаваў: ні князь з князем, ні баярын з баярынам, ні з простых хто са сваім сябрам, але ўсіх жадала бачыць адзінадушнымі.

І паслала да ўсіх братоў сваіх, распавядаючы ім пра тое, што вырашыла яна ісці ў Іерусалім. Тыя ж, чуючы гэтую вестку, адусюль з'ехаліся з вялікім смуткам да шчаснае Еўфрасінні і малілі яе са слязамі, каб сіротамі іх не пакінула. Яна ж іх сущыла разважліва, як маці дзяцей сваіх мілых. І любасны брат Еўфрасінні Вячаслаў прыехаў да сястры сваёй з княгіняй і дзецьмі сваімі. І, прыйшоўшы, пакланіўся і мовіў: "Панна мая, маці і сястра! Што пакідаеш мяне, уладарка душы маёй і святло маіх вачэй!" І горка плакаў. Шчасная ж Еўфрасіння наказала яму ісці дадому, дзяцей жа ягоных загадала пакінуць у сястры сваёй Еўдакіі. Бо быў дадзены шчаснай той Еўфрасінні дар ад Бога: на каго зірне вачыма сваімі — разумее, які чалавек будзе абраны ёмішчам Божым. Калі ж убачыла шчасная Еўфрасіння пляменніц сваіх, сказала ім: "Хачу вас заручыць з Жаніхом несмяротным і ўвесці ў палаты Царства Яго!" Тыя ж пачулі, і ўсцешыліся іх душы словамі найшчаснейшае Еўфрасінні, больш чым мядовымі сотамі. І ўпалі яны да яе ног, кажучы ёй: "Хай будзе воля Госпада і твая святая малітва! Як хочаш, так і ўчыні нам, панна!" Найпадобнейшая ж Еўфрасіння паслала па епіскапа Дыянісія, які кіраваў пасадам Святой Сафіі, і ўвяла іх у царкву, і загадала пастрыгчы іх, і назвала Кірыяну Агаф'яй, а Вольгу — Яўфіміяй. І багаславіла іх багаслаўненнем святых айцоў. Сама ж шчасная Еўфрасіння, уладзіўшы свае манастыры з братамі і сёстрамі, дала ўладарыць і кіраваць імі сястры сваёй Еўдакіі. Сама ж, пакланіўшыся ў царкве Святога Спаса і Святой Багародзіцы, мовіла: "Госпадзе сэрцазнаўча! Вось, пакідаю Твой дом не зачынены нікому, і Ты, Госпадзе, не зачыні перад намі Нябеснага Свайго Царства!"

І пайшла Еўфрасіння ў Іерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Еўпраксію. Уся ж брація плакала горка дзеля адыходу панны сваёй. І ўсе месцічы выйшлі правесці яе: старыя плакалі, нібы юніцы, наракаючы: "Гора нам, павадыр старасці нашае, апірышча немачы нашай!" А маладыя казалі: "Куды заходзіш, святло вачэй нашых? Хто наша юнацтва ўзмоцніць, устрыманне нашае маладосці? Не пакідай нас сіротамі і ў малітвах сваіх не забывай нас!" Яна ж, цалаваўшы ўсіх, багаславіла і, паглядзеўшы на неба, прамовіла: "Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, Які хадзіў з Аўраамам, ідзі і з намі, рабамі Тваімі — з Еўфрасінняю, і з Давідам, і з Еўпраксіяй!" І так пайшлі ўсе, хто быў з ёю.

О дзіўны чуд! Не была яна раней ні ў якой старане: ні ў горадзе, ні ў сяле; цяпер жа з нежаночаю сілай прайшла ўсе гарады і ўладанні, прымаючы ад усіх князёў

пашану вялікую. Так прайшла яна ўсе краіны. І сустрэў яе цар, што ішоў вайною на ўграў, і паслаў яе з вялікай пашанай у Царград. Яна ж, прыйшоўшы туды, увайшла ў вялікую царкву Святой Сафіі, пакланілася ёй і ўсім святым цэрквам, і прыняла багаслаўненне ад патрыярха. І, купіўшы разнастайныя фіміямы і залатое кадзіла, пайшла ў Іерусалім.

Прышоўшы ж у Іерусалім, наслала слугу свайго Міхаіла да патрыярха, кажучы: "Уладыка святы! Зрабі мне міласць: скажы, каб адчынілі мне браму Хрыстову!" І ён загадаў учыніць па прашэнні яе. Тады прыйшла яна да брамы і ўпала на зямлю, кажучы: "Госпадзе Ісусе Хрысце! Не залічы мне за грэх, што хаджу па Тваіх слядах, уваходзячы ў горад святы!" І цалавала браму з усімі, хто з ёю быў. І ўвайшла ў горад, і пайшла да гроба Госпадава. І прыйшла, і пакланілася, і цалавала гроб Госпадавы яна і ўсе, хто быў з ёю. І пакадзіла гроб залатым кадзілам, размаітымі фіміямі. Потым пайшла ў Рускі манастыр святой Багародзіцы і жыла там. А на другі дзень зноў пайшла да гроба Госпадава, і зноў пакланілася, і цалавала яго, і, пакадзіўшы, адышла. І на трэці дзень тое ўчыніла, і, даўшы шмат золата, узняла свае вочы да неба, і рукі ўзняла, і са слязамі ўздыхнула з глыбіні сэрца, і мовіла: "Госпадзе Ісусе Хрысце, Сыне Божы, Які нарадзіўся ад Вечнадзевы Марыі дзеля нашага паратунку! Ты казаў: "Прасіце і атрымаеце". Я ж, грэшная, што прасіла, атрымлівала ад Цябе, Уладару. Вось жа яшчэ прашу ў Цябе, Міласцівы, і на гэтым скончу прашэнні свае: прымі дух мой ад мяне ў святым горадзе Іерусаліме, перасялі мяне ў Нябесны Твой Іерусалім, супакой мяне на ўлонні патрыярха Аўраама з усімі, хто Табе дагадзіў! Амін".

Так сказаўшы, пайшла яна ў раней згаданы манастыр Святой Багародзіцы, дзе жыла. І тут Божым наканаваннем заняджала і пачала хварэць. І, лежачы на пасцелі, казалася: "Слава Табе, Уладару: што ўжадаў, тое мне і ўчыніў, рабе Сваёй!" І праз тую хваробу не змагла пайсці да Іардана, а пайшлі брат яе Давід і сястра яе Еўпраксія, і тыя, хто з імі быў. Яна ж, лежачы на пасцелі сваёй, славячы Бога, казалася: "Госпадзе, зірні на рабу Сваю Еўфрасінню і памілуй мяне!" І вярнуліся тыя, хто быў на Іардане, і прынеслі вады Іарданскай. Яна ж з радасцю ўзнялася, прыняла, і піла, і абліла ўсё цела сваё, і, лёгшы на ложка, прамовіла: "Пахвалёны Бог, Які прасвятляе кожнага чалавека, што прыходзіць у свет! Заўжды маюся чалавекалюбнаму Богу, наследуючы Пятроваму пакаянню, калі той не ўпаў у распач пасля адрачэння свайго, але плакаў горка. Госпадзе! Калі Ты прыняў пакаянне ягонае, дык прымі і мяне, нявартую рабу Сваю Еўфрасінню, што моліцца, каб вораг яе д'ябал нічога перад Табою, Госпадзе, не сказаў супроць яе на Страшным Судзе Тваім, бо яна наступіла на змяіную галаву гэтага злага раба і процістаяла дзёрзкасці яго акаяннай, спадзеючыся на Тваё, Госпадзе, чалавекалюбства!"

І пачуў Бог малітву яе, і паслаў да яе Свайго ангела, які казаў: "Шчасная ты сярод жанчын, і шчасная праца твая! Вось, ужо расчынілася райская брама, і сабраліся ангелы, трымаючы свечкі і чакаючы сустрэчы с табою. Дар жа, які просіш у Бога, дадзены будзе табе!" Так ангел прамовіў і адышоў ад яе. Шчасная ж Еўфрасіння ўзрадавалася душою і хутка паслала ў лаўру Святога Савы, кажучы: "Вось, ужо надышла часіна, калі мяне Бог супакоіць. Ці прымеце мяне, каб я легла ў царкве

Святога Савы?" Адказвалі ж манахі, што былі там: "Забараніў святы Сава нам прымаць тут жанчын. Але ёсць паблізу манастыр Святой Багародзіцы Феадосіеў агульнабытны, дзе пахаваны святыя жанчыны: маці святога Савы і маці святога Феадосія; і маці святых бясрэбраннікаў Казьмы і Даміана імем Феадоція, і шмат якія святыя; тут і табе легчы належыць". І вярнуўся яе пасланец, і абвясціў тое ўсё Еўфрасінні. Яна ж уславіла Бога і паслала купіць сабе дамавіну ў камары Святой Багародзіцы. І ляжала, хварэючы, 24 дні, і, даведаўшыся пра сваю смерць, сказала: "Паклічце да мяне прэсвітэра, каб даў мне прычасць тайнотаў святых, бо звястун стаіць ужо блізка, чакаючы наказу Уладара". І прыйшоў прэсвітэр, несучы прычасць. Еўфрасіння ж узнялася, і пакланілася тройчы і прыняла найчысцейшае Цела і Кроў святую Хрыстову, і легла на ложак свой, і аддала душу ў рукі Бога жывога 24 траўня і ўвайшла ў пакоі нябесныя. Давід жа з Еўпраксіяй і з іншымі пахавалі святое цела яе.

Якою мовай, братове, належыць уславіць светлую памяць найшчаснейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна дапамогай пакрыўджаным, сучасным смуткуючым, распранутым — адзеннем, хворым — наведаннем ці, проста кажучы,— для ўсіх была ўсім.

Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божаю мудрасцю. Еўфрасіння — незвядальны квет райскага саду. Еўфрасіння — арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую. Вось, братове, Селунь хваліцца святым Дзімітрыем, Вышгарад — пакутнікамі Барысам і Глебам; я ж хвалюся: шчаснае ты, места Полацкае, што ўзрастала такі парастак — найпадобнейшую Еўфрасінню! Шчасны люд, што жыве у месце тым! Шчасныя бацькі яе; шчаснае ўлонне, з якога выйшла найпадобнейшая панна Еўфрасіння! Шчаснае нараджэнне яе, шчаснае гадаванне, шчаснае і ўзрастанне найпачэснейшай Еўфрасінні! Шчасная праца яе і подзвігі дзеля Бога! Шчасны і манастыр, шчасныя і насельнікі манастыроў Святога Спаса і Святой Багародзіцы! Шчасны люд, што табе паслугаваў! Але, о найшчаснейшая нявеста Хрыста, Бога нашага, маліся да Бога аб статку сваім, Які ты спалучыла ў Хрысце, Якому належыць усялякая слава, гонар і пакланенне з Айцом і Святым Духам цяпер і заўжды і давеку! Амін.

Нарацыя «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх»

Прадмова

Гэты помнік беларускай панегірычнай прозы XV ст., верагодней за ўсё, узнік у 1430 г. у Смаленску ў асяроддзі мясцовага епіскапа Герасіма, дзе складаўся і першы беларуска-літоўскі летапісны звод, літаратурным завяршэннем і ёмістым выкладам гістарычнай канцэпцыі якога і стала "Пахвала вялікаму князю Вітаўту". Яна напісана ў той час, калі яе галоўны герой быў у зеніце славы і нават збіраўся прымераць каралеўскую карону. У творы ўслаўляецца гэты князь як мудры, усемагутны, з вялікім міжнародным аўтарытэтам валадар, сцвярджаецца погляд на Вялікае княства Літоўскае як на галоўны цэнтр аб'яднання ўсходнеславянскіх зямель. Ідэйна-творчыя задачы, якія стаялі перад аўтарам, а таксама яго асяроддзе прадвызначылі змест і характар выкладу, урачыста-ўзнёслы стыль, прыкметную кніжна-славянскую афарбоўку мовы.

«Пахвала вялікаму князю Вітаўту»

"Пахвала вялікаму князю Вітаўту"¹ — звесткі, якія падаюцца ў "Пахвале", у цэлым адпавядаюць гістарычнай сапраўднасці. Нягледзячы на паражэнне на Ворскле пасля Грунвальдскай перамогі 1410 г. палітычны ўплыў гэтага князя на Русі і, асабліва, у Ардзе настолькі ўзмацніўся, што ён нярэдка саджаў на залатаардынскі трон сваіх стаўленікаў. Згаданыя ў "Пахвале Вітаўту" татарскія ханы валадарылі ў Ардзе ў другім і трэцім дзесяцігоддзях XV ст. Апошні з названых, Махмет, — гэта Улуг-Мухамед, які цараваў у 20-я гг. У 1423 г. яго перамог хан Барак, аднак праз год пры падтрымцы Вітаўта ён зноў вярнуўся на залатаардынскі трон. Гэты твор узнік каля 1430 г. у Смаленску ў асяроддзі мясцовага праваслаўнага епіскапа Герасіма, гарачага прыхільніка аб'яднаўчай палітыкі Вітаўта, і захаваная ў чатырох рэдакцыях у складзе розных летапісных зводаў і гістарычных зборнікаў. Змешчаны тут тэкст — другая летапісная рэдакцыя (1430 г.) "Пахвалы Вітаўту".

Таямніцу цара захоўваць пахвальна, а пра справы вялікага гаспадара паведамляць пахвальна. Хачу вам расказаць пра вялікага князя Аляксандра, яшчэ званага Вітаўтам, літоўскіх і рускіх і шмат іншых земляў гаспадара. Але спачатку па пісанаму: "Братва, Бога бойцеся, а князя шануйце". Гэтак і я хачу вам расказаць пра гэтага слаўнага гаспадара. Але немагчыма ні расказаць, ні апісаць справы вялікага князя Вітаўта. Каб было магчыма спасцігнуць вышыню неба і глыбіню мора, то можна было б выказаць сілу і храбрасць гэтага слаўнага гаспадара.

Вялікі князь Вітаўт валодаў Вялікім княствам Літоўскім і Рускім і шмат якімі іншымі землямі, проста кажучы, усёю Рускаю зямлёю. Ды не толькі ўся Руская зямля [была яму падуладная]. Яшчэ і гаспадар Венгерскай зямлі, гэтак званы цэзар рымскі, у вялікай любові жыў з ім. Адноўчы быў гэты слаўны гаспадар у сваім горадзе Вялікі Луцк і паслаў сваіх паслоў да венгерскага караля, гэтак званага цэзара рымскага, і загадаў яму прыбыць да яго. Ён жа паслухмяна неўзабаве прыехаў да яго са сваёю каралеваю, і пашану вялікую выказваў, і падарункі шматлікія падносіў яму. І з таго часу вялікая любоў умацавалася паміж імі.

Як не дзівіцца славе вялікага гаспадара [Вітаўта]. Няма земляў ні на ўсходзе, ні на захадзе, адкуль не прыходзілі б пакланіцца гэтаму слаўнаму гаспадару. Калі нават ёсць цар над усёю зямлёю, і той, прыйшоўшы, кланяўся слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Аляксандру, яшчэ званаму Вітаўтам. Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую

¹ Князь вялікі Вітаўт не ўсклаў на сябе карону — каранацыйны з'езд, на які былі запрошаны такія высокія госці, адбываўся летам 1430 г. у Вільні. Для Вітаўта і яго жонкі ў Германіі загадзя заказалі дзве кароны, якія потым пасвяціў рымскі папа. У Рым накіравалі спецыяльнае пасольства. Аднак польскія феадалы, баючыся, што з наданнем Беларуска-Літоўскай дзяржаве статусу каралеўства яна стане зусім незалежнаю ад Польшчы, цалкам суверэннаю краінаю, зрабілі ўсё магчымае, каб сарваць гэту гістарычную акцыю.

выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны і хрысталюбны цар царградскі. Таксама і Чэскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара. А яшчэ дацкі кароль пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту.

У тыя ж гады брат яго Ягайла, па-ляшску названы Уладзіславам, валодаў Кракаўскім каралеўствам, і ён з ім [таксама] ў вялікай любові жыў. Калі слаўны гаспадар Вітаўт на якую зямлю гневаўся і хацеў пакараць, кароль Уладзіслаў заўсёды даваў яму дапамогу. Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары Таксама вялікі князь мачжоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Служылі яму яшчэ і іншыя вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі і землямі, па-нямецку называныя магютрамі; гаспадар зямлі Малдаўскай і Бесарабскай, па-валашску называны ваяводаю; таксама і гаспадар зямлі Балгарскай, па-балгарску называны дэспатам. Яшчэ і іншыя вялікія князі [служылі вялікаму князю Вітаўту]: вялікі князь цверскі, вялікі князь разанскі, вялікі князь адоеўскі, і Вялікі Ноўгарад, і Вялікі Пскоў. Проста кажучы, не знойдзецца ва ўсім Памор'і ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

Гэтыя вялікія гаспадары, вялікія князі, вялікія землі, пра якія мы тут пісалі, адны ў вялікай любові жылі з ім, а іншыя моцна служылі яму, слаўнаму гаспадару, пашану вялікую [выказвалі], падарункі шматлікія падносілі яму не толькі кожны год, але і кожны дзень.

Калі слаўны гаспадар, вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, на якую зямлю гневаўся і хацеў яе сам пакараць або куды хацеў сваіх моцных ваяводаў паслаць і каму ад тых земляў загадваў да сябе прыбыць, яны неўзабаве паслухмяна са сваёй зямлі да яго прыходзілі. Калі ж якому гаспадару з-за якой-небудзь патрэбы немагчыма было прыбыць [да Вітаўта], ён сваё войска пасылаў яму (Вітаўту, — *В. Ч.*) на дапамогу і на службу.

Гэты вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, у вялікай пашане і славе прабываў. [Аднойчы] быў ён у адным са сваіх гарадоў — вялікім горадзе Кіеве, і прыслалі да яго [сваіх пасланцоў] вялікія князі ардынскія, паручаючыся верна служыць яму, і прасілі ў яго цара на царства, бо шмат вялікіх ардынскіх цароў служыла пры яго двары. І даў ён ім цара па імені Султан. Той жа цар, які быў у Ардзе, учуўшы, што слаўны гаспадар [Вітаўт] паслаў свайго слугу на царства, не пасмеў працівіцца яму, пакінуў царства і ўцёк. Салтан жа, прыйшоўшы ў Арду, сеў на царства паводле волі вялікага гаспадара Вітаўта і вельмі паслухмяна служыў яму і неўзабаве памёр. Старэйшыны ж ардынскія паслалі сваіх паслоў з вялікімі дарамі да слаўнага гаспадара [Вітаўта] і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Салтан Малы. Гэты Салтан, сеўшы на царства, ніяк не смеў не слухацца слаўнага гаспадара: дзе і калі [вялікі князь Вітаўт] яму загадае, ён тады і туды качуе. Прайшло мала часу, і вялікія князі ардынскія, не смеючы нічым разгневаць слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, каб без яго волі не садзіць на трон цара, прыслалі да яго з вялікаю пашанаю і прасілі іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Даўлад-Бярды.

Як рака, праплываючы ўсе землі, людзей і жывёлу поіць, а сама не змяншаецца, так і слаўны гаспадар [Вітаўт] шмат цароў адпуская ў Арду, а ў яго большала цароў. Мы ж да папярэдняга вернемся. Гэты цар Даўлат-Бярды мала часу цараваў, і таму тыя ж старэйшыны ардынскія, калі ішлі каля вышэйзгаданага горада Кіева і ўчулі, што ў гэтым горадзе знаходзіцца слаўны гаспадар, вялікі князь Вітаўт, прыйшлі і пакланіліся яму, і шматлікія падарункі прынеслі, і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Махмет. Як ад мора шмат вады выходзіць, так і ад гэтага слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, мудрасць сыходзіць.

У год 1430 князь вялікі Вітаўт Кейстутавіч склікаў да сябе караля польскага Уладзіслава [Ягайлу], вялікага князя маскоўскага Васіля Васільевіча, вялікага князя цверскага Барыса Аляксандравіча, магістра нямецкага і прускага, магістра лівонскага. Вялікія паслы прыходзілі ад Івана, цара царградскага, і ад рымскага цэсара, і ад дацкага караля, і ад вялікага князя разанскага, і ад валашскага ваяводы паслы прыходзілі. Адоеўскія ж князі самі былі. І ад Вялікага Ноўгарада, і ад Пскова, і ад ардынскага цара, і ад іншых князёў і земляў паслы былі. Гэтыя каралі, вялікія князі і паслы былі ў вялікага князя Вітаўта сем тыдняў на яго страве, а на [кожны] дзень ішло аброку па трыста бочак мёду (медавухі. — *В. Ч*), па трыста ялавіц, бараноў і вепраў [таксама] па трыста.

Князь вялікі Вітаўт хацеў ускласці на сябе карону, але яго непрыяцелі ляхі не прапусцілі яе, і таму ён не ўсклаў на сябе карону¹. І расхварэўся князь вялікі Вітаўт і адпусціў [дамоў] вялікіх князёў і царскіх паслоў са шматлікімі падарункамі і з пашанаю. Кароль жа польскі Уладзіслаў застаўся ў вялікага князя Вітаўта. І пры ім памёр вялікі Вітаўт 23 кастрычніка² ў дзень памяці святога апостала Якава, брата Гасподняга.

І сеў [пасля смерці вялікага князя Вітаўта] на вялікае княжанне князь вялікі Свідрыгайла Альгердавіч³ у Вільні і Троках. І княжыў вялікі князь Свідрыгайла два гады без двух месяцаў, і пры сваім княжанні паслаў ён смаленскага ўладыку Герасіма⁴ ў

¹ Памёр вялікі Вітаўт 23 кастрычніка — дата смерці князя Вітаўта пададзена недакладна, трэба — 27 кастрычніка.

² Свідрыгайла Леў Баляслаў (каля 1370—1452) — малодшы сын Альгерда ад другой жонкі, Улянны цверскай. Спачатку валодаў Полацкам, пасля захапіў Віцебск, адкуль у 1393 г. яго выгнаў Вітаўт. Атрымаў Падолле, але прэтэндаваў на большае. У 1408 г. Свідрыгайла ўцёк да маскоўскага князя, які даў яму Уладзімір і іншыя гарады. Калі ў 1409 г. вярнуўся на радзіму, быў зняволены і 9 гадоў адседзеў у Крамянецкім замку, адкуль вызвалілі яго прыхільнікі. Уцёк у Венгрыю. Пасля памірыўся з Вітаўтам і Ягайлам і атрымаў Бранск з Ноўгарадам-Северскім. Пасля смерці Вітаўта заняў велікакняскі пасады ў Вільні. Праводзіў незалежную, антыпольскую палітыку, абапіраўся на беларуска-ўкраінскае рыцарства, на Русь. Гэта выклікала незадавальненне польскіх і літоўскіх феодалаў, якія выкарысталі ў барацьбе брата Вітаўта Жыгімонта і скінулі Свідрыгайлу. Пасля паражэння ў 1435 г. ён уцёк у Малдавію. Вярнуўся на радзіму толькі пасля забойства ў 1440 г. вялікага князя Жыгімонта. У канцы жыцця Свідрыгайла валодаў Валынню і Падоллем.

³ Герасім — быў спачатку епіскапам ва Уладзіміры-Валынскім, каля 1426 г., пераведзены ў Смаленск. Менавіта пры ім у асяроддзі смаленскага духавенства, прыхільнага да Вітаўта, у 1430 г. быў складзены "Летапіс вялікіх князёў літоўскіх" і першы агульнадзяржаўны беларуска-літоўскі летапісны звод, што захаваўся ў Беларуска-літоўскім летапісе 1446 г. Пасля смерці ў жніўні 1431г.

Царград [для пасвячэння] на мітраполію. І не справіўся [вялікі князь Свідрыгайла] з кіраваннем краіны. І першага верасня (1432 г.) пасадзіла літва на вялікае княжанне, у Вільню і Трокі, вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча⁵. Свідрыгайла ж пайшоў [княжыць] у Полацк і Смаленск, і рускія князі і баяры пасадзілі яго на вялікае княжанне рускае⁶.

У тую ж восень сабраў князь вялікі Свідрыгайла вялікае войска, І князь вялікі цверскі Барыс Аляксандравіч даў яму [на дапамогу] брата свайго князя Яраслава з усім сваім войскам, і пайшоў [Свідрыгайла] на Літву. Не дайшоўшы да Вільні шэсць міль, ён спыніўся ў Ашмянах і там стаяў тыдзень. І прыйшоў князь вялікі Жыгімонт з літоўскім войскам, і адбылася бітва паміж імі 8 снежня ў дзень памяці святога Патанія, у панядзелак. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімону, і разбілі князя вялікага Свідрыгайлу, і рускіх князёў пабілі, а іншых узялі ў палон: князя Юрыя Лугвенавіча, князя Васіля Сямёнавіча, князя Федзьку Адзінцэвіча, і паланілі пана Дзедзіголда, ваяводу віленскага, і шмат іншых пабілі і паланілі.

У тую ж зіму князь вялікі Свідрыгайла другі раз сабраў вялікае войска з Русі і пайшоў на Літву, і шмат паваявалі ў Літоўскай зямлі, і папалілі, і [людзей] у палон павялі.

Летам жа [1433 г. Свідрыгайла зноў] сабраў вялікае войска з Русі, і лівонскі магістар з усім сваім войскам прыйшоў яму на дапамогу, і князь вялікі цверскі прыслаў яму сваё войска. І пайшоў [Свідрыгайла] ў Літоўскую зямлю, і начаваў у Рудомені за паўтары мілі ад Вільні, і пайшоў да горада, не даходзячы Трокаў, павярнуў на Старыя Трокі, а пад Трокамі стаяў на Спасаў дзень і, прастаяўшы чатыры дні, пайшоў ад Трокаў шукаць вялікага князя Жыгімонта і літоўскае войска. Прастаяўшы ў Вейкшышках чатыры дні, ён пайшоў на Русь у сваю зямлю. І прыйшоў [Свідрыгайла] да Крэва, стаяў два дні, узяў горад Крэва мураваны і спаліў, людзей жа шмат пасек і ў палон пабраў, паланіў і пайшоў адтуль да Маладзечна.

мітрапаліта ўсяе Русі Фоція Свідрыгайла паслаў Герасіма ў Канстанцінопаль да патрыярха для пасвячэння ў мітрапаліты. Стаўшы ў 1432 г. мітрапалітам, ён абраў сталіцай агульнарускай мітраполіі Смаленск. Захаваліся гістарычныя дакументы, якія сведчаць аб сувязях Свідрыгайлы і Герасіма з Рымам, аб іх прыхільным стаўленні да уніі хрысціянскіх цэркваў. Адчуваючы няпэўнасць становішча Свідрыгайлы, мітрапаліт у 1435 г. пачаў схіляцца на бок Жыгімонта Кейстутавіча, за што наводле загаду першага быў спалены ў Віцебску.

⁵ Жыгімонт Кейстутавіч — дробны старадубскі князь, які пры жыцці Вітаўта не адыгрываў прыкметнай ролі ў палітычным жыцці Княства. Узнесены па волі лёсу на велікакняскі пасаад, праводзіў прапольскую палітыку, аддаў Польшчы Падолле. Перамог Свідрыгайлу ў грамадзянскай вайне ў значнай меры дзякуючы кампрамісу з праваслаўнымі русінамі (беларусамі і ўкраінцамі), якіх актамі 1432 і 1434 г. ураўняў у правах з літоўцамі-каталікамі і гэтым перацягнуў на свой бок частку беларуска-ўкраінскай шляхты. Жорстка ставіўся да сваіх падначаленых. Быў забіты ў Троцкім замку ў выніку змовы, кіраўніком якой быў князь Іван Чартарыўскі.

⁶ Баяры пасадзілі яго на вялікае княжанне рускае — гэтае цверджанне летапісца недвухсэнсоўна гаворыць, што грамадзянская вайна, якая пачалася ў Вялікім Княстве Літоўска-Беларускім неўзабаве пасля смерці Вітаўта, была не проста дынастычнай барацьбой за ўладу розных палітычных групавак, але мела выразную нацыянальна-рэлігійную афарбоўку.

[Тут] дайшла да вялікага князя Свідрыгайлы вестка, што ідзе літва нагоняю. І князь вялікі Свідрыгайла паслаў на іх князя Міхаіла, ваяводу кіеўскага, і іншых рускіх князёў, і пабілі [яны] Пятра Мантыгірдавіча⁷ і літву, а іншых палавілі каля Капачоў⁸. І адтуль пайшоў [Свідрыгайла] да Заслаўля, узяў горад і ў той жа дзень спаліў яго, а людзей шмат палату; і прыйшоў к Менску, узяў горад і спаліў, а людзей шмат, мужчын і жанчын паланіў і пайшоў у сваю зямлю, шмат бяды нарабіўшы Літоўскай зямлі⁹. І прыйшоў [Свідрыгайла] к Барысаву. І тут на рацэ Бярэзіне схапілі князя Міхаіла Іванавіча Гальшанскага і паслалі яго ў горад Віцебск, і загадаў [Свідрыгайла] ўтапіць яго там у рацэ Дзвіне пад горадам Віцебскам. Злавілі ж яго невінаватага, не даходзячы Лукомля за мілю, між азёраў. Магістар [пасля таго] вярнуўся ў сваю зямлю, у Лівонію. Вялікі ж князь Свідрыгайла пайшоў да Лукомля, там распусціў сваё рускае войска, князёў і баяраў, а сам пайшоў да Кіева.

У тую ж восень князь вялікі Жыгімонт сабраў вялікае войска з літвы і ляхаў, і прыйшоў на Рускую зямлю, і стаў пад Мсціслаўлем 26 кастрычніка [1433 г.], у дзень памяці святога пакутніка Дзімітрыя, у сераду, і стаяў тры дні і, не здабыўшы горада, пайшоў у сваю зямлю. На [наступнае] лета сабраўся Свідрыгайла з рускімі князямі і баярамі, з усім рускім войскам і пайшоў на Літву, і магістар яму на дапамогу. І сышліся яны са Свідрыгайлам у Браславе. І па волі Божай спадзе на зямлю вялікі дождж, і не змаглі яны пайсці ў Літоўскую зямлю. Князь Свідрыгайла вярнуўся ў сваю зямлю, а магістар пайшоў у сваю зямлю. У Полацку [Свідрыгайла] распусціў сваё войска, князёў і баяраў, а сам пайшоў у Кіеў.

На трэці ж год князь вялікі Свідрыгайла спаліў у Віцебску мітрапаліта Герасіма. Сабраў князь вялікі Свідрыгайла ў Віцебску рускіх князёў і рускае войска і пайшоў к Браславу. Там, у Браславе, прыйшоў на дапамогу Свідрыгайлу магістар лівонскі з усім сваім войскам, і пайшлі яны ад Браслава па Завілейскай зямлі, за Вілію да Вількаміра¹⁰. Князь жа вялікі Жыгімонт сам не пайшоў на Свідрыгайлу. Даў кароль [Ягайла] 800 коней у дапамогу князю вялікаму Жыгімонту. І князь вялікі Жыгімонт паслаў на князя Свідрыгайлу свайго сына, князя Міхайлу¹¹. Князь Міхаіла прыйшоў са сваім войскам

⁷ Пётр Мантыгірдавіч (Пятраш) — у 20-я гг. XV ст. пры Вітаўце быў маршалкам дворным, адзін час валодаў Падоллем, пасля, у 30—40я гг., маршалак земскі, адначасова ў 1431—1452 гг. выконваў абавязкі наваградскага намесніка. Займаючы пасаду земскага маршалка, г. зн. міністра ўнутраных спраў Княства, часам узначальваў войска вялікага князя.

⁸ Капачы — вёска каля Маладзечна.

⁹ ...шмат бяды нарабіўшы Літоўскай зямлі. — як сведчаць беларускія летапісы XV—XVI стст., заходняя частка сучаснай Беларусі разам з Менскам называлася тады Літвою, а ўсходняя — Руссю.

¹⁰ Вількамір — горад у этнічнай Літве, цяпер — Укмерге.

¹¹ Міхайла, Міхайлушка (каля 1390—1452) — сын Жыгімонта Кейстутавіча. У 1392—1398 гг. разам з бацькам быў вязнем Ордэна як заложнік Вітаўта. Дапамагаў Жыгімонту у час грамадзянскай вайны. Пасля перамогі атрымаў Слуцк, Слонім і частку Падляшша і паводзіў сябе як законны пераемнік бацькі ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве, хоць, паводле акта 1432 г., улада ў Княстве павінна была перайсці да Ягелонаў. Пасля забойства Жыгімонта адна частка літоўскабеларускай шляхты хацела бачыць на велікакняскім пасадзе ў Вільні яго сына, другая —

літоўскім і з ляхамі, і адбылася бітва, са Свідрыгайлам на Сёмін дзень, на летаправодца (1 верасня 1435 г.), а біліся за Вількамірам ля ракі. І за тое Бог не дапамог князю Свідрыгайлу, што ён спаліў мітрапаліта Герасіма. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімонту і яго сыну Міхайлу, і разбілі яны князя Свідрыгайлу і ўсё яго войска, і шмат князёў забілі, а іншых рукамі палавілі. [Тады] забілі яго (Свідрыгайлы) пляменніка, князя Жыгімонта Карыбутавіча, князя Яраслава Лугвенавіча, князя Міхаіла Сямёнавіча Балабана, князя Данілу Сямёнавіча Гальшанскага, князя Міхаіла Львовіча Вяземскага і іншых шмат князёў пабілі, а паланілі 42 князі і сярод іх паланілі Івана Уладзімеравіча, [князя] кіеўскага, і брата яго, князя Фёдара Карыбутавіча. Забілі і лівонскага магістра і ландмаршалка, і шмат комтураў пабілі, і ўсіх лівонцаў перабілі, а іншых жывымі пералавілі, мала хто з іх выратаваўся. [Тады] і шмат іншых гасцей перабілі: рукушан¹², сілезцаў і чэхаў, а іншых рукамі палавілі.

Пасля той бітвы праз тры тыдні сабраў князь вялікі Жыгімонт усё сваё войска літоўскае і паслаў свайго сына, князя Міхайлу, на Русь. Прышоў князь Міхайла і стаў ля Оршы. І сустрэлі яго ля Оршы смяляне, і паддаліся яны князю вялікаму Жыгімонту і яго сыну, князю Міхайлу. І не пайшоў князь Міхайла на Смаленск, а пайшоў ад Оршы к Віцебску. Прышоўшы пад Віцебск, князь Міхайла стаяў 6 тыдняў і, не ўзяўшы горада, пайшоў прэч. Пасля таго ў тую ж зіму князь вялікі Жыгімонт зноў сабраў усё сваё літоўскае войска і паноў і паслаў да горада Полацка. Прышоўшы, прастаялі яны пад Полацкам тыдзень і, не здабыўшы горада, пайшлі прэч. У наступным жа (1436) годзе палачане і віцябляне, не чакаючы ніадкуль дапамогі, паддаліся князю вялікаму Жыгімонту Кейстутавічу. І пачаў княжыць вялікі князь Жыгімонт на вялікім княжанні літоўскім і рускім¹³.

Свідрыгайлу, аднак вялікім князем стаў сын Ягайлы Казімір. З ім увесь час варагаваў Міхайлушка. Нарэшце ў 1450 г. ён уцёк у Маскву, дзе быў зняволены, а праз два гады атручаны.

¹² *Рукушане, ракушане — адна з гістарычных назваў уграў, венграў.*

¹³ *У год 1430... пачаў княжыць... Жыгімонт на вялікім княжанні літоўскім і рускім. — Аповесць пра грамадзянскую вайну, якая датавана 1430 г. і часам называецца таксама Смаленскай хронікай, у Беларуска-Літоўскім летапісе 1446 г. змешчана ў іншым месцы, перад "Летапісам вялікіх князёў літоўскіх". Аднак тут мы падаем яе ў канцы, бо яна храналагічна працягвае папярэдняе гістарычнае апавяданне. Гэты твор, найбольш верагодна, напісаны таксама ў Смаленску ў асяроддзі прыхільнікаў Кейстутавічаў. Часам яго складання можна лічыць 1436 г., калі Жыгімонт канчаткова перамог Свідрыгайлу і замацаваўся на велікакняжым пасадзе ў Вільні.*

Францыск Скарына.

*Прадмова да кнігі
«Юдзіф»*

Прадмова да кнігі «Юдзіф» (урывак)



Источник: <https://www.nlb.by/>

Царства Асірскае пачалося з Вела-цара, сына Нямфора, адразу пасля патопу.

Цар Вела быў наймагутнейшым на зямлі. Нін, Велаў сын, пабудаваў горад і назваў яго сваім імем – Ніневія. У тым горадзе пасля яго царавалі трыццаць сем цароў, тысяча трыста гадоў, да цара Сарданапала. Апошняга забіў мідыйскі ваявода Арба і далучыў Асірскае царства да Мідыі.

Гэтак доўжылася да Кіра, персідскага цара. Кір таксама валодаў Вавілонскім царствам, бо Дарый-цар, дзядзька яго, перад тым забіў вавілонскага цара Валтасара, што быў шостым царом пасля Навухаданосара, які захапіў Іерусалім і паланіў іўдзейскага цара Седэкію. У першы год царавання Кір выпусціў яўрэяў з вавілонскага палону – праз семдзсят гадоў, паводле прароцтва Ераміі, – і загадаў ім ісці ў Ерусалім і ўзводзіць там храм Госпаду. Кір вярнуў ім усю царкоўную маёмасць, якую цар Навухаданосар нарабаваў у храме Саламона.

Пасля смерці Кіра пачаў цараваць яго сын Камбіз. Калі ён узыходзіў на царства, яго празвалі Навухаданосарам. Неўзабаве Камбіз захацеў быць не толькі царом, але і богам, як пішуць пра яго ў гэтай кнізе. Дзеля пашырэння сваёй улады ён паслаў ваяводу Алаферна, каб той заваяваў усе землі.

Яўрэі, аднак, не захацелі мірна падпарадкоўвацца і аказалі супраціў. Як толькі Алаферн увайшоў у іх зямлю, абклаў горад Вецілюю. З яго выйшла удава Юдзіф, імем якой і названа гэтая кніга. Яна адсекла галаву Алаферну і вызваліла людзей Ізраіля ад яго рукі.

Цар Навухаданосар, або Камбіз, якога Ездра называе ў сваіх кнігах Артаксерксам, загадаў яўрэям, каб яны не ўзводзілі ў Іерусаліме храм у імя Госпада. І гэтая забарона дзейнічала пяцьсот трыццаць дзевяць гадоў, да нараджэння Збаўцы нашага Ісуса Хрыста.

Потым, на сусветным саборы ў Нікеі, святыя айцы дазволілі нам гэтую кнігу «Юдзіф» чытаць дзеля нашага навучання. Каб мы, нібы люстра, гэтую славетную жанчыну перад вачыма мелі. Каб у добрых справах і ў шанаванні Айчыны не толькі жанчыны, але і мужчыны бралі з яе прыклад. І ўсялякіх намаганняў і скарбаў для агульнага дабра і для Айчыны сваёй ніколі не шкадавалі. Паколькі:

Ад нараджэння звяры, што ў
нетрах блукаюць, –
ведаюць ямы свае!
Птушкі, паветра свідруючы, –
гнезды свае не губляюць!
Рыбы ў морах бурлівых –
чуюць свой вір без памылкі!
Пчолы і іншая жыўнасць –
вуллі бароняць заўжды!
Гэтак і людзі: дзе нарадзіла іх маці,
на шчасце ўскарміўшы, –
Ласку да месца таго
берагуць заўсягды!

Таму і Юдзіф-удавіца дзеля абароны месца свайго нараджэння рызыкавала ўласным жыццём. Госпад Бог дзеля яе справядлівага ўчынку дапамог Юдзіф, і яна перамагла самага непераможнага сярод людзей.

Належыць таксама ведаць, што гэтая кніга «Юдзіф», як і кніга Данііла-прарока і кніга Ездры, напісана была спачатку летапісцамі яўрэйскімі словамі, але халдэйскімі літарамі.

Канец прадмовы.

Пераклад І.В. Саверчанкі

Мікола Гусоўскі.

Паэма

«Песня пра зубра»

Песьня пра зубра

Песьня пра аблічча, дзікасьць зубра і паляваньне на яго

**САКРАТАРУ ЯЕ КАРАЛЕЎСКАЕ ВЯЛІКАСЬЦІ
ЯСНАВЯЛЬМОЖНАМУ ЛЮДОВІКУ АЛЬФІЮ**

О, Людавік, гэту сьціплую кніжку табе давяраю
З просьбай пранікнуць у сутнасьць і глыб яе зьместу,
А на выпадак, калі ў ёй нічога ня ўгледзіш,
Што далікатнейшы слых Каралевы магло б улагодзіць,
Хай яна сыдзе за сьціплы табе мой дарунак.
Гэта не я, а твой розум і талент цябе прызначаюць
Справу такую зрабіць. Застаюся табе вінаватым.

**ДА НАЙЯСЬНЕЙШАЙ УЛАДАРКІ І ПАННЫ БОНЫ З ЛАСКІ БОЖАЙ КАРАЛЕВЫ
ПОЛЬШЧЫ, ВЯЛІКАЙ КНЯГІНІ ЛІТВЫ, РУСІ, ПРУСІІ І ІНШ. ПАННЫ**

МІКОЛА З ГУСАВА

Калі я быў у Рыме, яснавляльможная каралева, папа Леў X, прыгадваючы аднойчы паляваньні на Поўначы і велічыню зьвяроў, пераканаў красамоўнымі словамі надзвычай шаноўнага пана плоцкага біскупа Эразма, пасла вашай Высокасьці тады пры ім, каб чучала бізона, якога мы называем зубрам, яго набітая сенам шкура была дастаўлена ў Рым.

Калі біскуп плоцкі паабяцаў гэту просьбу выканаць, ён адаслаў лісты Радзівілу, ваяводу віленскаму, просячы падшукаць шкуру найвялікшага зьвера гэтай пароды, а мне, у той час свайму дарадцу, загадаў напісаць што-небудзь аб прыродзе і паляваньні на зьвера, жадаючы паказаць папу постаць зубра ня толькі ў рэчах, але і ў словах.

Аднак з-за нечаканай сьмерці Льва ўсё гэта ня здзейснілася. Застаецца толькі невялікі твор, напісаны тады мною сьпехам (мне не ставала ні часу, ні здольнасьці), твор гэты я рашыў выдаць у сьвет у гонар тваёй Вялікасьці. Гэтае пісаньне хачу я паднесьці табе замест сьціплага падарунка, спадзеючыся, што надарыцца выпадак, калі яго Каралеўская Вялікасьць па сваім звычай адправіцца на паляваньне, і гэтая кніжка, што змяшчае лясныя прыгоды, цябе зацікавіць і ты яе прачытаеш. Гэтым самым жадаю я ня так палепшыць сваё становішча, як пракласьці шлях вучоным мужам, каб і яны табе свае творы паднеслі. І каб ты, найвучоная княгіня, уважыла іх здольнасьці і нараіла свайму яснавляльможнаму мужу, які абавязаны больш мець часу для вядзеньня войнаў, чым для чытаньня кніг, тых, каго палічыш найбольш таленавітымі. Бо бачу я з найвялікшым для сябе жалем і, зразумела, з пэўнай стратай для дзяржавы, што славуцейшыя сэрцы зусім не паважаюцца. Яны з-за матэрыяльнай нястачы і беднасьці цалкам ня могуць сябе праявіць. Бачу я таксама, што ёсьць нямала людзей, якія валодаюць і багацьцем і талентам. Але калі яны

заўважаюць, што вучоных, мастакоў і паэтаў так мала шануюць і паважаюць, то імкнуцца больш узбагачацца, чым ахарошваць душу. З-за такой нікчэмнай справы ахвяруюць яны самым высакародным прызначэньнем сваіх асоб. А калі возьмеш ты на сябе агульнае апякунства над гэтымі захапленьнямі, тады ўзбуйнеюць таленты і прынясуць карысьць Каралеўскай Вялікасьці ў яе значнай працы, так што дзяржава будзе зберагацца ў сваім стане ў гэты злавесны час.

Дзяржава абапіраецца больш на мужнасьць духу, чым на сілу цела, пра што сьведчаць як грэкі, так і рымляне. Іх магутнасьць квітнела найбольш тады, калі расьцьвіталі навукі. А як толькі пачалі нікнуць таленты, сілы іх згаслі, а з заняпадам апошніх абрушылася іх дзяржава і ўсталявалася рабства. Таксама і ў нас. Тыя ж, хто вядзе войны паводле звычаяў старажытных, што адлюстраваны ў кнігах, няхай узьнімуць ваенныя подзьвігі і кінуць тое, што замінае грамадзкай дзейнасьці, ды падумаюць, дакуль нам баяцца турка! Няхай жа разважаць тыя, хто добра ведае з чытаньня старых кніг, што і грэкі і рымляне ў найвышэйшым росквіце сіл сваіх разгарнулі калісьці ваенныя дзеянні ў кірунку гэтых краінаў сьвету, пакуль ня ўпэўняцца, што для рымскай зброі Германія, а для грэкаў Дунай былі амаль вечнымі межамі і рубяжамі на гэтым шляху. Так што і Вялікі Аляксандар, які думаў панаваць над усім сьветам, застрашаны мужнасьцю таго народа, не адважыўся перайсьці Дунай, на беразе якога спыніўся, і, як добра вядома, павёў войскі супраць невяўнічых народаў Азіі.

Хоць нам не ўласьцівыя ні норавы, ні звычаі старажытных, аднак вечная сіла неба і мужнасьць нашага воіна-ратніка не падвядуць, як справа дойдзе да зброі, калі толькі мы, бяззбройныя, ня будзем раздушаны нейкім наканаваным няшчасьцем, ці, ясьней кажучы, спрытным круцельствам некаторых і сваёй бяздзейнасьцю - і гэта, як мне здаецца, нас і зьвязвае.

Мне добра вядома, найсьвятлейшая пані, якога вялікага шчасьця ты зычыш гэтаму каралеўству і як шмат разважаеш і дбаеш аб паляпшэньні ягонага становішча. Але я сапраўды не ўяўляю, чым ты можаш яму дзейсна дапамагчы. Калі ж ты праявіш сябе добрачылівай, схільнай да апякунства навукі і мастацтва, тады ад іх будзе і дзяржаве вялікая карысьць, а высокая слава імя твайго распаўсюдзіцца такім чынам яшчэ вышэй з ухвалай тваіх выхаванцаў. Бо што можа быць больш цудоўным і вартым тваіх продкаў і тваёй найславуцейшай з арагонскага дома сям'і, больш дасканалым з усіх форм дабрачыннасьці, калі на іх грунтоўна глядзець і ў мірны час, і ў вайну, і ў справе рэлігіі? Але і яны ніколі не напоўнілі б землі сьвету гэткай агромністай славай жыцьця і подзьвігаў з прыязню ўсяго пакаленьня і не паказалі б сябе ў такім дзівосным сьвятле ў розных выпрабаваньнях лёсу перад нашчадкамі, калі б іх уласная вучонасьць і ўласьцівая гэтаму роду асаблівая прыхільнасьць да вучоных мужоў ня ўзнеслі б іх на такую вышыню, што яны былі ўслаўлены звонкай лірай вялікіх талентаў; таму мне застаецца заслужана маўчаць пра іх, асабліва тут, дзе я падпарадкаваны непазьбежнаму закону выказвацца сьціпла.

Жадаю здароўя і быць вартай свайго слаўтага роду.

Будучы ў Рыме, зь вялізным натоўпам пасполу,
Бачыў аднойчы я гульні, што ўсе з захапленьнем віталі:
Жорсткую бойку быкоў, глядачам на пацеху.
Лётныя стрэлаў раі ды бліскучыя дзіды
Ранілі целы жывёлаў і боль ім чынілі нясьцерпны,
Аж вар'явалі ахвяры, іх лютасьць, як пена ўскіпала...
Тут вось, пакуль я глядзеў на быкоў ашалелых,
Спуджаных болем ды пляскам далоняў з трыбунаў,
З нашых сказаў хтось: «Зусім як на ловах зубровых!»
Я пагадзіўся, і ўсьлед, тутка ж пачаў успаміны
Ходаньяў, дзіўна падобных, із волатам-зьверам.
Як у той прыказцы, мне ж мой язык і пашкодзіў:
Усьлед атрымаў я загад без адмовы й адкладу
Выліць у верш мой спамін пра зубровыя ловы.
Бачыце, я - між паэтаў прыпадкам выбраны -
Песьню складаю аб нашым зьвяры невядомым,
Дзівам зь вякоў захаваным пад зоркай паўночнай...
Ён, што абвешчаны ў сьвеце крывавым забойцам,
Часта ў мяне выклікаў смак жуды ці агіды,
Мне так нясвомы, і сорам прызнацца, што скуру
Часам уцёкамі я ратаваў, ажно людзі
Ўсьлед мне плявалі, бо ў нас баязьліўцаў ня любяць.
Тут, з ганаровым заданьнем, ды большаю мо небясьпекай,
Змушаны буду я выявіць зручнасьць са зброяй
Гэтак нязвычайнай руцэ, муштраванай на луку.
Ўзяў, дрыжучы, я пяро і баюся пад гэтым цяжарам
Ці мо палегчы, няўдольнасьць засьветчыўшы гэтым,
Ці можа дзёрскасьцяй страх патаптаць і скарыцца
Волі вялікага мужа, каму забавязаны ўсім я.
З гэтую думкаю буджу я крыніцу натхненьня:
Рынь і паймкні жыцьцядайнай вадою айчыны,
Піць дай пасеву майму на нескраненым полі!
Бо ж на зямлі Італійскай, даўней нам нязнанай,
Мне загадалі тварыць маю песьню, - з пакорай
Я пагадзіўся і вось - пільна ўзяўся за працу,
Нат без надзеі, што ўсё будзе ў ёй дасканалым.
Ўсё ж запытацца хачу я, і болей нічога,
Як, чытачу мой, даць рады зь пяром неслухмяным?
Ведаў дасюль я ж адно лёт апэранных стрэлаў,
З гэтых бачын устае уваччу вобраз бою,
Сутычкі сьмяротныя, рой дзідаў імклівых, гудлівых...
З лукам мне радзіць лягчэй, а табе - ізь пяром наравістым.

Роўнымі быць мо маглі б мы з табой у майстэрстве.
Што ж, як ня ўсё мне ўдасца, дык права за вамі:
Рвецце бязьлітасна сказ чужаземца-няўмекі.
Ёсьць падабенства ў пярэ і стралы - у абодвух
Роўныя джалы й калі іх напоіш атрутай,
Ранкі даволі малой, каб паранены зьгінуў.

2

Вейкі стулю й быццам бачу іх стойбішча знову:
Ельнік правечны і ён, паміж елкаў схаваны.
Грозны, пануры, як бор, як бароў небясьпека.
А зараве, зарыкае - і ў верш уварвецца
Рэхам раскоцістым гром, - вось і гармонія песьні.
Хай яна поўніць радкі, аж прыгледземся пільна
Пушчаў далёкай Літвы тут нязнанаму дзіву.
Цэлам сваім маналітным ён гэткі вялізны,
Што, калі з ранай сьмяротнай падзе на калены й сканае,
Трох паляўнічых маглі б сесьці на йлбе між рагамі.
А параўнаць паспытацца ягоную шыю ці пысу -
Дык параўнаньняў, баюся, такіх і ня знойдзеш.
Жмут барады рыжым вехцем тырчыць з гарлавіны,
Поўныя злосьці застыглай і полымя вочы,
Грыва калматая з плечаў магутных спадае,
Лоб і грудзіну й калены цалком накрывае.
Возьмем калі ж параўноўваць малое зь вялікім
Ды як падыйдзе мясцовае ў нас параўнаньне, -
Гэта казёл барадаты з распасьвеным целам.
Вось ён які, наш бізон, што ў нас зубрам завецца!
Поўсьці прысмажанай ён, чорнай з бурым, як быццам
Водбліск закалкі ад горна мінулых стагодзьдзяў.
Дзіўна, ды ў кнігах пісалі аб ім недакладна,
Я ж не павінен уявай псаваць тут натуру.
Дзе ж гэта бачыў хто рожкі ў зубравых храпах?
З выгляду зубар ня праўдзіць свае апісаньні,
Што прыпісаць усю моц намагаліся пысе.
Не, не такі прыгажун мой, бароў нашых слава!
З кнігаў вучыў я славянскіх наш сьвет старавечны,
З граматаў рускіх, пісаных скрозь літарай грэцкай.
Вязь абэцадзя народ наш для собскай карысьці
Ўзяў бо у грэкаў, ды роднае гутаркі гукі
Ў літары ўліўшы чужыя, сабою застаўся.

Кожны ж народ із глыбокай сваёй даўніною,
Хто б ён ні быў, а на ім старавечча адбітак...
Ды, як наш зубар, зьвяра мо няма ўжо на сьвеце,
Толькі пад зоркай паўночы іх лёс захаваў нам.
Пліні пакінуў свае апісаньні й зубра, і тура:
«Ў пушчах правечных паўночы вядуцца быкі» - нам ён кажа, -
(Зубрам завуць іх у нас), - старавечныя сьветчаць:
«Створаў дзічэйшых няма, чымся гэты вырослы
Вольна на травах урочышчаў цар над зьвярыма».
Людзі ў роднай зямлі запэўняюць, што ў сьвеце
Слава аб ім не прайшла, што нідзе ён ня знаны.
«Люты, дзікі, да бізона падобны грывасты» -
Пліні нам піша, а больш - вам хто іншы раскажа!
Не сумляваюся, будуць папрокі: «Дзівосныя казкі!»
Што ж, ці адзін ня дасьць веры ў вялізнасьць зьвера...
Хто хваляваньняў у пушчах паўночных ня зьведаў,
Той не паверыць, і хай супярэчыць, бо праўда -
Як ты раскажаш. Спрацацца ж і дурань патрапіць.

3

Шмат мог сказаць аб зуброх кожны ў нас паляўнічы.
Што ж да мяне - паляваць я ўжо, хіба, ня буду:
Час хваляваньняў мінуў і жыве толькі памяць
Сумнага сэрца... Вяртаюся думкай туды я,
Ўдзень і ўначы пасткі памяці зноў расстаўляю,
Сочачы пільна за кожным каштоўным імгненьнем,
Згубленым некалі, сяньня ж, на жаль, незваротным.
Што з тых спамінаў! Вярнуць даўніну немагчыма.
Гонішся сьледам за згубленым часам, сьмяротны,
І не здагоніш - забіты... Няхай сабе й гіне,
Часу бурліваму волі сваёй не накінеш...
Што ж я чакаю? Пара ўжо за працу мне брацца.
Вусьцішна ўсё-ткі: начытчыкаў чым ты задзівіш?
Зьведалі ўсё яны, столькі згарнулі бачынаў!
Хай сабе спраўдзяць па кнігах, які зь сябе зубар,
Але ды будзе вядомы й мой ім дадатак:
Тайніцу крыюць бары й напішу я пра справы,
Што не знайсці вам ні ў кнігах, ні ў граматах даўных.
Нават і Паўлюс Дыякан, у Дзеяньнях тых Лянгабардзкіх,
Нам аб памерах зубровага цела ня кажа,
Піша адно, што на скуру забітага зьвера

Спалі - там дзесьці - пятнаццаць ажно паляўнічых!
Не захапляўся ніколі ні скураю я, ні рагамі,
Як разьбіралі на ловах у пушчы здабычу...
Я паляўнічыя сьцежкі разьведаў з маленства,
Зьведаў цяжары жыцьця, яго працу й турботы,
Собіла ж мне бо - із Рэчы пасполітай родам -
Край мой гушчарны, ня ў прыклад паэтам даўнейшым,
Крокам наважным з канца ў канец перамераць.
Змалку вучыўся я ў бацькі майго - зьвералоўцы -
Сьцішна хадю прасочваць лясныя гушчары,
Зоркасьцяй вока у логаве зьвера высочваць...
Кемлівасьць, нюх - паляваньне бязь іх гэта кпіны:
Ступіш із ветрам, а зьвер ужо счуяў, схаваўся.
Колькі ж ён поту сагнаў зь мяне ўзімку, у сьцюжу,
Дзіды з пляча прымушаючы кідаць з разгону!
Колькі я сконаў зьлічыў, зграй браханьня начуўся
Дзіцем яшчэ, брыдучы сьледам лоўчага-бацькі!
Сьцяміў усё: скуль выходзіць мядзьведзь із сям'ёю,
Як і калі йдзе вяпрук на папас у дуброву,
Пасткі як трэба стаўляць на ласёў палахлівых,
Каб як пятлі не заўважыў і ў сетку ускочыў.
Бачыў і чуў, як ад стрэлаў трымцела паветра,
Цяжка, з бурчаньнем на сьнег асядала здабыча,
Бачыў, як коньнік мільгае ў гушчары, як пырскі
Зыркай крыві і яго й гурбы сьнегу чырвеняць.
Вось жа-ж у гэтых прыгодах у нашай старонцы
Часта быў зь іншымі роўны я ў справах лавецкіх:
Рэкі лясныя, Дняпра паўнаводнага стрыжань
Конна з буланым адольваў у гоне за зьверам.
Што ж, прызнаюся: ахвотна ў баку б я застаўся,
Ды адставаць ад сяброў у нас ганьбай лічылі.
Колькі нягод паспытаць давялося мне ў пушчах літоўскіх,
А без хвальбы гавару, быў я і спрытны і лоўкі.
Творчасць ляснога майстэрства, мой плод недасьпелы,
Ты, чытачу мой, сарві з кроны ягонай нястройнай.
Мэта мая - цябе ўзяць на прыроды улоньне,
Зь ёй пазнаёміць, і з норавам дзікага зьвера.

4

Хай хіжаком не раўня, ўсіх іх наш зубар люцейшы,
Але людзей не кране, як яго не зачэпяць:

Толькі няспынна глядзіць, рух найменшы цікуе,
Пільна на варце стаіць і сябе, і сямейкі.
Створаў смялейшых няма ў гушчарох нашых родных.
Бачыш часьценька - пасецца спакойна, а вочы
Сочаць усё, касавурацца ўправа і ўлева.
Ты аж замёр, зьвералоўца, ты шчэз між кустамі,
Дзе там! Ён бачыць! Міргнеш - і прыкмеціць адразу!
Шоргат слабенькі, няўзнак трэсьне сучок пад нагою, -
Вушы свае нашатырыць, уміг страпянецца!
Калі не зазьзяе твой меч і ня бліскае дзіда,
Сьмела мінай у яго на ваччу - не зачэпіць,
Толькі ўтаропіцца тупа й стаіць нярухома,
Вокам праводзіць цябе, аж пакуль не схаваўся.
Розна бывала... Здаралася зь ім сутыкнуцца:
Спыніць хаду, гляне скоса - і болей нічога.
Але як собіць на самку зь цялём напароцца,
Ледзь зварухнешся, ухопіш за зброю з гарачкі, -
Ўвомірг разьзярыцца й бор агалосіць рыканьнем,
Знакам шалёнага гневу: як сьмееш трывожыць!
Ды як адбой ты заб'еш і прабуеш уцёкаў,
Выйдзеш зь бяды непамяты, ўздагон ён ня рыне!
Люба сачыць зубранят: скачуць, малечча, дурэюць,
Маці й падлеткаў сваёй жвавай гульнёю лякаюць.
Зубар - ён кемлівы зьвер, хай сабе вось і цяляты:
Зь першага кроку ва ўсім маці яны пераймаюць,
Бегаюць сьледам, заўжды пасьвяцца побач старэйшых,
Скачуць праз выкратні, пні, дробныя рожкі прабуюць,
Як напаткаюць зьвера, згледзяць карча ў бураломе,
І - у гульні й барацьбе - целы з маленства гартуюць.
Бо ж і спачыну, як трэ, хіба ніколі ня знаюць.
Хай волат наш трывалкі, намаганьняў вялікіх
Зьверу каштуе пыніць сваё ймкненьне да руху.
Ўсьцешна глядзець, як ляціць ён у бегу імклівым
Рэдкім узьлесьсем або балацянай сьцяжынай,
Зь месца ірве, як падкінены нечаю прашчай,
І у імгненьне, ўсё цела назад павярнуўшы,
Ловіць нагамі памёт, што яшчэ ў паветры,
Ды зазьбівае яго, каб сьлядоў не пакінуць.
Але нічым не зраўнаць гэтак частыя ў статку
Бойкі быкоў за саміцаў у гульнях бяскроўных.
Сьвята Вэнэры спраўляюць зубры ў лістападзе
Кожнае восені, часта вясельлі трываюць

Тыдзень ці больш. І у часе такой насалоды
Чуецца толькі, як скрозь, заклікальна й пяшчотна
Пушча рыкае, а ў подыху кволым паветра
Лістам трапёткім шасьцяць векавыя дубровы...
Хто гэта бачыў і чуў - будзе сьветчыць напэўна:
Музыка нашых лясоў салатзей, чымся лера,
З поклічам ейным ня ў лік нат грымотныя трубы,
Хорам жа-ж гукаў лясных строга й стройна кіруе
Голас нястрымнай крыві, мне за ўсё наймілейшы!
Як доўга зубар жыве, не скажу, бо ня знаю,
Хто ж вядзе ўлік даўгавечнасьці гэткага зьвера?
Пішуць аднак, быццам недзе, памечаны ў статку
Быў правадыр двухсотгодні, прыкметны із грывы
Чорнай, як ноч, зь сівізнаю бялявай на чолцы.
Гэткай прыкметаю нібы назвалі ўвесь статак.
Калі паданьні даўнейшыя праўдзяць дакладна,
Вока згубіў у сутычцы ён, быў аднавокі.
Гэта магчыма. Ці ж з правам сумлеўным - бо дужы -
Бой ці адзін пачынае, а спрэчкі прычына
Аж праз гады толькі робіцца яснай, хай шрамаў
Уладалюбы ня могуць пазбыцца да скону...
Я не скажу й колькі год, няпрызнаны, у статку
Зубар той жыў, але ў гэных народных паданьнях
Ёсьць напаміны занадта ўжо доўгага часу:
Выдумкай погалас часта вушам дагаджае.
Я ж тутка права ня маю пісаць, што ня знаю:
Тым, для каго я пішу, да душы толькі праўда.

5

Шлях, мой чытач, быў намечаны загадзя намі.
Шлях у лясы, што хінуцца пад подыхам ветру,
На лугавіны расьцьвілыя, дзе на прывольлі
Мірна пасуцца зьвяры, карыстаючы з права.
Стойбішча дружна бароняць зубры, і старожа
Пільна глядзіць, каб у статку быў добры парадак.
Дужы зь нядужым уладай дзяліцца ня будзе,
Моц бо й дазнаньне - адны могуць даць панаваньне.
Ўсюды, у статку зубровым, загоне, дарозе,
Пэўне ж, адольвае ў бойцы сьмяротнай дужэйшы
І без трывогаў ні ймгненьня ў барох не мінае.
Смыль панаваньня злабу скрозь кривавую родзіць,

Кожны таму паядынак, а кончыцца сьмерцяй.
Той, хто слабога пабіў, дастае ўзнагароду,
Ну, а пабіты, калі не сканаў, невясёлы
Разам із жонкай са статку ідуць у выгнаньне.
Зубар, што статак пакінуў, адгэтуль баіцца
Нават рагаціны, ў статку ж заўжды быў спакойны.
Часам ня грэбуюць статкі й самотнікам-зубрам,
Гэткіх прыймаюць чароды блізу без замінок.
Калі ж у бойцы лясной памірае сужонак,
Вернасьць сяброў нечаканая сьмерць парушае:
Ўдоваў выгнаных узноўкі у статак прыймаюць.
Княжы наказ, што бароніць і маці, і нашчадзь,
Множыць тым самым багацьце ды скарбы краіны.

6

Знае народ, што лясы нашы - скарб неацэнны,
Ён не зьмяняе яго нат на золата. Морам
Чэргі чужых караблёў па яго да нас цягнуць,
Дзівы вязуць нам багатых заморскіх тавараў.
Шчодрая вільгаць з прыродных у лесе жаролаў
Цёплым дажджом палівае ўраджайныя нівы,
Рэкі у сьвет спрытна лес наш сплаўляюць плытамі,
Што, як масты, заляглі паміж землямі княства.
Глебы багатыя працы цяжкое ня просяць,
Толькі ў жніво скрозь пярэсьцяцца жнеямі нівы, -
Статкі ў сученьню узьлесьсяў пасуцца на волі,
А у лугох - табуны скакуноў хутканогіх.
Дар нашых ніваў, лясоў прадаем мы за мора
Іншым краём і, няхай мы раўня па багацьці,
Цэнім заморскае менш, чымся родныя пушчы.
Княства Вялікае нашае - край дабрадзейны,
Больш, чым красу ў сваім моры зялёным хавае.
Ён - і складніца жывіцы й смалы карабельнай,
Скуркаў куніцы, і мёду, і воску й дзічыны.
Так што чужынцы-купцы трасянуць калітою
Могуць цяжкой, не скупіцца на торжышчах нашых.
Знойдуць усё: і сасну карабельную й дубу
Стырты й драніцу на дахі чужым багаццям
Тамка, дзе лесу няма. Нашы пушчы на дзіва
Борзда растуць. Не знайсці гэткіх волатаў-соснаў
Пэўне нідзе. Шчодра нас надарыла прырода!

Водараць пахамі краскаў лясныя узьлесьсі -
Месца ўлюбёнае вёскаў на гульні ды йгрышчы,
Бортнікі нашыя дзюплі дзяўбуць у камлішчах
Дрэваў старых і ўжо маюць вульлі неўзабаве.
Вёснамі - птушкі лясной не палічыш у пушчы,
Б'юць яе стрэламі ў нас, а часамі й мушкетам
Тых пявуноў, аб якіх яшчэ Пліні нам піша,
Ў пушчы бязь ліку. У нас тут іх клічуць глушцамі.
Птушка важкая, вагою гуся перавысіць,
Пах асаблівы глушцоваму мясу ўласьцівы.
Большай уцехі ня маш, чымся бачыць, як певень,
Трапна падбіты, падскочыць... і падае долу!
Зь цягі нясе паляўнічы дзьве нібы здабычы:
Страву для цела, адлі і спажыву для духу.
Дзе ні паткнешся - майструюць ці сеткі, ці пасткі:
Гэтай ня зловіш - у гэнную трапіць дзічына.
Лесу закон скрозь адзін для здабытчыка-лоўцы!
Гэткім прырода наш край надарыла багацьцем,
Што лішкі тутка даюць нам свабоду здабычы:
Ёсьць у ашчадных удосьць і птушыны і зьвера,
Процьма марнуецца. Бачыў я сам нерастойі
Поўныядохлае рыбы, што сетку мінула.
Горш із даглядам: дзічэюць сады год па годзе,
Збожжа ня родзіць на нівах, нязжатых улетку...
Наша айчына - краіна загадкаў і дзіваў!
Можа так Бог загадаў, каб усё было вольна,
Мо з чараўнічае моцы расьце ўсё, каб зьгінуць?
Часта з трывогаю думаеш: чым растлумачыць
Сілу, што свомая зёлам паўночным ды словам,
Песьняў упывам магутным? І часам здаецца
Гэта ўсё казкаю мне чараўніцы Мэдзі...
Словы мае найшчырэйшая праўда. Я знаю,
Жорстка карае Хрыстовая вера паганых,
Тайна зьвязаных із моцамі зла чарадзеяў.
Як іх даюць, з памагатымі, на катаваньне!
Хопіць таго, каб пайшлі пагалоскі ў народзе:
«Ён, бач, вядзьмар і ціхцом із нячыстым вядзецца!»
Схопяць у міг бедалагу, павяжуць і рукі, і ногі
Й кінуць з высокага берагу ў вір галавою!
Бачаць, што топіцца, - што ж, вінавайца - бязьвінны,
А як ня топіцца, лічаць, што вінны напэўна!
Гэткія кары ці раз назіраў я: ў прадоньні

Б'ецца ахвяра зьвязаная з хваляй, прабуе
Рынуць у вір з галавою, а натаўпы прагна
Ходаньне гэтае сочаць, клянучь, гарлапаняць!
Бачачы гэткае, я камянеў ад уразы
Мрсьцілася, быццам вада - не вада, як заўсёды.
Суне вось хваля, здаецца - канцы... праглынула...
Не, не кранула, ўцякае... жыве йшчэ ахвяра!
Справядлівейшы агонь: і чарадзея, і ведзьму
Ён пажарэ ўсё адно, як агідных зладзеяў...
Мо што да словаў маіх вы займелі сумлевы?
Верце! Ў Літве адбываецца гэткае яўна.
Я толькі праўды трымаюся, хай, як вядома,
Нат у звычайныя выдумкі, бабскія казкі,
Верыць гатовыя часта й разумныя людзі.
Кіньма жа-ж казкамі трызьніць, спрабуем цяжару
Трошкі лягчэйшага: знойдзем бароў насалоду.
Шчодра табе, чалавеча, адкрыла прырода
Сьвету прывабнасьць, а дзе ж твая будзе падзяка?
Першапачатная гожаць і траваў і дрэваў,
Статкі лясной зьвярыны, баравая дзічына, -
Ўсё захапляе а цешыць мужоў добрародных,
Пасьля паходаў прыбылых увосені ў пушчу
Папаляваць, адпачыць ад вайсковых цяжараў.
Праца й спачын тут - найлепшая страва для духа,
Цела гартуе яна і старэчую немач
Аж на даўгія гады адганяе і гэтым
Спраўнасьць захоўвае й век падаўжае сьмяротным.
Гэта дазнаньнем пацьверджана: сунецца старасьць,
Цела ж здаровае, слых няпрыглушаны, вуха
Ловіць найменшыя шэляхі, добрае й вока
Мэту бясхібна здалёку ужо прыкмячае.
Практыкай лепшай для вока ці лекам для вуха
Ловы лічу я ізь іхнай няспынай старожай.
Вуха і зрок - памагатыя нам у прыгодзе,
Калі, прыкмеціўшы лоўчага, зубар злаўчыцца,
Каб вас адолець, ня спрытам, дык моцай сваёю.
Ён, што з прыроды напорысты, кемлівы, грозны,
Ўзагрудкі пойдзе й нічога ўжо вас не ўратуе...
Зжыўшыся зь лесам, дасьветчыўшы сам усё гэта,
Я ўваскрашаю так вобраз праўдзівы, і знаю,
Што для каго - гэта праўда, а хто ня дасьць веры.
Хай будзе й гэтак... Я песьню на суд справядлівы

Гэтта стаўляю. Няхай яе згодна із правам
Тыя асудзяць, што працаю сталай у Музы
Ўменьне займеў лепш цаніць і пісаць, чымся тутка
Сам я, і ў часе кароткім, і сьпехам, накідаў.

7

Вецер падзьмуў і залівісты брэх у гушчарах
Чутны мацней. Колькі шчырае жарсьці ў нас будзяць
Водгукі ловаў! Як сэрца трапеча, пачуўшы
Шум у вяршалінах дрэваў! Плыве ён, як хваля,
Раз - ападае, раз - зноўкі ўзносіць у неба.
Злое рыканьне чуваць, нечы віск... Што за ліха?
Гэта ўзьнялі мядзьведзя у бярлозе, ці хтосьці
Раніў стралой вяпука... Не пабачыў - ня скажаш,
Як атрыманыя раны й магутнага зубра
Могучь разьюшыць, і зьвер, вар'яцеючы, глуха
Ровам гушчары ўстрашае, разьзявіўшы ляпу.
Гнеў у вар'ята яго абярнуў, ён - жахлівы!
Зрок, спадылба, злосна кідае іскры наўкола!
Аж камянееш з жуды, калі горлам прадонным
Хрыпла рыкаючы, гойсае ён паміж дрэваў,
Хочачы растрыбушыць вас - страшэнная зьява!
Варта яму аказацца - й турботаў бязь ліку
Ўраз у цябе: і трывога, і жуда, і наважнасьць!
Ці ж апануеш ты ўсё гэта ў буры пачуцьцяў,
Ці зразумее цябе, хто іх сам не дасьветчыў!
Праца нялёгая ў нас, ды ці хто параўнае
Нашыя клопаты з важкай бядою айчыны?
Як тутка лекі знайсьці, яе немачы сходаць?
Думкі, адлі, павяртаюць да ўдачаў лавецкіх,
Больш бо здароўя для цела у іх, чымся ў леках.
Кожны сьпяшаецца справамі ловаў заняцца,
Сьцегны свае натаміць нясупыннай хадою.
Як жа-ж у змрочных барох гэткай працы цурацца,
Злую нуду ня гнаць прочки здаровай разьмінкай?
Выкпіўшы ўсіх эскуляпаў, лавец гэтым самым
Чуе сябе юнаком, дай, нарэшце, мікстуры
Сродак у нас не адзіны, аж чэрава пухне
Й вусьцішна нават, што лопне ад зелья зьнячэўку!
Сівер паўночны - драбніца для моцнага духам,
Лоўца зацяты дасьць рады й турбоце й нягодам.

Непераборлівы, нат і бяз ласых прысмакаў
Ён і здаровы й пад'еўшы, аж думаеш часам
Ці не аддаць перавагі жыцьцю зьвералоўцы?
Часу нястача пыніць мне гэтта развагі,
Ўсёткі апіс паляваньня на грознага зьвера
Я папярэджу паданьнем народу паўночнага краю:
Зубар - змагар, браць яго трэба ўзагрудкі, сілай,
Не ашуканствам: стралою здалёк, ці мушкетам.
Вераць спрадвек бо ў народзе: ён пушчу пакіне,
Калі ў сутычцы ўжываеш ня моц ты, а хітрасьць.
Пэўне паданьням старым хай якога народу
Свомае ўсё растлумачваць таёмнаю сілай,
Праўды ж у казках няшмат, я лічу, бо каб нават
Гэткае штосьці й было - гэта выпадак толькі.
Я, адкідаючы домьслы, тое пярэ давяраю,
Што давялося самому дасьветчыць ці бачыць.
Мне ці ж баяцца казаць аб трафях Дыяны
Або аднэй із паплечніцаў ловаў багіні!
Мо прыгадаць тутка трэба і лук Апалёна,
Стрэлы у цёплай крыві пранізанага зьвера!
Ўсе усхваляюць Юпітара або Юнону,
Я ж паважаю Ісуса і Госпада Бога,
Сэнсу ня бачу у блытаньні праўды із басьняй.
Мець я хацеў бы дазвол, хай сабе і ў скароце,
Праўду ўсім тым раскажаць, хто высочвае дзівы
Ды старадаўных памылкаў ману паўтарае.
Праўда - ўнутры. Пэўне плоцкі наш біскуп Эразмус
Тых не пахваліць, хто Госпада Бога зьніжае.
Ён толькі тое у хорам сьвяты дапушчае,
Што і прыстойна, і ў згодзе із станам сьвятарскім.
Я, служка верны ягоны, вось тутка й прабую
Словы ўжываць, што майму Спадару да спадобы.
Гэта прычына, чаму ў маю песьню трапляе
Штосьці з рэлігіі нашай. Вы ў ёй не шукайце
Ні асалодаў жыцьцёвых, ані весялосьці -
Лёд і сьнягі закавалі крыніцу натхненьня,
Краскаў нямашка на гэтым няўробленым полі.

8

Ўлетку ў сутычках усобіцаў собскіх па шыю,
Нашыя ратнікі маюць узімку спачынак

І ўзнагароду: зьвярыныя ловы у пушчы.
Ці не ў Літвы пераняў Марс стары ейны звычай
Нат спачываючы, меч гартаваць на марозе?
Войны й сутычкі! Яны у мяне выклікаюць
Гнеў і пакуты. Адны, год па годзе, сам-на-сам,
Йдзем ваяваць мы за ўсіх, за сьвятое братэрства.
Вораг наш край аблажыў, каб ушчэнт, із карэньнем
Зьнішчыць і нас, і Хрыстовае Ёмя у краіне.
Злодзей-чужак уварваўся у нашыя межы,
Весьціць нахабна, што йдзе ён ня дзеля здабычы,
З Божым іменьнем адно і ад Богага йменьня
Топіць людзей у крыві ды выпальвае сёлы...
Там, дзе Арда пабыла - скрозь адны папялішчы,
Ды груганьне і сабакі зьдзічэлыя. Лепей
Тутка ж сканаць, чымся жыць пад пятой пераможцы
Доляй нявольніка, век пад ярмом і ў пакутах...
Караю Божаю нехрысьцяў нам не спалохаць:
Вера й парадкі чужыя у іх у пагардзе.
Пынячы горды грудзіма сваймі, як заставай,
Мы падупалі, мячы нашы целы пасеклі,
Кроў наша льецца ракой, пераймаючы поступ
Зграяў варожых, тым часам - шчыты нашы ў шчэрбах
Скрозь ад няшчадных удараў, бо ворага зброя
Над галавою ня нашай адно, і ахвяры
Нашы па тое адно, каб сябрам даць нагоду
Сілы сабраць ды ўлучыцца у бой із Ардою.
Нашых суседзяў бяда шчэ як сьлед не кранула,
Певень чырвоны іх стрэхаў стральчастых ня кратаў,
Іхнія дні ціхамірна мінаюць і сяньня,
Толькі таму, што наш край палымнее ў пажарах.
Ім - памагчы б нам, яны ж выступаюць у згодзе
Шчыльнай з чужынцам у словах і чынах, мяркуюць
Вомірг на нашым загіне узьянца, пыхліўцы!
Можа шалёныя ўсётакі ўсім, што тут гінуць
Некалі лекі й прапішуць, ды будзе запозна!
Мае хто вочы - пабачыць, а вушы - пачуе:
Недзе грыміць, пяруны ды маланкі ўжо блізка!
Прага захопаў, міні варагоў стараною,
Сьмягнуць калі ж, хай міжсобку грызуцца зацята!
Хай скрозь насякне зямля іхнай чорнай крывёю -
Нашы сьнягі напіліся ўжо нашай чырвонай!
Смага падбояў для іх жа самых нарыхтуе

Путы гримлівыя й ім і нашчадкам навечна!
Што наканована - будзе! Гаспод непадкупны:
Прыйдзе і помста і кара на ўсякую погань.
Час ахінуцца, ачуцца! Няхай яшчэ зводдаль
Бура грыміць, але чорная, грозная хмара
Борзда імкне... І нашэсьце - падобнае сьмерці.
Розумам жах небясьпекі, як сам не пабачыў,
Сьцяміць няможна, ды заўтрашні дзень пад пагрозай...
Ты ж, наш суседзе, адкажаш, калі твае месты
Й сёлы пачнуць разлягацца і плачам і стогнам,
Каяцца будзеш: дзе ж нашыя моц і адвага
Гэтта былі? Як маглі мы сваёю ахвотай
Шлях адчыніць пагарджаным усімі паганцам?
Ім, што палон і нялюдзкую долю рыхтуюць
Нам, і суседзям, і нават далёкім народам!
Як жа-ж маглі мы наклікаць навалу, якое
Хопіць і дзецям, і ўнукам і праўнукам нашым!

9

Што ж распачаць, наракаць нам? Усё разумеем...
Ціха у пушчы. Няхай жа-ж пачуецца зноўку
Гусаўца голас аб нашых вялізных жывёлах!
Як меркавалася, пойдзем у нетры лясныя,
Там, згодна правілаў нашых адвечных лавецкіх,
Складзена сьценка із сьцятых таўшчэзазных дрэваў,
Што углыбкі адыходзіць на дзесяць-пятнаццаць
Міляў італьяскіх, із мноствам драбнейшых адсекаў.
Тых, што ў сярэдзіну трапяць, сьцяна абкружае,
І безупынна старожа глядзіць, каб праходы
Былі зачынены й зьвер з агарожы ня выйшаў.
Лёгка увойдзеш, а выйсьці - ня выйдзеш: пілнуюць.
Зьвер патрапляе ў загон безь вялікіх турботаў,
Нат не прыкмеціць, што выходы ўраз завалілі
Моцнай завалай. На пасьбішчы, быццам, спакойна,
Мы ж, паляўнічыя, зьвера з загону цікуем.
Ён ужо ў пастцы, і мы паляваць пачынаем.
Страх - нам нішто, хай навокала скрозь небясьпека:
Сябра дзесь побач, а прыйдзе бяда - і нямашка.
Верны слуга спадару у сутычцы - ня помач,
Клічу ў сумятні ні бацька, ні сын не пачуюць!
Собскую справу сваймі ты бароніш рукамі,

Кон свой трымаеш у іх жа, а выпусьціш - зьгінеш.
Важыш жыцьцё бо, а сьхібіш - пра літасьць забудзься...
Існасьць загаду ўсім ясная - наступ наперад,
Перамагчы ж, па магчымасьці, трэба бяскроўна.
Выручыць конь хутканогі, адскочыць ад сьмерці,
Толькі у гэтым ратунак і ў гэтым надзея!
З намі наш князь, ён кідаецца ў гушчу змаганьня:
Хто ж бы даў послух нясьмелым, пайшоў з баязьліўцам!
Як перад боем з татарамі зброя асілка
Мужнасьць у воях распальвае - знак перамогі, -
Так і на ловах літоўскіх адвага старэйшых
Іхнай удачы у ходаньні й славе ня шкодзіць.
Чую: няўзнак зноў пяро маё з простаю дарогі
Гэтта зыйшло, каб табе, войча наш Жыгімонце,
Славу аддаць, прыгадаць дасягненьні у справах
Важных у хаце й важнейшых мо йшчэ паза хатай.
Гэта ня проста, мне ў гэтым ніхто не паможа,
Тут бо, за межамі пушчаў, маўчыць твая слава,
Тутка нялёгка цябе ўсхваляваць, дык дазволю
Ўсё ж прыгадаць твае ходаньні з ворагам хай бы...
Нам бы - ціхога жыцьця, ну, а словаў ніхто не шкадуе.

10

Вось ён стаіць у гушчары, варожыць, што будзе!
Долі чакае... Яго й апяем мы у песьні.
Часта у вершы апісваюць цэлыя статкі,
Мы ж на адным ім увагу із вамі запынім,
Сілаў ня стане сказаць аб усіх бо, ні часу!
Збаю, але аб адным, што бяды не пачуўшы,
Ў пастцы, ў мяне на ваччу, апынуўся зьнячэўку:
Выхад старожа замкнула і рынулі стрэлы.
Імі увомірг апераны, ён ірвануўся
Й трапіў на дзіды, што лоўцы сыпнулі з засады,
Шыю, бакі пранізала. Напасьнікаў зрокам
Палячы, волат зароў, разьдзімаючы храпы,
І як віхор закруціўся, падскочыў, паймчаўся.
Коньнікі зь гіканьнем мкнуць наўздагон, пераймаюць,
Тупат да зораў шугае, а зубар, як бура
Йрве праз паляну, наперадзе - сьценка, з разгону
Хоча яе пераскочыць, на жаль, завысока!
Стаў, як укопаны... Як ратавацца? А ў цела

Зноўку убілася з сыканьнем нечая дзіда.
Лютасьць кіпіць, палымнее пагляд і бруіцца
Зыркая кроў із глыбокай гарачае раны...
Дзе ж варагі: ён шукае, гатовы змагацца,
Зьмяць іх, раструшыць, і першыя ўдары кіруе
Ў зграю сабак стогалосых, дзярэ, раськідае,
Потым - імкне на людзей із жахлівым рыканьнем.
Людзі - у россып, насьлепа кіруючы коні.
Хрыпам, рыканьнем, галёканьнем поўніцца пушча!
Лоўцам скакаць напраткі няма сэнсу й надзеі,
Можна адно ратавацца, адскочыўшы набак:
Гнеў і разьбег паўз лаўцоў яго мо перакіне,
Велічы ж гэткай нялёгка зьвярнуцца у бегу!
Конны ланцуг замыкаецца. Зьвер мітусіцца:
Цяжка разгон паўстрымаць, пачынаючы наступ.
Целам важкім налятае ён бурна, падскокам,
Бачыш - угрэўся, сапе, а калматая грыва
Б'ецца на ветры, і ўвесь ён - нястрымнае ймкненьне!
Доўга яшчэ зьвер із ровам бушуе ў загоне,
Сочыць, на кім бы памсьціцца, гарачку спатоліць,
Зрок яго люты спаліць вокал мог бы ўсё чыста
Й прыкладам гэтта праўдзівым пацьверджу я зараз:
Нехта з мушкетам, вядома, ня простага роду,
Стрэліць дазволіў сабе ў зьвярыну, - і пацэліў.
Гольлем схаваны, бач, песьціў дурніца надзею
Выцалець неяк і толькі сачыў із трывогай
Скуль спадзявацца нападу... Зайгралі сабакі:
Блізка напасьнік! Аж, ломячы з трэскам ламачча,
Сьнег раськідаючы, ў хмарах бялявае пары
Зьвер аказаўся зьнянацку, абкружаны зграяй,
І затрымаўся, сабаку адкінуў ды зрокам
Поўным шалёнай злабы утаропіўся ў хвойнік, дзе ў жаху
Бедны стралец здрыгануўся: няйначай, прыкмеціў!
Хай ад яго быў наш зубар даволі далёка,
Страх чалавека уразіў: бядак із мушкетам
Так, як стаяў, і сканаў з аднаго перапуду!
Дзіву даваліся людзі з канцоў баязьліўцы,
Труп небаракі застыглы знайшоўшы назаўтра.
Чулі яны, што забіць можа зрок Базыліска,
Ды вось памёр жа-ж бяздольны, някранены зьверам
Гэты юнак, баязьлівага нораву й сэрца!
Сам я быў сьветкам здарэньня, яшчэ не забыўся

Нават напісу, што нехта зрабіў на магіле:
«Тут пахаваны Лаўрук, што забіты ня зубрам, -
Выглядам толькі ягоным. Ці ж лёс вінаваціць?»

11

Бачыў я шмат, ды найбольш мяне ўсё ж уражалі
Зьвера падскокі - о, гэтая лютасьць дзікая!
А як ня можа знайсці, што б скрышыць ці разьдзерці,
Храпы свае разьдзімаючы, ловіць паветра,
Нюхам сваім найтанчэйшым уцягвае пахі!
Ўсё, што жывое, ці мае адзнакі жывога,
Топча, прабуе на рогі узьняць, пакалечыць,
Вінных шукае, хто важыўся раніць асілка.
Скокі ў два-тры дастае неклямягу-ахвяру,
Дзікім рыўком падкідае ўгару, прабівае,
А недабітага, хай гэта конь або коньнік,
Зноўкі на рогі бярэ ды камечыць няшчадна,
Ажно пакуль небараку ушчэнт не раздушыць.
Кроў застывае, як гэткую бачыш расправу:
Стаў конь дыбка, ашалелы, з распораным брухам,
Коньнік завіс у страменьні, крывёю заліты, -
Вось наляцеў, абярнуў абаіх і спад насту
Зь мешанкі кроў адно льлецца цурком неўзабаве.
Як на мярлог медзьвядзя, на дзіка ён найрвецца,
Ўвомірг пайрве, аж шмацьцё разьляціцца па дрэвах!
Часам трапляліся нам і казлы у гушчарах -
Лютага зубра ахвяры на сьцежцы вузенькай.
Тыя, хто бачыў ягоную сілу, мне сьветкі:
Хай ён з разгону з аленьнем зударыцца часам, -
Скрозь адаб'е ўсё нутро - і вантробы, і сэрца
Параськідае вакол па лапчастых ялінах.
Цяжка ўявіць, не пабачыўшы, гэткую зьяву:
Птушкі драпежныя ймкнуць на баёвішча з граем,
Дзёрзка дзяруць на шматкі яшчэ цёплыя часткі
Цела павіслай дзесь высака ў гольлі ахвяры...
Неверагодна, а бачыў: конь, зьліты крывёю,
Б'ецца, канаючы, коньнік жа ўдоль галавою
Недзе вісіць угары... А бывала й такое:
Ўзьняў ён на рогі каня, але гэтак, што коньнік
Проста зь сядла шугануў на сасну, цалюсенькі!
Прыкладаў стане, ці мала іх ведае пушча,

Лішнія ж словы зьніжаюць давер да расказу.
Той, хто зубровую лютасьць ня бачыў, няздольны
Сьветчаньням верыць, як прэ ён, раве, ашалелы,
Быццам бурлівая хваля ў часы навальніцы,
Як ад грывотнага рыку страсаецца пушча,
Аж пад нагамі зямля і ўздыхае, і стогне!
Але хай сьцяміць, што помстаю гнеў не спатоліць, -
Будзе храпсьці перарывіста, голаў пахіліць,
І па рагох кроплі сьвежай крыві забруяцца
Проста ў гурбы... Ня знаю, ці знойдуцца словы,
Каб апісаць нам належна жахлівую бойку.
Ён, быццам ветру зудары, і дужы, і спрытны,
Ўвомірг зьмяняецца ў сьмерч, гураган, і, вядома,
Скон будзе долей таго, каго бура засьпее.
Сьнег палымнее й дыміцца на месцы забойства,
А на кустох ды на дрэў сукох чырванеюць
Рэшткі ахвяры й зусюль крывяжэрныя птушкі
Плоймай лятуць за сваім дабрадзеем рагатым.
Ён жа-ж, што кінуў быў, зноў падыходзіць,
Ўспора рагамі яе, пераверне, зноў кіне...
Скончыў, забіў, але ўсёткі у смак не памсьціўся:
Цела ў шматах, растапаныя косьці, ды злосна
Гэтую мешанку пора ды трэ ён рагамі,
Коньнікі ж зьвера прабуюць узноўкі разьзярыць
І ў вабцугі ўзяць: галёкаюць, дзідамі колюць...
Гэта бядой пагражае ці рэдчас, хай кажны
Й спрытны, бо кон падвядзе - і загіне
Нат найспрытнейшы. Найлепш у сядле раўніною
Гнацца з ганьнёю за зьверам, ды іншая справа
Пушчаю ймкнуць, дзе ўсё можа прытрапіцца часам:
Там і калоды гнілыя і выкратні й ямы,
Норы барсучыя, пні, прыхаваныя сьнегам,
Коўзкая лужына - бачыш, і конь спатыкнуўся,
Гольле зламанае, лапы даўгія хваінаў, -
Ўсё гэта пасткі, з каня бо зьяціш, і загінеш:
Зубр не змарудзіць, імгненьне - пайрве на часьціны
Цела бяздушнае й высака ў гольле закіне.
Цудам адважны ж ад зьвера ўхінецца, адскочыць.
Той налятае узноўкі, ажно і заколе.
Каб апісаць мог я тутка, адкінуўшы дробязь,
Толькі важнейшыя рысы лясное пачвары,
Хто яго ведае, стала б мне словаў ды часу

І як даўгая была б мая гэтта паэма!
Судзячы ўсё апісанае, гэтыя ловы
Зь лікам вялізным забітых былі б мо шаленствам,
Змыць што ня лёгка было б пачынальніку й славай,
Толькі ж усё гэта мела карэнь у княжэньне
Вітаўта, князя вялікай Літоўскай дзяржавы.
Тымі гадамі, калі моц слабела айчыны,
Трэ было ўздыму, вось князь наш бязьмежныя пушчы
Ў стан баявы й абярнуў, дзе б нарошчваць сілы.
Часам спакойным, прадбачачы прышлыя войны,
Вояў сваіх рыхтаваў ён на ловах зьвярыных,
Чым прымушаў забываць пра нястачы й нягоды!
Ён - міратворца й баёў разам пачынальнік,
Будучы князем, сваёю аголенай зброяй
Ставіў запын варагом і блізім і далёкім.
Нават татарын, схіліўшыся ніцма, слухмяна
Лук свой зламаны яму аддаваў, зразумеўшы,
Што, хай зьбіраў ён калым на прасторах літоўскіх,
Сам жа-ж агіднай літоўскай здабычай рабіўся.
З тымі лічыўся князь толькі, каго, ўпадабаўшы,
Сам выбіраў, нат Ардой кіраваў, захацеўшы.
Князю і ўсходні сусед слаў лісты з прапановаю згоды,
Хай і з багацьця ды моцы Маскоўскія знанья землі.
Турак, і той, прысылаў яму часта гасьцінцы
З думкай таёмнай яго задабрыць, ну і помсты
Князя літоўскага неяк ня выклікаць часам, -
Трох, што трымалі ўвесь сьвет у трымценьні ды жаху,
Прад Ліцьвіном пахіляліся моўчкі з пакорай.

12

Слаўнае гэта прызнаньне ня вырасла ў пушчы:
Шырыўся пошчак аб ім і усьцяж і усюдых,
Станам ваяцкім было тады кожнае поле,
Дні супакою - спачынкам між войнаў кароткім.
Конскія ў коле сусьцігі, стральба на дакладнасьць,
Скрозь, дзе ні глянеш - саборніцтвы, лукаў трымценьне:
Моцы адзнака, і пэўнай рукі, і адвагі.
Лучнік, спакойна пацэліўшы ў клін жураўліны,
Правадыра у крыло патрапляў, не даткнуўшы
Цела птушынага. Ў небе, на дрэве, у хвалях -
Птушка - найлепшая мэта для стрэлаў, і білі

Ў пушчах яе, балатох, а тады ў падарунак
Князю давалі, ад сэрца, не для ўзнагароды.
Ў ловах нястомных жыцьцё - людзі мелі за гонар.
Зь першай парошай чароды лавецкія князя
Зьвера сьціскалі у пушчы і, поўнячы нетры
Гоманам, крыкамі, гналі пад стрэлы ды дзіды.
Спрытна высочваць зьвяра у мярлогу лічылі
Справай штодзённай, а вырыне з логава, густа
Стрэламі ўкрыты ды рыне на сьмелага з рыкам,
Лоўкім ударам падняць яго трэба й асядзе.
Гульні былі й прямнейшыя - гонкі на спрытнасьць,
Слаўная справа, калі мо за сотню стады
Мэта ўсталявалася: конна пакрыўшы адлегласьць,
Перамажы ў хутчыні ды ва ўменьні, спаборнік!
Толькі ў грамадах вось гэтакія ўцехі бываюць!
Зь месца імкнуць скакуны чарадой, табунамі,
Ў лёце чуваць адно тупат ды коняў хрыпеньне,
Вось, вось дапялі пярэдніх, зраўняліся ў гоне!
Зрок гаспадарскі злавіўшы, скакун падстаўляе
Пану сьпіну і з налёту ў імгненьне мяняюць
Коньнікі месцы на конях, адно ізьлятаюць
Плоймай птушын калчаны ў пёрх стрэлаў, крыж-на-крыж!
Цёмнаю ночай ізноў выдумляліся гульні,
Дзе пасароміць бы мог баязьліўца адважны.
Ўсім пераможцам давалі заўжды ўзнагароды,
Ну, а хто сьхібіў, заслужваў і сорама і кпіны.
Часам ішлі аб заклад, што было шмат цяжэйшым:
Рэкі адолець шырокія ўплынь, хай чакаюць
Гушчы чаротаў плаўца, і віры, і глыбіні,
Б'ецца рака белагрываю хваляй у строму,
Рвецца з шаленствам дзікім і драпежным на бераг.
Звычай у коньнікаў быў свае лукі ды стрэлы
Ўкручваць у клунак з адзежай і гэтак сухімі
Потым выносіць на бераг... Вось рынулі коні,
Пырханьне чуеш адно, бачыш вушы ды храпы,
А на стырне, упіліўшыся ў грывы, мільгаюць
Конных галовы. Свабоднаю левай рукою
Кожны грабе, памагае каню выбірацца.
Ўсім нагароды давалі: вышэйшыя - лепшым,
Рэшце ж, як хто заслужыў. Не міналі нікога.

13

Выпрабаваныя доляй ня раз і ня двойчы
Воі мастоў не шукалі, а рэкаў запыны
Перамагалі на конях, сухою выносячы зброю:
Княства для прышлых рыхтуючы войнаў, карысна
Гэтак адным рыхтаваньнем ды працай пратрапіць
Боязі й жахі змагчы, ізь нястачамі зжыцца.
Князь, ваяўнік найгартоўнейшы, большага шчасьця
Нат не шукаў, чымся ўсьцяж гартаваць сваё войска.
Годнасьцяй першай лічылася ў князя адвага.
Сочачы пільна, знайходзіў ён сам адважнейшых,
І на аглядах адразу й абдорваў шчодро,
А баязьліўцаў, няхай і з багатага роду,
Не шанавалі і была іхнай доляй няслава.
Вось як судзіў ён, суровы, але справядлівы,
Тонкім чуцьцём прыкмячаючы праўды адзнаку!
Злая мана перад ім пасьцілалася ніцма,
Сам абвяшчаў ён прысуд, вінавайцы ж, як кажуць,
Тутка ж з пакорай праступствы свае прызнавалі,
Кары ды сьмерці прасілі - вярхоўкі на шыю -
Ведалі добра бо - літасьці тут ім ня будзе
Горай за ўсё ілжасьветкаў князь меў у пагардзе,
Іх аддаваў на жахлівыя ён катаваньні -
Суд справядлівы ня сьмейце ашукаваць княжы!
Поглядам лютым усьлед выкрываў вінавайцу,
Аж прызнаваўся ў мане парушальнік прысягі.
Жорсткі прысуд быў удзелам засуджаных, іх бо,
Ў скуру зашыўшы зьвярыныя, кідалі проста
Злоснай ганьні ваўкадаваў, што іх трыбушылі.
Жорсткая кара чакала за хабар і судзьдзяў.
Недзе было, што гасьцінцам судзьдзю падкупілі,
Й княжы наказ абмінуць нешчасьліўца наважыў.
Выкрыты быў ён, жахліва пасья катаваны
І, як навука для іншых, пайрваны на часткі.
Кожную сквапнасьць князь нішчыў з карэньнем, і гэтым
Сеньня і заўтра заслужана славіцца будзе.
Справаў бліскучых ці мала заладзіў ён, гэта
Кажнаму ясна, як зь песьні маёй, паміж іншым.

14

Меў селянін адзін клопат - гараць сваю ніву,
Сэрцы ж сялянскія князь гартаваў паляваньнем.
Зьвер здабываўся ўсяляк, і найлепшай здабычай
Тая была, калі зьвера у стан прыганялі
Без пакалечаньняў, ранаў, блізу што бяз шкоды.
Гэта лічылася скрозь дасягненьнем найвышшым,
Ну, а зь нядбайных маглі і спагнаць па загаду.
Трэба сказаць, што сяляне стараліся добра,
Ўсе даручэньні выконвалі пільна, адважна,
Нат і зуброў пакладалі да ног валадарскіх.
Што так бывала заўжды, я усёткі ня веру,
Цьвердзяць старыя, адлі, быццам гэта ўсё праўда.
Але пра кемнасьць народную ў стаўленьні пасткаў,
Трэба сказаць без сумлеву, што гэта - мастацтва!
Сьценку з падвойных бяргвеньняў, падобную кліну,
Ў пушчы стаўлялі, рассоўвалі шырака перад,
Потым звужалі патроху, а ў сьценцы засовы
Спрытна хавалі пад гольлем ялін і травую,
Каб небацьпекі ня вычуў як зьвер асьцярожны.
Ў сьвітцы чырвонай лавец-заклікайла ўдоўж кліну
Раптам імчыць, меч зіхціць над яго галавою.
Зубр гэта бачыць, крывёй наліваюцца вочы,
Ды парушальнік спакою ўжо зьгінуў, расстаяў:
Ёсьцека лазы бо ў сьценцы, лавец і схаваўся.
Зьвер, разagnaўшыся ў гоне, тым часам трапляе
Проста у пастку: засовы ўвомірг дарогу
Пыняць яму і наперадзе й ззаду - злавілі!
Бегма бягуць із схаванкаў лаўцы, абкружаюць
З крыкам пачвару, пятлю закідаюць на шыю,
Сьцягваюць шчыльна раменьне, а заднія ногі
Путамі моцнымі вяжуць, хаду запыняюць.
Непераможаны зброяй, атрадамі вояў ня ўзяты,
Тутка таймуецца зьвер адно зьменлівым конам...
Цела магутнага зубра скруціўшы вяроўкай,
Цягнуць яго, як гару й дзікім жахам працяты,
Пеніцца люты асілак, але паддаецца,
Йдзе, дрыжучы, паўз натоўпы людзкія ў няволю.
Зьвера, у табар прыгнаўшы, разьвязваюць, гоняць
Потым у чыстае поле, каб мэтай живою
Коньнікам княжым ён быў - беце стрэламі й дзідай,

Ды набывайце каштоўнае гэтак дазнаньне!
Як запэўняюць, ня толькі на стрэлах і дзідах
Клалі знакі, але мэту жывую знакамі
Густа пярэсьцілі, й той, хто дакладна пацэліў,
Узнагароджваўся ўсьлед як найлепш, бо за князя
Вітаўта тых адзначалі, хто цела жывёлы
Дзідай умеў пранізаць і глыбока й дакладна.
Вітаўта княжанья час, я мяркую, названы
Найпрыгажэйшы ня толькі з прычыны ваяцкіх
Княжых удачаў, але мо й таму, што над грошы,
Ўдачы ды славу стаўляў Вітаўт духа багацьце,
Глыбака верыў у праўду ўсямоцнага Бога...
Першы з народамі княства прыняўшы хрышчэньне,
Веры старое усе асудзіўшы памылкі,
Зманных паганскіх бажкоў ён спаліў і паставіў
Хорамы Богу ўсявышняму. Быўшы пабожным,
Шчодра й сьвятарства дарыў ён майном і зямлёю.
Славу пяць адлі Вітаўту слаўнаму годзе!
Хай неахвотна, ягонья дзеі мінаю
Тут я, бо зноў захапіўся, а трэба трымацца
Пільна згаданае тэмы - Паўночнай краіны,
Дый пра зуброў быў бы час ужо скончыць спаміны,
Ходзячы ўкола бо, ўшчэнт я ад іх адхіліўся,
А, паміж намі, час быў бы вярнуцца да ловаў!
Крыкам, пагоняй загнаны і стомлены зубар
Здаўся, зьнясілеў нарэшце, астыгла і зьнікла
Лютасьць, маўляў зразумеў зьвер, што скон ужо блізка.
Ўвесь упацеў ён і дыхае цяжка, із хрыпам,
Ногі ўжо ледзьве трымаюць і цела абмякла,
Вось-вось, глядзі, спатыкаецца, ўпадзе і сканае,
Гасьне злаба уваччу, што яго паланіла...
Коньнікі коні вядуць у гушчар, не марудзяць.
Вось сьмелым крокам, як звычай ім кажа, выходзіць
Сьцяг юнакоў скончыць зьвера ва ўпор, вока ў вока
Ўдарам клінкоў, і стаяць ізь дзіўною адвагай
Тварам да сьмерці хлапцы із надзеяй на славу.
Вось узьняліся клінкі, расьсякаюць паветра:
Кожны заве да сябе спахмурнелага зьвера,
Ён жа-ж, зьнясілены ўшчэнт, а ўсё ж ірвануўся
Сьлепа на постаць лаўца й той адскочыў за дрэва.
Зубр разьвярнуўся, нацэліўся й раптам з разгону,
Быццам маланка ў магутнае дрэва ўдарыў.

Гольле ляціць у бакі, з трэскам сыплюцца трэскі,
Сьмерцэй лаўцом пагражае камель надламаны.
Пільна, малойчык, глядзі, уважай, бо нязважным
Гэтае месца наўрад ці на схоў надаецца!
Трапіла бачыць мне: смелы адзін паляўнічы
Меч упусьціў, калі зьвер набліжаўся падскокам
Проста на дрэва, дзе той, скамянеўшы, стаіўся,
І каб сам лёс не прыйшоў бедаку з дапамогай,
Гэны юнак пэўне трапіў бы сьмерці ў вабдымкі.
Шчасьцем, аднак, было гэтае дрэва сасною,
Шапкай вялізнаю сьнегу прыкрытаю, вось жа
Як здрыгануўся камель, страсянулася й гольле
Й белая сьнежная хмара згары сыпанула.
Смелы лавец зьнік на ймгненьне, ды зараз
Рынуў наўцёкі паўз белую ймглу - ратавацца!
Моцна ўжо ж кпілі сябры зь юнака і зь нягоды,
Быццам ад сьмерці ўцякаць - гэта сорам і ганьба,
Як і ў змаганьні - да хуткай імкнуць перамогі.
Грымнуў удар - упіліся рогі ў дрэва,
Ўзяўшы ў абоймы камель... Ды стрывала карэньне
Хвоі-асілка у пушчы ўрадлівым суглінку.
А як сасна баравая - быць пэўным яе немагчыма,
Хто за ёй стоіцца, зь ёю ж пасполу і рыне.
Гэнае й буры зь вятрамі ня вывярнуць, гэта ж
Гіне парой пад імпэтным зубровым ударам.
Ну ж і відовішча! Мкнецца сасну перакінуць
Зубар, здрыгаецца, кружыць, бадзе, у шаленсьцьве
Сьлепне й розьніцы болей ня робіць між дрэвам
І чалавекам, рагамі камель разьбівае,
Быццам ён - вораг, і пэўне ж мяркуе: забіты!
Нат не разрозьніш у мітусі пары ды сьнегу,
Дзе паляўнічы, дзе - зубар шалёны - абодвы,
Ёсьць аднак розьніца ў лютасьці кожнага зьвера:
Шмат зь іх і ў бойцы захоўваюць зрок непамыльны.

15

Ўсе яшчэ, думаю, ў памяці маюць здарэньне
Што тут было за гадоў караля Аляксандра.
Гэта няшчасьце магло б патапіць каралеўства
Ў горкіх сьлязах, ды Бог зьлітаваўся - гора мінула:
Ў пушчы памост збудаваны быў моцны ў чатыры,

А можа й болей падпораў - сачыць паляваньне.
Ў коле магнацтва ды фрэйлін сама каралева
Тамка сядзела, ўнізе ж ледзь трывала юнацтва,
Каб найхутчэй паказаць свае спрыт ды адвагу
Ў бойцы з магутным і дзіка разьёшаным зьверам.
Жэўжык Амур, на старой затаіўшыся хвой,
Лук нацягнуў і насылепа пацэліў у сэрца.
Што ж, забавляйся, свавольнік, гуляй у ахвоту,
Толькі ня сяньня, ня ў пушчы! Юнак-паляўнічы
Прыпадабацца каханай сваёй захацеўшы,
Зробіць мо рыцарскі гэст і напэўна загіне
Тут празь цябе нечаканай, бяздумнаю сьмерцай!
Вось і зубры паказаліся з лоўчых ганьнёю.
Ўсе на памосьце замерлі і зь месца ўзьняліся.
Колерам зыркай вясёлкі бліснулі апраткі,
Золатам тканы вузор па чырвоным і белым.
Ледзь гэта зыркасьць у вочы дзікія шугнула
Правадыра, ён прыстаў і ўпіліся паглядам
У варагоў. І загасла увомірг цікавасьць,
Бо не скажу, каб відовішчам цешыцца гэткім
Тыя маглі, што злабою зьвяроў не кіруюць,
Гэта - нязвычайна. Тут тупат пачуўся здалёку
І паміж дрэваў, падскокам, праймчаўся, як вецер
Статак зубровы, цаляючы ў гурт паляўнічых.
Раптам на луг, у няпамяці гневу, ўварваўся
Зубар-асілак, жахлівай крывавячы ранай.
Ён прыпыніўся, затрос галавою, прыкмеціў
Зыркасьць страёў на памосьце й пачаў прыглядацца,
Быццам пазнаць намагаўся асобныя твары:
- Цешыцца сьмерцай маёю зыйшліся? Чакайце ж,
Вось пакажу я вам сьмерць, што й вякі не забудуць!
Тутка зароў ён, дзьмучы у магутныя храпы
(Гэта сыгнал небясьпекі для кожнага ў статку),
Скончыў, ударыў рагамі і выбіў падпору.
Мост затрашчаў і каб, воляю кону, ударыў
Зубар яшчэ, ўсё бы рынула, шчодрай крывёю
Зьліўшы зямлю ды хварбуючы стромыя рогі.
Не, не магу я ўявіць нат, ушчэнт скамянеўшы,
Што б нарабіць мог зьвер гэтта усьпененай пысай!

16

Быў ён загнаны усёткі й паранены. Чэзьне
 Гневу шаленства у ім, хай мо лютасьць ня згасла:
 Сьцёбае злосна хвостом, ажно сьвішча паветра,
 Зь ляпы ж вужакай віецца язык вялізарны
 Ды вырываецца хмараю пара із храпаў.
 (Моц непаўстрымную сьцюжа бадзёрыла пэўне,
 Але ж ужо, хай мароз, і яна занікае).
 Дыхае важка, трымціць зьвер, бо гнеўная лютасьць
 Бродзіць шчэ ўсёткі пад скурай, у чэраве сьпеклым,
 Пеністым потам кіпіць, ды прыгледзься - і бачна:
 Згоднасьці ў рухах нямаш, а ўздыхне і на грыве
 Космы падскочаць, - адразу ж іх вырве са злосьцяй,
 Б'е капытамі па бруху, рве, тузае цела.
 Ліст скалынецца пажоўклы на гольлі дубовым -
 Рыне на дрэва, націсьне, паломіць на трэскі,
 Сьцень мільгане, шугане між галінамі птушка -
 Топча, бадзе тое месца, за сьценем нясецца...
 Тысячы розных нягодаў, прыгод, успамінаў
 Раптам вяртаюць цябе ў дні твае маладосьці!
 Чую я хібу у складзе сваім, раз-па-разе
 Сказ мой драблю і ў адцягваньне быццам, гуляю,
 Словам пустым захапляюся... Будзь жа-ж цярплівы
 І пачакай абурацца, чытач мой, - разьвязка
 Блізка ўжо: лоўчы за дубам, а зубр наступае.
 Вось ён ля дрэва, ўпрытык паляўнічы і зубар,
 Ані паўкроку ў бакі, дык трымайся, бо сьхібіш -
 Зразу ж цябе, безбароннага, рогам дастане.
 Круцяцца, нібы ў танку, й паляўнічы і зубар,
 Скачуць з абодвух старонаў навокала дубу.
 Лоўчы мяркуе клінком пад лапатку патрапіць,
 Зьвер языком яго ўчэпістым мацае, ловіць.
 Ну, а ня дай Бог, падчэпіць за полы - і годзе, -
 Скон непазьбеглы: памне, забадае, загубіць.
 Каб як ад гнуткай зьмяі языка адкаснуцца,
 Спрытны лавец коле зьвера кароткім ударам -
 Захад адзіны, дзе й стрэлы клінку саступаюць -
 Бачыць лавец, што з часінаю кожнай слабеюць
 Ногі пад зубрам, падцяненасьць цела зьнікае.
 Зноўкі, адлі, страпянуўся, бадзе зьвер - хавайся!
 Чуеш, як духам гарачым цябе прыпякае з-за дубу,

Бі! І клінок яшчэ раз патрапляе бясхібна.
Важка, ахутаны парай, асеў зьвер, канае.
Недзе ўжо іншы раве й каб з ахвяраю скончыць,
Трэ праявіць літасьцівасьць - дабіць не чакаўшы,
Спрытным, апошнім ударам, наблізіўшы гэтым разьвязку.

17

Рог затрубіў. Пераможца у коле сяброўскім.
Жарты, уцеха. Ля ног зьвер, ужо ўтаймаваны.
Ў пушчы хаваецца іншы ды я не прабую
Рынуць пагоняй за гэным, бо час падганяе.
Годзе забойстваў! Разбуджаны розум трывогу
Кажа ўладарна мне ўзьняць, разьвітацца з разбоем.
Дось ужо Марсу ў крыві тапіць сьвет хрысьціянскі,
Веры асновы ўстрасаючы скрозь і усюдых.
Сяньня хісткая яна, нат на полі змаганьня,
Губяць яе варагі, ці свой меч расьсякае,
Даўшы чужынцам на зьдзек, на загін. Застаецца
Толькі ўсяго, што на літасьць нябёс спадзявацца.
Ды, патануўшы ў злачынствах, ці нам даваць веры
Ў хуткую зьмену, ратунак, - ня сьмеем нат думаць!
Сьпіць бо сумленьне зямлі ўладароў непрабудна,
Іхныя ўчынкі, на жаль, не клопаты аб сьвеце.
Рупіць балей ім за ўсё, каб мячы баявыя
Лепш нагайстрыць, як мага больш пазносіць галоваў.
Бойкі, напады, міжсобіцы, братазабойствы -
Вось іх заняткі й сапраўдная ўцеха для духа.
Гінуць з абодвух бакоў воі ў гэтых сутычках,
Што бо князём сьлёзы людзкія, кроў і пакуты,
Ім - панаваць каб адно, захаваць сваю ўладу,
Вось і злачынцаў, ізь лёсам падданных гуляюць.
Варагі, бачачы гэткае, кпіны з нас строяць:
Княжы высокі пасады ёсьць зарукай апекі,
Ну, а яны, як ваўкі, йрвуць і катуюць ніцых.
Вось да чаго можа лютасьць сьляпая давесьці,
Глыбака ў сэрцы зь зялеза злаба ўкараніцца!
Лютыя сваркі ды бойкі, злабу, варажнечу
Ўцяміць нялёгка, ў адказнасьці ж, горы - народы.
Але бяды ўладаром да спакою людзкога!
Ёсьць ці на сьвеце хто гэтакі чуйлівы, каб меч свой
Нашай крывёй не мачыў ужо, толькі ж у Княстве

Гора дагэтуль пануе й скрозь нішчацца людзі.
Туркам бязлітасным цэрквы ганьбуюцца, месты
Паляцца й вёскі, і горды чужыя палоняць
Нашу зямлю, гасяць смагу бязьвіннай крывёю
І сысункоў, і старых, ды агіднасьці чыняць:
Ўлоньне цяжарных жанок успароць ятаганам -
Гэта забава для вылюдкаў, што ж ты ім зробіш,
Як, абарону зламаўшы, забраўшы ў нас зброю,
Ім ці ж баяцца, што голы паўстанеш нявольнік!
Ой, як сьляпы наш народ, як бяздольныя людзі!
Мы - яшчэ натаўп, князі ж падаўнейшаму душаць
Кожную, дробную нават, праяву бунтарства,
Ймкнуцца, ці гэтак, ці так зьнесьці кожнаму голаў,
Хто за правы свае ўстаць і за Бога патрапіць.
Як толькі Госпад, наш Збаўца, у зьзяньні нябёсаў
Бачачы гэтка зьявы зямныя, знайходзіць
Гэтта пабожных, што вераць у Божае слова!

18

Панна Марыя, калі Тваё ймя я накрэсьліць
Тутка наважыў, рука затрымцела у жаху.
Ніцы нявольнік Твой, я прад Табой із маленьнем
Кленчу, ня знаючы, што мне сказаць, а што змоўчаць.
Вось, я маўчу, але знаю - гаднейшая ўсіх Ты,
Каб галасамі стварэньняў зямных маліцьвенна
Сьвет зазьвінеў, пяючы Табе вечную славу.
Розум ня знойдзе, язык наш ня вымавіць словаў
Пышных удось, да Цябе каб належна зьвярнуцца!
Верачы ў любасьць Тваю, разумеючы ўседараваньне,
Панна, Тваё, прад Табою зьгінаю калены,
З сэрцам трапёткім, зьбялелым, зламаны бярэмам
Важкіх грахоў, і з пакораю ніцай прабую
Вымаліць, Панна, Тваю я над намі апеку.
Знаю, ці ж мне да Цябе з гэтай просьбай зьвяртацца,
Толькі ж малю - заступіся, бо ж Бог чалавеку
Ўзвышнай Цябе Апякункай прызначыў. Як сонца
Сьвяціць паставіў і Ты нам - памога й апека.
Як пад матулі крыльлём мае схоў птушанятка,
Гэтак зьвяртаемся й мы пад Тваё апякунства,
І як дзіця - немаўля маці туліць і песьціць,
Так утулі Ты і нас, Твае дзеці, што гінуць.

О, найсьвяцейшая, чыстая Панна Марыя!
Послух дай нашым маленьям, ратуй нешчасьлівых!
Зрок свой зьвярні на палі нашы й нівы, дзе войны
Жорсткія ймкнуць быццам хваля марская па хвалі,
Глянь Ты, якое бясчынства мячы нам спраўляюць
Над хрысьціянамі, хай вера іхная ў згодзе
З Сынам Тваім, хай жадаюць яны супакою.
Розум здаровы вярні ўладаром нашым, Панна,
Каб абавязкі забытыя ўспомнілі знову.
Ўсе ж яны ў гэтым вар'яцкім, разбэшчаным сьвеце
Ў словах адно міратворцы, ваўкі жа-ж ва ўчынках.
Не прычакаць нам, пакуль яны працьверазяцца,
Край наш тым часам злы вораг палоніць і гоніць
Бедных людзёў безбаронных на зьдзек і пакуты.
О, запыні пал варожы няхай бы на ймгненьне!
Час не стаіць і адцягваньне горшае сьмерці!
Папскі пасада Адрыяна быць можа памогай,
Дык не чакай, о, Марыя, хай зь ветрам паверне
Ветразі ён і прыпыніць мячы варажнечы,
Хай ён пакажа сьляпым і дурным небясьпеку
Ды пакарае ўсіх вінных уладай закону,
Гэтак, каб той, хто ня спэцкаў яшчэ сваё йменьне.
Меч наш усюды й заўжды кіраваў справядліва
І ўладара ўзгадаваў бы зь сябе, што патрэбны
Кожнаму конча сягонья ў хаосе сусьветным.

К а н е ц

1523

Ян Баршчэўскі.

*«Шляхціц Завальня,
або Беларусь у
фантастычных
апавяданнях»*

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ АД АЎТАРА

Сярод беларускага людзю захоўваюцца яшчэ і цяпер асобныя паданні даўніх часоў, якія, пераходзячы ад чалавека да чалавека, зрабіліся такія ж цьмяныя, як і міфалогія старажытных народаў. Жыхары гэтага краю, а менавіта Полацкага, Невельскага і Себежскага паветаў, спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся характарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць. У іх фантазіях увесь час блукаюць нядобрыя духі, якія, аднак, служаць злым панам, чараўнікам і ўсім непрыяцелям простага людзю. Я нарадзіўся там і вырас, іх скаргі і журботныя апавяданні, як гоман дзікіх лясоў, навявалі на мяне заўсёды змрочныя думкі і з дзяцінства былі маёй адзінай марай. Асобныя з гэтых родных успамінаў я прыгадаў у баладах¹; гэта быў мой самотны напеў. Балады былі пачаткам таго, пра што я меў намер сказаць падрабязней. Гэта ў чалавечай натуре – ад песні пераходзім да апавядання пра тое, што нас найбольш займае. Павінны выйсці адзін за адным шэсць² томікаў гэтых аповесцяў, якія малююць пераважна мясціны паўночнае Беларусі, бо гэты куток зямлі заўсёды выклікае ў мяне наймілейшы ўспамін. Я не пераймаю формаў, якія ўжывалі пісьменнікі англійскія, нямецкія або французскія; лічу, што чужаземнае не будзе пасаваць негаваркому жыхару Беларусі. Узяў я форму з самое прыроды. Сірата штодзённа наракае на сваю нядолю, апавядае пра розныя пакуты, якія ён мусіў трываць на гэтым свеце, і яго скаргі на працягу ўсяго жыцця зліваюцца ў адну аповесць, хоць ён і не думаў сёння пра тое, што будзе апавядаць заўтра.

Ян Баршчэўскі *Пецяярбург,*
1844, 8 верасня.

ШЛЯХЦІЦ ЗАВАЛЬНЯ

Дзядзька мой пан Завальня, досыць заможны шляхціц на заградзе¹, жыў у паўночным і дзікім баку Беларусі. Яго сядзіба стаяла ў чароўнай мясціне. На поўнач паблізу жылля – Нешчарда, велізарнае возера накшталт марское затокі. Калі ўсходзіцца вецер, ад возера плыве роўны шум і відаць праз вакно, як пакрытыя пенаю хвалі падымаюць угору і зноў кідаюць уніз рыбацкія лодкі. На поўдзень ад дому нізіны зелянеюць кустамі лазы, дзенідзе ўзгоркі, парослыя бярозамі і ліпамі, на захад – разлогія лугавіны, і рака бяжыць з усходу – пераразаючы гэтыя ваколіцы, уліваецца ў Нешчарду. Вясна там надзвычай прыгожая, калі па лугах разальецца вада, і ў паветры над возерам і ў лясах зазвіняць галасы птушак, што вяртаюцца з выраю.

Пан Завальня любіў прыроду, найбольшай прыемнасцю для яго было садзіць дрэвы, і таму, хоць дом яго стаяў на гары, за паўварсты нельга яго ўбачыць, бо быў з усіх бакоў прыкрыты лесам. Толькі рыбакам, што плавалі па возеры, адкрывалася ўся пабудова. Ён таксама меў прыроджаную душу паэта і хоць сам не пісаў ні прозай, ні

¹ Шляхціц на заградзе – дробны шляхціц, які меў невялікі маёнтак з абгароджанай сядзібаю.

вершам, але кожнае апавяданне пра разбойнікаў, герояў, пра чары і цуды надзвычай яго займала, і кожную ноч ён засынаў не іначай, як слухаючы чарадзейныя гісторыі. Таму ўжо было звычайным, што, пакуль ён не засне, хто-небудзь з чэлядзі мусіў апавядаць яму якую простанародную аповесць, і ён слухаў цярапліва, хоць бы адна і тая ж гісторыя паўтаралася некалькі дзесяткаў разоў. Калі хто прыязджаў да яго, маючы якую патрэбу, які-небудзь падарожны ці квестар², ён найласкавей яго прымаў, частаваў, пакідаў начаваць і выконваў усе жадункі, узнагароджваў, абы толькі той раскажаў яму якую казку. А асабліва ўвосень, калі ночы доўгія. Той госць быў для яго наймілейшы, які меў у запасе найбольш гісторыі, розных здарэнняў і показак.

Калі я прыехаў да яго, ён быў вельмі мне рады, распытваў пра шаноўных людзей, у якіх я праслужыў столькі гадоў³, расказваў пра сваю гаспадарку, пра бярозы, ліпы і клёны, якія шырока распасцёрлі свае галіны над дахам. Некаторых суседзяў хваліў, іншых жа ганіў, што яны займаліся толькі сабакамі і паляваннем. Нарэшце, пасля доўгае размовы пра сёе ды тое, кажа мне:

– Ты чалавек вучоны, хадзіў у езуіцкую школу⁴, чытаў многа кніжак, гутарыў з вучонымі людзьмі, павінен ведаць шмат разнастайных гісторыі, сёння ўвечары раскажы мне што-небудзь цікавае.

Дык я пачаў прыпамінаць, чым бы пахваліцца. Я нічога не чытаў, апрача гісторыкаў і класікаў. Гісторыя народаў – не займаўшая рэч для таго, каго не цікавяць тэатр свету і асобы, што іграюць розныя сцэны. Для майго дзядзькі адзінай гісторыяй былі Біблія, са свецкіх жа паданняў ён дзесьці вычытаў, што Аляксандар Македонскі, прагнучы даведацца пра вышыню неба і глыбіню мора, лятаў на грыфах і апускаўся на дно акіяна⁵ і такая чалавечая смеласць яго, дзядзьку, здзіўляла і займала. Трэба было і мне расказаць штонебудзь падобнае, таму вырашыў пачаць з “Адысеі” Гамера, бо ў гэтай паэме поўна чараў і дзіваў, як і ў нашых асобных простанародных аповесцях.

Блізу дзесятае гадзіны вечара, калі вясковыя жыхары канчаюць сваю працу, мой дзядзька пасля малітвы ідзе спачываць. Ужо сабралася ўся чэлядзь паслухаць новыя аповесці, а ён сказаў так:

– Ну, Янка, раскажы ж нам што цікавага, я буду пільна слухаць, бо сёння адчуваю, што не хутка засну.

Тады я, каб мае аповесці былі лепш зразумелыя для слухачоў, раскажаў коратка пра самых галоўных грэцкіх багоў, багінь і герояў, пасля пра залаты яблык, пра суд Парыса, пра аблогу Троі. Усе слухалі з цікавасцю і здзіўленнем. Я чуў, як некаторыя з чэлядзі гаварылі:

² Квестар – манах, які збірае ахвяраванні на кляштар.

³ Колькі гадоў службыў Я. Баршчэўскі ў “шаноўных людзей” сёння нам невядома.

⁴ Відавочна, Завальня мае на ўвазе і Полацкі езуіцкі калегіум, і Полацкую езуіцкую акадэмію. Полацкі езуіцкі калегіум заснаваны ў 1580 г. паводле загаду Стэфана Баторыя. У 1812 г. пераўтвораны ў Полацкую езуіцкую акадэмію.

⁵ Відавочна, маецца на ўвазе перакладная старабеларуская аповесць “Александрына” (“Похождение царя Александра Македонского”).

– Гэтай басні прыпомніць не можна, дужа цяшкая.

– А ці было калі ў сапраўднасці тое, што ты расказваеш? – пасля доўгага маўчання перапыніў дзядзька.

– Так некалі верылі паганцы, бо гэта было да нараджэння Хрыстовага. Вядома з гісторыі пра гэты народ, вядома таксама і пра яго рэлігію.

– І такому вас вучаць езуіты ў школах, нашто ж гэта прыдасца?

– Хто вучыцца, – адказаў я, – той павінен пра ўсё ведаць.

– Ну, то кажы далей.

І далей я апавядаў без перапынку. Ужо было пасля паўночы. Чэлядзь, разыходзячыся, паціху паўтарала паміж сабой:

– Нам гэтай басні ня выўчыцца, усё што-то ні па-нашэму, тут нічаго ні прыпомніш.

Праз пэўны час я пачуў моцны храп майго дзядзькі і, усцешаны з гэтае прычыны, перажагнаўся і заснуў.

На другі дзень ён як вясковы гаспадар устаў вельмі рана, агледзеў увесь свой маленькі маёнтчак, вярнуўся ў дом і, набліжаючыся да мяне, калі я яшчэ драмаў, загукаў:

– О, як бачу, вашэць любіць спаць па-панску; уставай, у простых людзей гэта грэх, і цябе назавуць гультаяём! Але твая ўчарашняя гісторыя вельмі вучоная, хоць забі, не помню аніводнага імя тых паганскіх багоў. Дый гэта не апошні раз, пагасцюеш у мяне да вясны і за доўгія зімовыя ночы шмат мне раскажаш пра сёе і пра тое.

У час майго побыту ў дзядзькавым доме мусіў я амаль пяць тыдняў кожную ноч усыпляць яго пераказам славурых паэм грэцкіх або лацінскіх класікаў, аднак найбольш яму падабалася з “Адысеі” мудрасць Уліса⁶ на берагах Цырцэі і на востраве цыклопаў. Паўтараў мне няраз:

– А можа, некалі даўно і бывалі такія агромністыя веліканы, толькі дзіўна, што з адным вокам на ілбе. Але ж і хітрун гэты Уліс – напай, выкалаў вока і выехаў на баране.

Не мог таксама ён забыць шостае песні з Вергілія⁷, дзе Эней увайшоў у пекла. Паўтараў некалькі разоў такія словы:

– Хоць ён быў і паганін, ды якое шляхетнае пачуццё і любасць да бацькі – ісці ў такое небяспечнае месца. Але якая ў іх дзіўная вера, у нас душачкі збавёныя ідуць у неба, а яны сабе прыдумалі нябеснае валадарства так глыбока пад зямлёй. Дзіўная рэч!

Аднаго разу, размаўляючы са мною, запытаўся ён, ці даўно я быў у Полацку.

– Амаль год не меў нагоды быць у гэтым горадзе.

– Калі надарыцца там быць, добра было б даведацца ад ксяндзоў езуітаў, як вучацца мае Стась і Юзік. О, не кепска быць чалавекам вучоным! От, як вашэць апавядаеш з розных кніжак, таго невук і ў сне не ўбачыць! Добра ўсё ведаць. Я, будучы

⁶ Уліс – Адысей, галоўны герой паэмы Гамера “Адысея”.

⁷ Маецца на ўвазе паэма Вергілія “Энеіда”.

ў Полацку, і мая нябожчыца жонка, вечная ёй памяць, прасілі ксяндза-прэфекта⁸, каб не шкадавалі розгаў.

Розгаю дух святы дзетак біць радзіць, Розга аніак здароўю не вадзіць⁹.

О, гэта цудоўныя вершы – розга вучыць розуму і веры. Сёй-той з нашых панічоў, якіх песцяць у бацькоў, толькі і бавіцца з коньмі і сабакамі, а прыйдзе які ў касцёл, дык нават не перажагнаецца. Якая ўцеха бацькам – толькі кара Божая!

Ужо былі першыя дні лістапада. Самотны, седзячы ля вакна, я слухаў завыванне асенніх вятроў і пошум бяроз і клёнаў, якія густа ўздымаліся над дахам. Віхор круціў па двары жоўтае лісце і ўзнімаў яго ўгору. Усюды глуха, толькі зрэдку забрэша сабака, калі мінае прахожы або пакажацца з лесу звер. Думкі мае былі занятыя нейкімі тужлівымі марамі. Тут уваходзіць кабета, што за гаспадыню ў майго дзядзькі. Гэта сястра яго жонкі-нябожчыцы, ужо ў сталых гадах. Ubачыўшы, што я задумаўся, сказала:

– Нудзішся ты ў нас, пане Янка. Ты малады чалавек, а адпаведнае кампаніі не маеш, а можа, ужо і гэтыя начныя апавяданні апрыкралі. Крышку патрывай, – як толькі замерзне Нешчарда, паўз гэты фальварак праз возера будзе вялікая дарога. О! Тады пан Завальня запрасіць да сябе шмат гасцей, каб расказвалі, што каму заманецца.

Прайшло колькі дзён. Яснымі і пагодлівымі начамі заіскрыліся маразы. Заснула возера пад тоўстай льдовай глыбай, пасыпаўся снег з аблокаў – і ўжо зіма. Уздоўж Нешчарды з’явілася шырокая дарога, праходзяць падарожныя і цягнуцца ў Рыгу вазы, грузаныя лёнам і пянькою, паказаўся гурт рыбаловаў на лёдзе. Мы з дзядзькам любілі часта наведваць тоні і глядзець на багаты ўлоў, а тут яшчэ і тая была карысць, што ён, прабыўшы цэлы дзень на марозе, хутка засынаў, і я вечарамі быў вольны. Да таго ж мы часцей мелі і заездных гасцей, перад якімі дзядзька вельмі хваліў мяне і езуіцкія навукі, расказваючы, што чуў ад мяне шмат новых і такіх разумных аповесцей, што і запомніць цяжка. Быў і я рады гасцям, бо сёй-той з іх заступаў маё месца, і мне ўжо было прыемней слухаць, чым гаварыць.

⁸ Прэфект (ад лац. *praefectus* начальнік) – загадчык, інспектар або настаўнік рэлігіі ў школе.

⁹ Пачатак беларускае “Каляды для малых дзетак”, папулярнага твора XVIII ст., які гучаў так:

*Розкаю дух святы дзетачкі біць радзіт,
Розкаю бінамне здорав не завадзіт;
Розка папужае розум да галовы;
Учыт пісьма; а бароніт злой мовы;
Розка родзічам паслушнымі чыніт;
Розка выпушчае а учыт латыні;
Розкаю хоць б’е, не паломіт косці;
Дзетак гамует ат ўсякай злосці...
На малых добра розка беразовая,
А старым карбач, або насека дубовая.
Звязда дзеткам тую каляду дае,
Прето ж ей за нюю нех жадзен не лае.*

Вечар быў цёмны, неба пакрыта хмарамі, нідзе аніводнае зоркі, падаў густы снег. Раптам пачынае дзьмуць паўночны вецер, навокал страшная бура і завіруха, вокны засыпала снегам, за сцяною завылі сумным голасам віхуры, быццам над магілаю самое прыроды, за адзін крок вока нічога не бачыць, і сабакі на падворку брэшучь: кідаюцца, быццам напалі на нейкага звера. Выходжу з дому, слухаю, ці не падышла зграя ваўкоў, бо ў такую завіруху гэтыя драпежныя звяры найчасцей шукаюць сабе здабычу, гойсаючы тут і там каля вёсак. Узяў набітую стрэльбу, каб хоць папужаць іх, калі здолею заўважыць зіхатлівыя воўчыя вочы. Раптам пачуў крык на возеры, там і тут пераклікаліся паміж сабою мноства адчайных галасоў, быццам не могучы даць рады ў страшнай небяспецы. Я вяртаюся ў хату і кажу пра гэта дзядзьку.

– Гэта падарожныя, – адказаў ён, – дуйка снегам замяла дарогу, і яны, блукаючы па возеры, не ведаюць, у які бок падацца.

Гаворачы гэта, ён узяў запаленую свечку і паставіў яе на падваконні.

Пан Завальня меў звычай рабіць гэта кожную завейную ноч ужо таму, што жыла ў ягоным хрысціянскім сэрцы любоў да бліжняга, і ён рады быў заўсёды гасцям, каб з імі пагаварыць і паслухаць іхнія гісторыі. Падарожныя, што заблудзіліся, заўважыўшы з возера агонь у вакне, цешыліся, як мараходы, змучаныя марскімі хвалямі, калі ўгледзяць здалёк сярод начное цямрэчы святло партовага ліхтара, цешыліся і з'язджаліся ўсе да сядзібы майго дзядзькі, быццам да прыдарожнае карчмы, каб пагрэцца і даць адпачынак коням.

Вецер не сціхаў, і дом, быццам высокія валы, акружалі снежныя сумёты; сярод шуму буры чуваць рыпенне снегу пад нагружанымі вазамі, стукаюць у зачыненыя вароты і крычаць:

– *Рандар! рандар! Адчыні вароты; ахці, якая мяцеліца, саўсём перазяблі, і коні прысталі, чуць цягнуць. Рандар! Рандар! Адчыні вароты!*

На гэты крык выходзіць парабак, незадаволены, што ўваліўся ў глыбокі снег:

– *Пагадзіця, адчыню, чаго вы крычыця, тут не рандар жывець, а пан Завальня.*

– *Ах, паночык (думалі, што гэта сам гаспадар), пусці нас піраначаваць, ноч цёмная, нічога не відна, і дарогу так замяло, што і найці няможна.*

– *А ці ўмеіце сказкі да прыкаскі?*

– *Да ўжо ш як-нібуць скажым, калі толька будзе ласка панская.*

Адчыняюцца вароты, на падворак заязджае некалькі вазоў, насустрач выходзіць дзядзька і кажа:

– Ну, добра, будзеце мець вячэру і сена для коней, толькі з умовай, што хто-небудзь з вас павінен расказаць мне цікавую казку.

– *Добрэ, паночык, – адказваюць сяляне, здымаючы шапкі і кланяючыся.*

Вось выпраглі яны і прывязалі да вазоў сваіх коней, паклалі ім сена, зайшлі ў пакой для чэлядзі, абтрэслі снег, там далі ім вячэру; пасля яе сёй-той з іх прыйшоў у пакой да майго дзядзькі, ён даў ім яшчэ па кілішку гарэлкі, пасадзіў падарожных каля сябе і ўлёгся ў пасцель з намерам, аднак, слухаць казкі. Сабраліся сямейнікі, і я сеў паблізу, з вялікай цікавасцю жадаючы пачуць новыя яшчэ для мяне простанародныя аповесці.

«Плачка»

Кабета тая незвычайна прыгожая. Вопратка яе — белая, як снег, на галаве — чорны ўбор, і чорная хустка накінутая на плечы. Твар хоць і смуглы ад сонца і ветру, але гожа і паглядны, вочы жывыя, і заўсёды блішчаць на іх слёзы. Яна з'яўляецца найчасцей у пакінутых дамах, у пустых касцёлах і на руінах. Бачылі яе таксама пад дрэвамі або пасярод поля. Пасля захаду сонца яна сядзе на камені, наракае на лёс жаласным голасам і заліваецца слязьмі. Кажуць, тыя, хто набліжаўся да яе, чулі такія словы: «Няма каму даверыць таямніцу сэрца майго!»

Калі я ехаў з Полацка, на папаса апавядаў мне карчмар, што там блізка ад дарогі, за бярозавым гаем стаіць пустая хата. Ля яе быў адно невялікі вішнёвы садок. Жыў там даўней селянін, якога з усёй радзінай выслалі паны кудысьці далёка, забраўшы ў яго некалькі кароў і коней.

Ішоў там убогі сляпы, якога вёў маленькі хлопчык. Пачуўшы ў тым доме журботны спеў, яны падумалі, што там ужо нехта жыве. Дык ідуць туды жабраваць. Заходзяць у хату, сляпы заспяваў песню: «О! Спасіцелю, наш Пане».

— Дом без дзвярэй і вакон, ніхто тут не жыве, — сказаў хлопчык сляпому.
— Дарэмна толькі звярнулі з дарогі.

Але тут пасярод хаты з'явілася кабета ў жалобнай вопратцы і са смутным тварам.

— Маліцеся! — кажа. — Усюды ёсць Бог, які будзе вам дапамагаць. Яна кінула жменю срэбраных манет сляпому ў шапку і вокамгненна знікла.

Гэты ўбогі, ходзячы ад хаты да хаты, паказваў тыя грошы, на якіх з аднаго боку былі ваявы каралёў, а з другога — Пагоня.

Непадалёку ад дарогі, калі едзеш на Віцебск, стаіць пустая капліца. Там, пасля захаду сонца, бачылі, што яна плакала, седзячы на парозе, і яе маркотны голас далёка адзываўся.

Рознае думалі людзі пра гэтую Плачку. Адны баяліся, што яна вяшчэе нейкае вялікае няшчасце, вайну, паморак або голад ва ўсім краі.

Па вёсках старыя людзі гаварылі між сабою пра гэтую кабету, заўсёды прадказваючы нешта дрэннае. Некаторыя ж з маладых мелі зусім іншую думку. Яны даводзілі, што там, дзе з'яўляецца Плачка, напэўна, скарб у зямлі. І ўся ваколіца ўпадабала гэтую думку.

На канцы тае вёскі жыў убогі чалавек, які даўней абышоў увесь свет. Вярнуўшыся да свае сям'і, жыў толькі з міласціны. Ён часта паўтараў усім: — Браты! Слёзы і нараканні гэтае жанчыны абяцаюць вам не золата і срэбра. Кабета плача на парозе забытае вамі святыні. Вы думаеце толькі пра багацце, а вас чакаюць беднасць і пакуты.

Аднаго дня, пасмяяўшыся са слоў гэтага старога, вырашылі: калі ўсе будуць спаць, ісці туды і выкапаць з зямлі скарб.

Старая капліца была за чатыры вярсты ад вёскі. Дык колькі маладых сялян, узяўшы з сабою струмант, борзда выправіліся туды, каб пачаць свае пошукі раней, чым заспявае першы певень.

Прыйшлі на месца. Змрочны выгляд тае ваколіцы наводзіў на іх неспакой і страх. Непадалёку шумеў густы яловы лес, там маркотна вухала сава, і месяц вельмі рэдка паказваўся з-за чорных хмараў. Капліца, нібы магільны помнік, стаяла на пагорку ў засені бяроз.

Шчыравалі ўсю ноч. Выкапалі глыбокія ямы ў некалькіх мясцінах, але знайшлі толькі спаракнелыя дошкі ды чарапы. Зразумелі, што былі тут калісьці могілкі, хоць і не ацалела на паверхні знакаў, апрача некалькіх ледзь прыкметных абымшэлых камянёў.

Улетку ноч кароткая. Вось ужо на ўсходзе пачынае ружавець ранак. Шукалі дарэмна. Дык засыпалі ямы і вяртаюцца дахаты.

Узыходзіла сонца. Заспяваў у небе жаўрук, і імгла ўжо знікла. Бачаць перад сабою недалёка ад дарогі ля кустоў ляшчыны — стаіць Плачка, тварам на ўсход. У яе руках ветрык матляе яркую стужку, тая трымціць у паветры, як бліскавіца. Толькі адзін з іх сказаў: «Пайшлі смела да яе» — прывід імгненна знік.

На тым месцы, дзе стаяла Плачка, з'явілася на галіне велізарнае асінае гняздо. Жамярыцы, што заляталі і выляталі з гэтага гнязда, снавалі ў ранішніх сонечных прамянях, нібы залатыя іскры.

— Паслухайце мае рады, — сказаў адзін з іх. — Мы абв'яжам асінае гняздо хусткаю. Прыйдзем да старога, разбудзім і скажам, што ля капліцы выкапалі скарб і частку ахвяруем яму. А калі ўстане з пасцелі, укінем яму ў вакно асінае гняздо. Няхай ашалее стары.

Усе пагадзіліся. Разбудзілі старога, укінулі ў хату асінае гняздо, а самі, смеючыся, уцяклі.

Дзіва нечуванае! Стары бачыць перад сабою рассыпанае на зямлі золата. І калі ён здзіўлена глядзеў на гэта, кажуць, з'явілася перад ім кабета, тая самая, што плакала на парозе старое капліцы, і сказала:

— Бяры палову гэтага скарбу сабе, а другую — раздай убогім. Бог дапамагае маім пакутным дзецям. Сказаўшы гэта, яна ўмомант знікла.

У Інфлянтах¹⁰ жа было такое здарэнне. У маентку пана М. узвышаліся руіны нейкага старажытнага замка. Кажуць, што ў пракаветныя часы быў там горад, бо цяпер паводка размывае часам пясок і дастае да падмуркаў старажытных камяніц. Там часта знаходзяць шклянныя або ржавыя жалезныя рэчы, што даўней рабілі дзеля аздобы, абломкі зброі, а зрэдчас медныя або срэбныя грошы, што вякамі ляжалі ў зямлі.

Сюды штовечар, пасля захаду сонца, прыходзіла Плачка. Яна вешала на руіны вянкі палёвых красак, садзілася на камень і, заломваючы рукі, залівалася слязьмі. Не

¹⁰ *Инфлянты* – так называліся паўночна-заходнія, латышскія паветы Віцебскай губерніі.

адзін прахожы, чуючы здалёк яе нараканні, смутны вяртаўся дадому і апавядаў пра гэта іншым.

Былі і такія цікаўныя, што, чуючы лямант дзіўнае кабеты, падышлі ў вечаровым змроку да яе і са слоў, якія пачулі, зразумелі, што нейкая нешчаслівая маці плача па сваіх дзецях. Але толькі надумалі ісці да яе і запытацца, хто яна і якая напаткала яе нядоля, ужо больш не бачылі яе і голас не адзваўся да наступнага вечара.

Не зразумеў ніхто, што гэта такое. Цьмяныя здагадкі хадзілі па наваколлі. Усюды гаварылі пра яе толькі як пра дзіўную камету, што з'яўляецца на небе ў выглядзе вогненнае мятлы. Хацелі даведацца, дзе яна жыве і адкуль прыходзіць, але ўсё марна. Нібы які дух, апускалася яна на зямлю і знікала ў паветры.

Кажуць, што і сам пан М. не прычыў гэтым дзіўным апавяданням, бо і ён таксама сустрэў яе аднаго разу, вяртаючыся позняй парою дахаты, і чуў, як плакала яна на руінах замка. Не зразумеў пан гэтае праявы, аднак, разважаючы, паверыў тым людзям, якія думаюць усё жыццё пра выгоду, хочуць, каб таямнічы дух спяваў ім толькі пра золата і срэбра і паказваў скарбы, схаваныя ў зямлі. Дык паклікаў пан аканом і такі даў яму загад:

— Збірай людзей, і заўтра пачынайце капаць на замкавых руінах. Там у зямлі мусіць быць золата, бо як іначай растлумачыш тую праяву? Пэўна, Плачка хоча паказаць нам нейкія скарбы, якія ўзнагародзяць нас за гэтую працу.

— Я чуў словы тае Плачкі. Яна аплаквала смерць нейкіх нешчаслівых дзяцей, а пра скарбы, схаваныя ў зямлі, і не ўспамінала. Гэтая таямніца нам недаступная. Мне здаецца, тут нейкае папярэджанне і перасцярога.

— Ты падобны да да савы, якая страшыць людзей жажлівымі прароцтвамі. Я ні ў што такое не веру і не хачу спрачацца пра гэтую таямніцу. Даўно быў у мяне намер раскапаць руіны. Можна, знойдзем там памятку старажытнасці, дзеля гэтага не шкада і працы. А калі хто думае, што гэты скарб будзе ў абліччы Плачкі, дык і гэта нядрэнна; што б там ні было, заўтра пачнём раскопкі.

— А калі гэты скарб закліты і вартуюць яго злыя духі, ды немагчыма яго дастаць, бо ён будзе ўсё глыбей і глыбей апускацца ў зямлю, — тады толькі час страцім, а калі і здабудзем што, дык больш будзе бяды, як чаго добрага. Бо я чуў, што недзе дасталі з зямлі зачараваныя скарбы, і калі нехта ўзяў з іх толькі пенязь, таму нейкая хвароба скруціла абедзве рукі.

— Брыдка слухаць. Пляцеш лухту, як дурны мужык. Мне аніякі пенязь не шкодзіць

— А чаму ж разумныя і багатыя пані пакутуюць ад нуды і хвароб?

— Годзе. Збярэш заўтра людзей і вядзі на руіны. Я сам прыеду і пакажу, дзе пачынаць

Аканом быў з засцяпковае шляхты, заможны гаспадар, але верыў у тое самае, што і просты люд; паціснуў ён плячыма і пайшоў выконваць панскі загад.

Яшчэ толькі паказалася сонца, а гурт сялян ужо стаяў на руінах і чакаў каманды. Калі прыехаў пан М., дык загадаў капаць глыбока на тым самым месцы, дзе заўсёды бачылі на камені Плачку.

Дол быў глыбейшы, чым на паўтара локця. Знайшлі мураваны склеп, дык раскапалі і вакол, каб адкрыць з усіх бакоў засыпаная зямлёю сцены. Людзі працавалі не адзін дзень. Адпачынак іх быў кароткі: апоўдні, у самую спякоту. Нарэшце знайшлі жалезныя дзверы. З абодвух бакоў гэтага склепа былі маленькія вакенцы, на якіх яшчэ моцна трымаліся жалезныя праржавелыя краты.

Выламалі дзверы і адчынілі гэты склеп, куды стагоддзяў колькі не заглядваў сонечны прамень, — глуха там, бы ў магіле. Заходзяць з агнём. Усіх апанаваў страх: паўсюль — пасярод і ля сцен — у розных паставах ляжаць шкілеты; косці рук і ног яшчэ ў цяжкіх кайданах. Здранцвелі людзі, гледзячы на такі жах.

— Здыміце кайданы з гэтых шкілетаў, — сказаў пан М., — і прывязіце мне. Варта захаваць гэтыя памяткі мінуўшчыны.

Завезлі кайданы пану. Ён, паказваючы іх гасцям і сваім суседзям, ганарыўся, што такія старажытныя рэчы здабыў з зямлі, хоць з выгляду яны былі зусім падобныя да цяперашніх.

Косці нябожчыкавыя людзі сабралі, пахавалі ў адной магіле на бліжэйшых могілках, запрасілі святара і з набажэнствам паставілі велізарны драўляны крыж.

Кажуць, што ў той самы вечар з'явілася Плачка ў сваім звычайным жалобным уборы, аздобіла магілу кветкамі і, укленчыўшы перад драўляным крыжам, тварыла малітвы, заліваючыся слязьмі. Людзі бачылі гэта, але ніхто не падышоў да яе. Паглядаючы здалёк, яны адмаўлялі «Вечны супакой» за душы памерлых.

Яшчэ колькі вечароў Плачка малілася, пасыпала магілу кветкамі, але цяпер ужо яе ніхто не бачыў.

На беразе Палаты, за пяць вёрст ад горада, дзе гэтая рэчка мінае бары і набліжаецца праз абшары палеткаў да Дзвіны, з'явілася тая самая Плачка. Бачылі яе на пагорку, таксама пры захадзе сонца. Яна сядала на камень, які там ляжаў у засені разложыстых бяроз. Бачылі яе сяляне, ідучы дахаты пасля дзённай працы, і падарожныя, што вярталіся з горада ўвечары.

Разышлася вестка пра гэтую праяву. Людзі, так як і ўсюды, мелі розныя меркаванні, але большасць трымалася тае думкі, што там ляжаць закапаныя ў зямлі скарбы. У Полацку асобныя казалі, што вакол іцы іх горада і даўней вельмі часта былі тэатрам вайны. Засталася легенда, быццам частка нейкага войска, зразумеўшы трагічнасць свайго становішча і баючыся, каб іх багацце не дасталося непрыяцелю, закапала золата і срэбра, якое мела пры сабе, на тым пагорку ў зямлю, паклала наверх дзікі камень, каб пазначыць гэтае месца, калі хто з іх вернецца шукаць схаваны там скарб. Але прайшлі стагоддзі, той камень ляжаў на тым самым месцы, а пад ім — некранны скарб.

Чуючы такія размовы, некалькі юнакоў, што жылі ў Полацку, дамовіліся пайсці ноччу на той пагорак, дастаць скарб і падзяліць яго між сабою. Узялі патрэбны струмант і, калі ўсе спалі, выйшлі за горад.

Ноч была пагодлівая. Неба — высыпаная зоркамі, і поўня плыла ўверсе. Ішлі яны ціха і асцярожна, каб ніхто не сустрэў іх на дарозе.

Мінулі касцёл св. Ксаверыя, дзе спачываюць астанкі законнікаў і абывацеляў гэтага краю. Пачуўшы на Спасе голас вартаўнікоў, што пераклікаліся між сабою, яны звярнулі з дарогі і доўга ішлі берагам рэчкі аж да самага месца.

Прыйшлі на пагорак, знайшлі дзікі камень. Палова яго была ў зямлі, а верх пакрываў сухі мох. Акапалі яго вакол і супольна сапхнулі з таго месца. Глыбока ў зямлю ўбілі рапіру. Востры канец стукнуў так, нібы крануў нейкую металевую рэч. Бяспрэчна тут скарб. Пачалі капаць

Працавалі доўга. Часта паролі зямлю рапіраю. Скарб быў неглыбока, але пясок некалькі разоў засыпаў яму. Стаялі нейкі час здзіўленыя: ім здавалася, што зачараваны скарб хаваецца глыбей, не хоча давацца ім у рукі.

Пакуль раіліся між сабою, што рабіць, з усходу паплылі чорныя хмары, закрылі ўсё неба і схавалі месяц. Зрабілася так цёмна, што яны адзін аднаго ледзь бачылі. Зацерусіў дожджык.

— Лепей будзе капаць, калі пясок зробіцца мокры, — сказаў нехта з іх. — Дык давайце не марнаваць часу.

І, падахвочваючы адзін аднаго, супольна пачалі капаць. Дол выкапалі доўгі і шырокі, такі, што ўжо лёгка не засыплецца. Рыдлёўкі скрабуць па жалезе.

— Чыгун! Чыгун з грашыма! — закрычалі ўсе з вялікай радасцю, але, калі абкапалі вакол і хацелі падняць чыгун з зямлі, — убачылі, што гэта цяжкі жалезны панцыр. Ён пакрываў грудзі шкілета, ля якога ляжаў меч, а на чэрапе — жалезны шалом-шышак. Стаяць усе задумненыя, бачачы, якім дзіўным чынам падманула іх надзея.

Тут адзін смялейшы кажа:

— Давайце пакінем гэты шкілет, а зброю забяром сабе. Няхай хоць яна будзе памяткаю пра гэтую ноч.

Толькі хацелі зрабіць гэтак — аж раптам маланка асвятліла пагорак, бачаць: стаіць Волат у жалезным панцыры, трымаючы ясны меч у іх над галавамі. Страх працяў сэрцы. Гром скалануў зямлю. І Волат такімі словамі азваўся:

— Нікчэмныя людзі! Золату і срэбру прадалі вы свае душы. Думаючы адно пра багацце, вы зняважылі прах Героя, які слаўна скончыў тут сваё жыццё. Прыйдзе час падняцца з магіл мёртвым, і вы будзеце зганьбаваныя перад усім светам!

Азваўся ў хмарах гром, і Волат знік.

Страх апанаваў іх душы. Доўга стаялі нема, як начныя здані. У святле бліскавіцы зноў бачаць перад сабою засыпаны пяском дол, і здаецца, што на гэтым месцы зямля некранутая.

Забылі на пагорку рапіру і свае рыдлёўкі; забылі, якая дарога вядзе да горада; беглі праз лугі і палеткі, і здавалася ім, што той Волат з мячом у руках доўга гнаўся за імі.

Раніцаю вярнуліся ў горад. Знясіленыя, з бледнымі тварамі — нібы змучаныя цяжкаю хваробаю, са страхам успаміналі тое здарэнне. Расказвалі іншым, але не ўсе далі веры.

Пасля гэтага Плачку бачылі ў розных мясцінах паблізу горада, на могілках, сярод якіх стаіць мураваны касцёл св. Ксаверыя. Там, заломваючы рукі, хадзіла яна ад аднае магілы да другога, часам, як слуп мураваны, моўчкі стаяла над астанкамі нябожчыкаў. Не адзін прахожы, мінаючы начной парою гэтыя мясціны, уцякаў спалоханы, нібы ад вампіра, і расказваў дзівы іншым

Бачылі яе і ля касцёла св. Казіміра. Сядзела яна перад дзвярыма гэтае святыні ад захаду аж да ўзыходу сонца; не раз плакала ў полі, седзячы на камені або на беразе Дзвіны. Але плач яе і нараканні не шмат каму краналі сэрца. Мала было такіх, што, узняўшы вочы ў неба, прасілі міласэрнасці Божае. Адны не зважалі, іншыя марылі пра скарбы.

— На маю думку, — сказаў Завальня, — гэта папярэджанне людзям, каб выправілі свае норавы. Але прыкра, што людзі цяпер такія разумныя, што ўсё яны ўжо ведаюць, ні ў якія цуды не вераць, ім трэба скарбы, каб, не працуючы, мець усё, што толькі заманецца. Яны за золата прададуць усё тое, што нашы бацькі цанілі некалі даражэй за жыццё.

— Аднак няблага і скарбы шукаць, — сказаў я. — Багаты чалавек шмат добра можа зрабіць.

— Багаты чалавек можа шмат добрага зрабіць. Гэта праўда, — сказаў дзядзька. — Але няхай жа ён навучыцца перш пазнаваць і любіць тое, што ёсць дабро. А тады Бог зробіць яго годным уладаром зямных скарбаў, як таго старога чалавека, якому ў вакно кінулі асінае гняздо, і яно перамянілася на вачах яго ў залатыя пенязі. Людзі ганяюцца за багаццем не дзеля таго, каб рабіць бліжнім дабро, а каб нічога не рабіць або — што яшчэ горш — каб шкодзіць. Але што ж далей?

Калі некаторыя нашы багатыя і вучоныя паны падарожнічаюць у шыкоўных фаэтонах або на ловах гойсаюць з ганчакамі па лясках, гарах і пустках, гэтая Плачка часта сустракае іх, нібы сірата, ва ўбогім сялянскім уборы, моўчкі падымае на іх блакітныя, слязьмі залітыя вочы, быццам просячы ў іх літасці, але з гэтых паноў ніхто на яе не зважае.

Недалёка ад возера Рабло, дзе цяпер на выспе стаіць мой дамок, калі пан Завальня ведае той край, пэўна, бачыў ён Пачаноўскую гару, яна там вышэйшая ад усіх іншых. Схілы яе пазарасталі лесам, а вяршыня роўная і гладкая.

Пра гэтую гару між людзей розныя ходзяць апавяданні. Кажуць, што колісь там быў кляштар і касцёл, і хоць не відаць ніякіх знакаў, Кажуць, быццам чуваць з-пад зямлі спевы і галасы званоў.

Іншыя расказваюць, што на самай вяршыні гэтае гары, уначы, у сваім жалобным уборы, упаўшы на калені, рукі і вочы ўздымаючы да зорак, малілася са слязьмі Плачка. Перад ёю адкрылася неба, найяснейшае сонечнае святло разлілося ўверсе гэтак, што ў лясках і на палетках прачнуліся ўсе птушкі і звяры і ад слёз гэтае кабеты ўтварылася крыніца жывое вады.

З таго часу чалавек, які першы раз наведвае вяршыню Пачаноўскае гары, той, хто раней не чуў пра гэтае дзіва, сустрэне чысцюткую крыніцу, а недалёка ад яе стаіць

журботная сіраціна ў сялянскім уборы. Хто нап'ецца з гэтае крыніцы і пазнае сірату, той будзе вешчуном, усе таямніцы убачыць ён з вяршыні гары.

Узыходзілі людзі на гару. Былі і такія, што бачылі крыніцу і смутную сіраціну, аднак не зважалі на іх. Пачуўшы ад іншых пра тыя дзівы, узыходзілі другі раз, але ўжо не сустракалі нікога і не знаходзілі месца, дзе была тая крыніца.

— Няўжо гэта тая самая Плачка, якую бачылі ў ваколіцах Полацка і ў іншых кутках Беларусі, прыходзіць у абліччы сялянскае сіраты?

— Пэўна, тая самая, — сказаў сляпы Францішак, — але людзі шукаюць адно выгодаў, поўныя пыхі, яны не пазналі яе, хоць яна па ўсім краі з'яўляецца ў адным вобліку. Ніхто яе не зразумеў.

— Ты, Янка, — чалавек вучоны. А ці разумееш, хто была тая Плачка?

— Цуды можна разумець сэрцам, а не навучаю.

Яшчэ нейкі час мы гаманілі пра гэтую Плачку, і заспяваў певень.

— За поўнач ужо, — сказаў сляпы Францішак. — Дазволь, пане Завальня, падарожнаму адпачыць.

— Дзякуй табе, — сказаў дзядзька, — цудоўнае апавяданне.

Ён патушыў святло, і я пайшоў у свой пакой. Пра Плачку думаў, аж пакуль другі раз не праспяваў певень.

«БЕЛАЯ САРОКА»

Вы, панове, ведаеце акружанае цёмным лесам возера Язна, дзе мяжуюць тры паветы: Полацкі, Себежскі і Невельскі. Недалёка ад гэтага возера быў вялікі маёнтак, жыў у ім пан, якога і цяпер, успамінаючы, называюць Скамарохам, і ён меў падданных у тых трох паветах.

Дык вось той пан Скамароха быў надзвычай неспакойнага нораву, фанабэрлівы і хцівы, да суседзяў ездзіў толькі з прэтэнзіямі, меў грошы і заўсёды судзіўся, крыўдзіў бедных, удоў і сірот. Яго падданыя мелі пекла на гэтым свеце.

Рэдка хто наведваў яго дом. Пры ім неадступна быў вялізны чорны сабака. Лёкаі заходзілі ў пакой толькі тады, калі ён свістам даваў знаць, што нехта з іх патрэбен.

Скамароха быў адзін у пакоі. Ён як зазвычай пазіраў у люстэрка, падкручваў вус і ўважліва прыглядаўся да свайго круглага твару, што, як расказваюць, быў накшталт поўні. Пасля сеў у крэсла, закурыў люльку і задумаўся, а побач на падлозе заснуў чорны сабака.

Між тым, калі ён перабіраў у думках розныя спосабы, як павялічыць свае ўладанні, на зямлю апусціўся вечар і шэры змрок. Нечакана над яго жыллом павіслі хмары, зашумеў за сцяною вецер і лінуў дождж. У пакоі цёмна, толькі цьмяна свяціліся шыбы.

Ледзь Скамароха ачнуўся ад думак, як бліскавіца асвяціла пакой і ён убачыў, што нейкая дзіўная і страшная постаць стаіць у кутку ля дзвярэй. Пан спалохана закрычаў, стаў клікаць да сябе лёкаяў, але грымоты і шум ветру глушылі крык, ніхто не пачуў яго і не прыбег.

Высокая худая постаць падышла да пана.

– Не крычы, – сказала яна. – Ніхто не пачуе твой голас, і твой чорны сабака моцна спіць.

– Хто ты і як сюды трапіў?

– Пачакай крыху і пра ўсё даведаешся, – кажучы гэта, прывід выкрасаў агонь і запаліў свечку, якая стаяла на стале перад люстэркам.

Пры святле Скамароха ўбачыў дзіўнае стварэнне: чалавек на танюсенькіх нагах, худы, вочы круглыя, дробным і вострым тварам падобны да птушкі.

Закрываў пан дрыготкім голасам:

– Які жаклівы твар! Відаць, перада мною злы дух.

– Не крычы, я падобны да цябе і магу табе шмат добрага зрабіць.

– Чаго ты сюды прыйшоў, ды так ціха, што і сабака не ўчуў?

– Чуеш шум навальніцы? Я схаваўся тут ад залевы і перуноў, а сабака зараз спіць моцным сном і датуль будзе спаць, пакуль я не абуджу яго.

– Скажы, хто ты?

– Сядзь у сваё крэсла, супакойся, і ўсё раскажу табе. Я днём адпачываю, а пасля захаду сонца блукаю па свеце і выведваю, пра што людзі думаюць, пра што гавораць, што ядуць і п'юць. Ведаю сакрэт, як наслаць моцны сон на сабак і варту; слухаю, пра што гаворыць прасталюдзін і выведваю думкі паноў; маё вока хуткае, а слых такі тонкі, што за сцяною (няхай гэта будуць найтаўсцейшыя муры) магу чуць шэпт; па рысах твару пазнаю характары людзей, змушаю іх гаварыць паміж сабою і памятаю пра ўсё; заходжу праз маленькую шчылінку, і дзверы не скрыпяць, калі я іх адчыняю.

Скамароха свіснуў, клічучы да сябе людзей, і штурхануў нагою сабаку.

– Дарэмна свішчаш: ніхто не пачуе. Шуміць вецер, лье дождж, і сабаку не абудзіш.

– Чаго ты блукаеш па свеце? Навошта ты ўсё выведваеш?

– Я – пасланец Белае Сарокі, даведаўся пра твае памыслыя думкі і прывабныя намеры.

– І хто ж тая Белая Сарока, якую ты ўспомніў?

– О! Белая Сарока мудрасцю свет здзіўляе, яе твар – цуд прыгажосці, постаць высокая, велічная; адзенне з дарагіх дыяментаў і перлаў, жыве ў палацы, якога ты яшчэ ніколі не бачыў; ёй кланяюцца багатыя паны і мудрыя галовы, духі па яе загадзе здабываюць скарбы з зямлі і мора, дзікіх мядзведзяў прывучыла да сябе, і яны, як пакорлівыя сабакі, заўсёды гатовыя ёй служыць. Словам, яна мацнейшая за ўсіх чарнакніжнікаў. Толькі часам убіраецца ў пёры белае птушкі, калі хоча бачыць тых, хто спрыяе ёй; і іх узнагароджвае, узбагачае, робіць шчаслівымі.

Бледны Скамароха, гледзячы на пасланца, вымавіў:

– Дзіўныя і незразумелыя рэчы мне гаворыш.

– Заўтра гэтай парою я буду ў цябе, і Белая Сарока прыляціць пад твой дах адпачыць. Пастарайся прыняць яе добра і будзь у размове абачлівы; апоўначы лёкаі няхай не заходзяць у твой пакой, няхай першы візіт гэтае пані будзе таемны.

Ён адчыніў вакно, паглядзеў угору:

– Хмары разышліся, толькі вецер шуміць. Здаецца, стрэлы перуноў не спаткаюць мяне на дарозе, не міне і паўгадзіны, як буду размаўляць пра цябе з Белай Сарокаю.

Сказаў гэта і выскачыў у вакно. Гаспадар бачыў толькі, быццам нейкі чорны звер прабег праз панадворак і імгненна знік.

Доўга Скамароха стаяў, нібыта слуп, сярод пакоя; нейкая трывога апанавала думкі, і дрыготка прабегла па целе. Што значыць гэты прывід? Няўжо гэта відма? А можа, злы дух хоча ўблытаць яго ў нейкае няшчасце? На сцяне прабіў гадзіннік.

Скамароха глянуў на яго і ўбачыў, што ўжо поўнач. Свіснуў. Сабака прачнуўся, натапырыў поўсць, вочы загарэліся агнём, і ён, скуголячы, абышоў пакой. Прыбеглі лёкаі і, стоячы ля дзвярэй, чакалі панскага загаду.

– Таму з паўгадзіны, не больш, я клікаў вас да сябе, але аніводзін не з’явіўся. Што гэта значыць? Мружыце вочы на святле – спалі, мала вам ночы, гультаі!

П е р ш ы л ё к а й. Не ведаю, пане, што гэта такое, але на нас напала нейкая туга. Мы доўга сядзелі моўчкі, не маглі слова прамовіць адзін да аднаго. Потым адчулі ў сабе незвычайны цяжар, стомленыя вочы не маглі глядзець, і мы ўсе мімаволі заснулі.

Скамароха нейкі час стаяў задуманы.

– А ці мроілася вам што-небудзь у сне?

П е р ш ы л ё к а й. Мне сніўся дзіўны сон: бачыў старога пана нябожчыка, быццам з ім пераходзіў нейкую пустэльнію, дзе шмат было страшных гадзюк. Яны ўвесь час заступалі пану дарогу, нібыта хацелі ўтнуць. Ён, журботны, не кажучы мне ані слова, усё далей і далей ішоў сярод нейкіх скалаў. Потым бачыў я мясцовасць, зусім не падобную да нашых ваколіц, і нейкія руіны. На захадзе ў чорных хмарах гасла сонца і шумеў голы лес. Я ўбачыў недалёка ад дарогі жахлівых звяроў і закрычаў: “Пане, давайце вернемся дахаты. Нас напаткае цёмная ноч, а падарожжа небяспечнае”. – “О, доўгая і страшная будзе ноч, – адказаў ён мне, плачучы. – Не хутка звон і ранішня малітва прывітаюць узыход сонца, гэтых звяроў я не баюся, але цябе яны могуць загрызці, дык не адыходзься ад мяне”. Тут пачвары кінуліся на нас. Я перапалохаўся і страціў прытомнасць, а цяпер вось абудзіўся і яшчэ дрыжу ад страху.

Д р у г і л ё к а й. А мне здавалася, што я хадзіў ля каламутнае рэчкі, а на берагах з аднаго і другога боку тырчалі камяні, і яны былі падобныя да нейкіх сядзячых людзей у доўгіх брудных апранахах. Потым мне сустрэўся волат, тоўсты, шыракаплечы, вочы страшныя. Хацеў ад яго ўцячы, але ногі мае былі нібы закутыя ў кайданы, з месца зрушыцца не мог. Ён падышоў да мяне і выцяў так моцна, што я заляцеў амаль на самую сярэдзіну рэчкі. Калі мяне несла вада, я крычаў, просячы дапамогі, ды на мой крык толькі камяні адказвалі дзікім смехам, і гул ад іх здзекаў лунаў над берагамі. Пасля я ўбачыў: здалёк мой бацька падымаў да неба рукі і маці млела, бо мне не маглі дапамагчы. Затым зноў нечаканая перамена: я стаяў над нейкаю прорваю і там мяне зноў спаткаў той страшны чалавек. Ён папхнуў мяне ў прорву – і я імгненна прачнуўся ў вялікім страху.

Т р э ц і л ё к а й. Мне снілася бура. Яна зрывала дахі з дамоў, а вецер нёс нейкага шатана і скінуў яго перад самым ганкам...

– Годзе, годзе ўжо слухаць гэтае глупства; шум ветру і вільготнае паветра наслалі на вас цяжар і санлівасць, а гарачая кроў абудзіла ў галовах мудрагелістыя мроі. Ідзіце да сябе і кладзіцеся спаць.

Скамароха зноў у адзіноце неспакойна хадзіў па пакоі. Дзіўныя думкі снаваліся ў ягонай галаве, жахлівая здань увесь час стаяла перад ім. Уздрыгваў, прыгадваючы яе агідную постаць, але золата любіў так, што хацеў мець яго як мага болей, няхай сабе і з шатанавых рук, і прыгажосць Белае Сарокі вабіла яго. Хацеў пабачыць яе як найхутчэй і быць у ліку яе прыяцеляў.

Ён то парывіста хадзіў па пакоі, то задумаўшыся, стаяў як слуп. Браў кніжку і адразу кідаў яе ды гладзіў свайго сабаку. Спадзяваўся, што стомленыя думкі супакоіць сном, але імгненна ўскокваў з ложка, запальваў святло і думаў усё пра адно. Толькі перад узыходам сонца крыху задрамаў, ды і ў тым неспакойным сне мроіўся яму пасланец Белае Сарокі.

Ціхі ранак. Ужо сонца было высока. На пагорках пасвіліся чароды, аратыя працавалі ў полі. Пан Скамароха на ложку разважаў пра дзіўны ўчарашні выпадак і прарочыя сны. Нарэшце свіснуў. Прыбег лёкай і стаў чакаць загаду.

– Паспяшайце, каб сёння ўсе пакоі былі як найлепей прыбраныя. Вымыць падлогу, сцены і столь добра агледзець, каб не было пылу і павуціны. Таксама адпаліраваць мэблю і бронзу; люстры, каб адбівалі найяснейшае святло; абразы і шыбы старанна пачысціць, каб былі як новыя. Скажы аканому, каб паўсюль вакол маёнтка таксама быў парадак.

– Пан сёння чакае нейкіх знакамітых гасцей? – спытаўся здзіўлены лёкай.

– Не твой клопат ведаць, каго чакаю, выконвай, што чуў. Ідзі і гэты мой загад перадай іншым.

Сказаўшы гэта, пан Скамароха выйшаў у парк, доўга хадзіў у задуменні пад шатамі ліп, свіснуў, паклікаў сабаку да сябе і пайшоў у поле. Блукаючы паўсюль, нецярпліва чакаў вечара.

Тым часам лёкаі, гаворачы між сабою, дзівіліся нечаканай перамене пана, апавядалі адзін аднаму страшныя сны, якія бачылі ў час учарашняе буры. А між тым праца ў пакоях ішла спорна, і перад захадам сонца адпаліраваная мэбля, бронза і люстры былі як новыя.

Вось ужо і вечарэе. Скамароха загадаў лёкаям вывесці сабаку і каб ніводзін з іх не заходзіў да яго, пакуль не пакліча. Самотна ходзячы па пакоі, паліў люльку.

Пасля адчыніў вакно: усюды панавала цішыня і ўжо колькі зорак свяцілася на небе. Запаліў свечку, паставіў на сталае – і тут убачыў у куце ўчарашняга гасця. На тонкіх нагах, вочы, як дзве іскрынікі, кідалі святло, і дзікая ўсмешка прабягала па яго брыдкім твары. Перапалоханы Скамароха адскочыў на некалькі крокаў і сказаў:

– Не магу глядзець на цябе без агіды, твой твар мне страшны.

– Слабыя нервы маеш. Калі пазнаёмімся бліжэй, дык на ўсё будзеш глядзець без прыкрасці ды страху і лепш уладкуешся на свеце. Ты добра падрыхтаваўся прыняць госцю, зараз яна прыляціць.

Толькі сказаў гэта – залятае ў вакно сарока, большая і зграбнейшая за іншых сарок, пёры на ёй белыя, як снег, вочы чорныя. Апусцілася на стол. Здзіўлены гаспадар паглядае на жвавыя і імклівыя рухі прыгожае птушкі. Яна зляцела на падлогу – і ў міг вока стаіць пасярод пакоя кабета чароўнае красы: рост высокі, твар ружовы, вочы вялікія, поўныя прывабнасці, на галаве і на ўсім адзенні зіхацяць дыяменты і каштоўныя камяні. Скамароха аслупянеў, слова вымавіць не асмельваецца. Яна ж такімі словамі перапыніла маўчанне:

– Калі ляцела, дык бачыла прыгожыя горы і лясы гэтае краіны, тут вельмі шмат азёр. Думаю, жыхарам нічога не бракуе?

– Так, пані, – сказаў з паклонам ціхім голасам гаспадар. – Наш край прырода адарыла ўсім, што толькі трэба чалавеку.

– Я даўно мелася пабываць тут, спазнаць гэты край і яго жыхароў.

Спадзяюся, што знайду тут сабе зычлівых прыяцеляў.

– Шмат хто будзе мець за шчасце ўбачыць пані.

– А як маюцца тутэйшыя падданыя?

– І яны шчаслівыя. На лугах і пагорках даволі травы для вялікіх чародаў. Белая Сарока села на крэсла, а пан Скамароха – ля яе. Доўга апавядаў ёй пра берагі Дрысы і Дзвіны. Расказваў, хто і як жыве ў ваколіцы, якую славу мае сярод суседзяў, якія даходы фальваркаў. Расказваў, як гандлююць з Рыгаю, калі разальюцца вясною рэкі, і якая выгада ад таго жыхарам гэтага краю. Размова без перапынку цягнулася да поўначы.

– Я яшчэ наведаю гэты край. І ты пазнаёміш мяне са сваімі добрымі суседзямі. А зараз мушу спяшацца дадому: ужо поўнач, а дарога далёкая.

Сказаўшы гэта, пакланілася гаспадару, імгненна перамянілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Скамароха доўга стаяў здзіўлены і глядзеў туды, дзе схавалася яна ў начной цемры. Вярнуўшыся да крэсла, на якім сядзела гэтая прыгажуня, убачыў пасярод пакоя яе пасланца. Той трымаў велізарны мех золата.

– Белая Сарока ахвяруе табе гэты падарунак, каб быў верны сам і іншых знайшоў, адданых ёй. Яна наведзе твой дом, калі тут ужо будзе некалькі тваіх суседзяў, сапраўды зычлівых да яе.

Сказаўшы гэта, пасланец выскачыў у вакно і знік.

Скамароха самотны хадзіў па пакоі. Дзіўныя мроі снаваліся ў ягонай галаве. Багаты ўбор і незвычайная прыгажосць Белары і цяпер стаялі ў яго ўваччу. Ні на хвіліну не мог забыць пра яе, і ад гэтых думак прапаў сон. Ні на волас не заснуў, а ўжо ўсё прачнулася і сонца было высока.

Свіснуў. На панаў выклік прыбег лёкай, і, скуголячы, ускочыў у пакой чорны сабака. Гладзячы сабаку, Скамароха загаварыў да слугі:

– А што, і сёння, можа, мучылі вас жахлівыя сны?

– Ах, пане! Нейкая туга напала на нас і гэтае начы, – адказаў лёкай. – Ва ўсіх нас сон быў кароткі і неспакойны. Вартаўнікі расказваюць, што чулі яны ўначы, як па вёсках вылі сабакі, рыкала жывёла, і бачылі, як з поўначы, шугаючы полымем, ляцеў цмок і іскры сыпаліся з яго; пэўна, нёс золата для нейкае душы, што пабраталася з д’яблам. А аканом казаў, што некаторыя бачылі кабету, якая плакала на цвінтары, ды так, што яе голас наводзіў на ўсіх трывогу і смутак.

Скамароха, крыху змяніўшыся з твару і задумаўшыся, шпарка прайшоўся па пакоі.

– Не кажы больш такое лухты. У вас заўсёды ў размовах нейкія цуды і прароцтвы, вы як тыя забабонныя бабы – кожная рэч вас узрушае і пазбаўляе спакою. Скажы, каб запрагалі коней, паеду сёння да пана Л. і пана С., а можа, і іншых суседзяў наведаю.

Ездзячы ад маэнтка да маэнтка, ён усюды з захапленнем апісваў прыгажосць, багацце, розум і шчодрасць Белае Сарокі. Са здзіўленнем усе слухалі гэтыя апавяданні і рознае пра іх казалі. Некаторыя даводзілі: тут схавана нейкая здрада і што заплацяць за яе вялікім няшчасцем. Іншыя радаваліся і прасілі пана Скамароху, каб пахваліў іх перад Белай Сарокаю, калі яна другі раз наведаецца ў ягоны палац, і з нецярпліваасцю чакалі дня, калі змогуць яе ўбачыць.

Прыехалі да Скамарохі госці. Былі яны ўсе з ліку заўзятых прыхільнікаў Сарокі, хоць бачыць яе яшчэ не мелі мажлівасці. З самага пачатку забаранілі лёкаям заходзіць у святліцу, каб тыя не чулі сакрэтных панскіх размоваў. Келіхі з цудоўным віном стаялі на сталі. Скамароха весела апавядаў, якую гаворку меў некалі з Белай Сарокаю. Натхнёна і з запалам гаварыў пра яе розум і характава, даводзячы, што за ўсё жыццё не бачыў, нават на дасканалых і дарагіх карцінах, такіх высакародных і прыгожых кабетаў.

Гадзіннік прабіў поўнач. Ноч была пагодная, ціхая, і поўня свяціла ў адчыненае вакно. Гаспадар наліў у келіхі віно:

– Вып’ем за здароўе пані, якая ўвесь час была галоўнай асобаю нашых прыемных размоў.

Ледзь сказаў – з хуткасцю бліскавіцы залятае ў вакно Белая Сарока і апускаецца на стол пасярод поўных келіхаў. Уражаныя гэтым, усе, гледзячы на яе, паўскоквалі са сваіх месцаў. Нечаканае маўчанне ў пакоі. Зрабіўшы колькі хуткіх рухаў на сталі, яна глянула на гасцей, лёгка, як вецер, зляцела на падлогу, – і вось ужо бачаць усе перад сабою кабету дзіўнае прыгажосці, усю ў дыямантах і перлах.

– Здалёку спяшалася да вас, спадзеючыся знайсці тут зычлівых сваіх прыцеляў, – сказала яна. – Не памылілася ў спадзяваннях: бачу, у гэтай грамадзе ўсе добрыя сэрцы. Я ўмею ацаніць іх жаданні і буду шчыра думаць пра ваша шчасце.

– Так, пані, – сказаў гаспадар. – Імя Вашай Мосці ўвесь гэты час нязменна было на нашых вуснах. Усе, каго пані бачыць перад сабою, найшчырэйшыя вашы прыхільнікі і самыя адданыя лёкаі – да скону.

Затым Белая Сарока села ў крэсла, ласкава размаўляла з кожным госцем, распытвала пра гаспадарку і прыбытак з фальваркаў, выказвала свае заўвагі і давала парады.

Хутка бег у гэтых размовах час. Гаспадар узяў са стала поўны келіх і сказаў:

– Давайце вып’ем за здароўе нашае пані.

І ўсе госці з поўнымі келіхамі ў руках закрычалі разам:

– Няхай жыве Белая Сарока! – І адным глытком выпілі да дна.

Яна ўстала з крэсла, дзякуючы ўсяму застоллю, пакаштавала віна і паставіла келіх на стол. Так амаль уся ноч прамінула ў размовах і віватах.

Ужо заранка паказалася на небе, заружавеліся воблакі перад узыходам сонца. Яна падзякавала гаспадару за гасціннасць, а гасцям за іх зычлівыя пажаданні, перамянілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Кажуць, што яна гэтым чынам наведвала начамаі ўсіх тых, з кім пазнаёмілася ў палацы пана Скамарохі, і ўсюды за яе здароўе лілося віно і гучалі віваты.

У хуткім часе пачалі спраўджвацца прадчуванні простых людзей. Тая страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян. Раскажу панам выпадак, які ў той час здарыўся недалёка адсюль у вёсцы Клішкова, там усе пра гэта і зараз успамінаюць.

Дойныя каровы, усе адразу, пачалі сохнуць, і малако ў іх зусім прапала. Бясспрэчна, чары. Па ўсіх ваколіцах былі чуваць скаргі і нараканні, ды не можна было ўведаць, адкуль прыйшло тое зло. Выпадкам адзін вартаўнік з Клішкова, перад самым узыходам сонца вяртаўшыся дадому, убачыў, што сарока, белая, як снег, вылецела з хаты аднае кабеты, якой пан у той вёсцы пабудаваў новую хату з вялізнымі вокнамі. Вартаўнік расказаў гэта іншым. Сталі падазраваць, што там жыве чараўніца, пачалі сачыць рознымі спосабамі, каб вывесці на чыстую ваду гэта злачынства.

Нарэшце пра ўсё даведаліся дзіўным чынам. Калі чараўніца на Купалле, схваўшыся ў дзікім лесе, брала ў прыгаршчы расу і заклікала злых духаў, каб яны, збіраючы з усіх ваколіц малако, напаўнялі яе посуд, а нанятая за колькі дзён перад тым пахолка, не ведаючы пра намеры свае гаспадыні, павымывала ўсе гліняныя збанкі і драўлянае начынне, перакуліўшы, паставіла сушыць. Злыя духі, не ўбачыўшы гэтага, цэлую ноч насілі малако, вылівалі на падлогу, і раніцаю ўся вёска ўбачыла, што з-пад чараўніцынай хаты плыве глыбокая малочная рака. Не мінула б чараўніцу смерць, ды, калі даведалася пра ўсё, імгненна ператварылася ў птушку і адляцела недзе далёка.

Тады было шмат *заломаў* у жыццё, з’явіліся такія порсткія звяркі, што забіць іх было немагчыма, і яны па аборах стрыглі авечак, а мядзведзі, нападаючы ўсюды на пчальнікі, нішчылі пчол.

Яшчэ больш дзіўную рэч скажу панам: паўсюль снавалі такія зграі ваўкалакаў, што страх было выйсці ў поле.

– Чаму ты іх называеш ваўкалакамі? – спытаўся дзядзька. – А можа, гэта былі сапраўдныя ваўкі, што набеглі з іншых лясоў, ратуючыся ад пажараў? Гэтак мядзведзі і іншыя звяры пераходзяць з аднае мясціны ў другую.

– Ведаю добра, – сказаў Якуш, – што гэта былі ваўкалакі, бо, як расказваюць, шыі ў некаторых з іх былі белыя, чорныя і іншых колераў.

– А чаму?

– Таму што яны – людзі, перавернутыя ў звяроў. Якога колеру раней насілі хусткі на шыях, такая поўсць на шыях зрабілася.

– Дзіўныя кажаш рэчы!

– Але праўдзівыя. Нешчаслівы быў час, наракалі на гора сваё людзі, раздзірала сэрца выццё ваўкалакаў.

– Што ж потым здарылася з панам Скамарохам і іншымі прыхільнікамі Белае Сарокі?

– Белая Сарока, чуючы людскія праклёны і даведаўшыся ад д’яблаў, што стральцы з набітымі стрэльбамі сочаць за ёю, адляцела далёка і больш не з’яўлялася ў нашым краі. Але зло, якое яна пакінула, распаўзлося па наваколлі. Тыя, што пілі віно за яе здароўе, п’юць слёзы няшчаснага людю. Пан Скамароха выехаў з гэтае мясцовасці, і кажучь, быццам ён у палацы Белае Сарокі ў абліччы страшнага мядзведзя вартаваў яе незлічоныя скарбы.

Тут Якуш скончыў сваю аповесць пра Белую Сароку, узяў шапку.

– Куды спяшаешся? – спытаўся дзядзька. – Ці табе пан казаў абавязкова сёння вярнуцца?

– Пан дазволіў мне зайсці ў карчму на ігрышча, пабачыцца са знаёмымі ды павесяліцца. А заўтра перад світаннем, перш чым устануць у маентку, абавязкова трэба быць дома. Ужо сонца нізка, хутка цямнець пачне.

– Кланяйся ад мяне пану і скажы, што Янка заўтра пасля святое імшы абавязкова ў яго будзе.

Адам Міцкевіч.

Балада «Свіцязянка»

Што гэта за хлопец з поглядам шчасным
Поруч са стройнай дзяўчынай
Крочыць павольна пад месяцам ясным
Берагам Свіцязі сінняй?

Хлопцу яны прапануе маліну,
Кветкі юнак ёй збірае.
Мусіць, той хлопец кахае дзяўчыну,
Хлопца дзяўчына кахае.

Месца іх стрэч — ясакар таямнічы,
Што шалясціць каля гаю.
Хлопец — тутэйшых лясоў паляўнічы,
Дзеўчына хто? Я не знаю.

Хто аб красуні даведацца прагне,
След не знаходзіць дзявочы.
Кветкай прынаднай узыдзе на багне,
Знікне, як іскарка ўночы.

«Мне раскажы, дарагая дзяўчына,
Што ад мяне ўсё хаваеш?
Скуль ты прыходзіш нязнанай сцяжынай?
Дзе свой прытулак ты маеш?

Лета мінула, няўжо ў непагоду,
Ноччу асенняй бяззорнай,
Трэба чакаць мне каханай праходу
Тут у глушы прыазёрнай?

Ты быццам сарна мільгаеш лясная,
Зданню блукаеш начною,
Лепей застанься з тым, хто кахае,
Лепей застанься са мною!

Блізка адгэтуль стаіць мая хатка,
Вунь за ляшчынай разгатай,
Досыць там хлеба і мёду ёсць кадка,
Ёсць там дзічыны багата».

«Тата казаў мне, што словы мужчыны
Не заслугоўваюць веры,
Бо хоць у словах і спеў салаўіны,
Ды ў сэрцы ліса намеры.

Злога падману я вельмі баюся,
Зрады каварнай, мой дружа...
Можа, я к просьбе тваёй і схілюся,
Толькі ці любіш ты дужа?»

Хлопец укленчыў, пры месячным ззянні
Дзеўчыне ён прысягае
Пеклам і раем у вечным каханні.
Толькі ці слова стрымае?

«Моцна трымай яго, гэту парадку
Помні заўсёды, мой мілы:
Тут пакаранне чакае за здраду
І там, дзе холад магілы».

Гэтак сказаўшы, рукою здалёку
Дзеўка махнула і знікла
Дзесь на балонні пустэльным у змроку,
Сцежкай спяшаючы звыклай.

Кінуўся ўслед ён у дзікую нетру,
Марна шукае і кліча:
Знікла, як подых раптоўнага ветру,
Блудзіць адзін паляўнічы.

Сам ён блукае дарожкай глухою.
Гразкаю стала сцяжынка.
Ціха кругом, захрусціць пад нагою
Часам сухая галінка.

К возеру выйшаў юнак на прылессе,
Даль аглядае тужліва.
Раптам шум ветру пранёсся па лесе,
Воды ўскіпелі бурліва.

О нечуваная з'ява! Ніколі!
Гэта не бачылі вочы.
З хваляў красуня ўсплывае паволі,
Стан выпрамляе дзявочы.

Твар яе — белая ружа нібыта,
Што акрапілі расою.
Лёгкай тканінаю постаць абвіта,
Быццам празрыстай смугою.

«Хлопец прыгожы, адважны мой віцязь,
— Чуецца голас дзявочы, —
Што ты блукаеш, дзе пеніцца
Свіцязь, сумны, задумлівы ўночы?»

Дзікай спакусніцай прычараваны,
Боль адчуваеш ты сэрца,
Блудзіш, пакінуты і ашуканы,
Дзеўчына ж недзе смяецца!

Хіба патрэбна блукаць тут з журбою
Аж да праменняў світалых?
Лепей, юначы, мы будзем з табою
Плаваць у водах крышталых.

Можа, ты ластаўкай хочаш імклівай
Спрытна над плёсамі віцца
Ці тут, у глыбінях, рыбкай шчаслівай
Разам са мной весяліцца?

Дзень праляціць у гульні бесклапотнай,
Выглянуць зоры начныя,
Ты на лілейнай пасцелі пяшчотнай
Сны будзеш сніць залатыя».

І лебядзіныя бліснулі грудзі...
Погляд адводзіць хлапчына.
«Добра са мною, каханы мой, будзе», —
Зноў яго кліча дзяўчына.

То яна лёгка ўздымаецца ўгору,
Ззяе вясёлкай праменнай,
То, рассякаючы плёсаў прастору,
Срэбнаю пырскае пенай.

Хлопец падбег, але стаў нерашучы:
Хоча ён к ёй — і не хоча;
Коціцца хваля тым часам да кручы,
Злёгеньку ногі ласкоча.

Хваля ласкоча і плешча дрымотна,
Сэрца так б'ецца чуліва,
Быццам хлапцу прыгажуня пяшчотна
Цісне руку сарамліва.

Хлопец забыў аб каханай дзяўчыне,
Слоў ён не помніць прысягі —
Мкнецца аслеплы на згубу ў глыбіні,
Повен дзівоснай ён прагі.

Мкнецца — глядзіць ён, глядзіць ён і мкнецца,
Быстрой падхоплены хваляй...
Бераг далёка за ім астаецца,
Далей нясе яго, далей.

Ён ужо рукі красуні сціскае,
З ёй мілавацца ахвочы,
Вуснамі вуснаў ружовых шукае,
Гледзячы ў ясныя вочы.

Ветрык раптоўна на іх налятае,
Рве ён з туману заслону...
Хлопец пазнаў — гэта ж дзеўчына тая,
Звязан з ёй клятвай да скону.

«Клятву забыў ты, забыў і параду,
Помніш, казал я — мілы,
Тут пакаранне чакае за здраду
І там, дзе холад магілы.

Дзе табе плысці па роўнядзі воднай
Плёскаць, як рыбка, за вірам!
Цела засыпле зямлёю халоднай,
Вочы юнацкія — жвірам,

Грэшной душы тваёй страшная кара —
Тысячу год хай мучэнне
Церпіць пякельнае ля ясакара
І не знаходзіць збавення».

Чуе юнак, паглядае нясмела,
Вочы агорнуты сумам,
Бура сярдзіта ізноў наляцела,
Хвалі ўздымаюцца з шумам.

Пашчу сваю раскрывае прадонне,
Кружыцца злосна віхура,
Дзеўчына з хлопцам у бездані тоне,
Вецер галосіць панура.

Воды дагэтуль хвалююцца ў пене,
Грозна плюскочуць няспынна,
Ў месячным ззянні мільгаюць два цені —
Гэта юнак і дзяўчына.

Скача дзяўчына над плёсам крынічным,
Енчыць хлапец каля гаю.
Хто ён? Калісьці тут быў паляўнічым.
Дзеўчына хто? Я не знаю.

[12 августа 1821 г.]

Пераклад з польскай А. Зарыцкага.

Каментары

Існуе павер'е, што на берагах Свитези з'яўляюцца ундроны, або німфы, якіх у народзе называюць свіцязянкамі.

Канстанцін Вераніцын.

Паэма

«Тарас на Парнасе»

I

Ці знаў хто з вас, браткі, Тараса,
Што палясоўшчыкам служыў?
На Пуцявішчы, у Панаса,
Ён там ля лазьні блізка жыў.
Што ж, чалавек ён быў рахманы,
Гарэлкі ў губы ён ня браў,
Затое ў ласцы быў у пана –
Яго пан дужа шанаваў.
Любіла тож Тараса й паня,
І войт ні разу не збрахаў,
Затое ж ён балота з раньня
Да цёмнай ночы пільнаваў.
Чуць золак – стрэльбу ён за плечы,
Заткне сякеру за паяс, -
Заўсёды ходзіць бор сыцярэгчы
Ды птушак біць з ружжа Тарас.
Хадзіў ці многа ён, ці мала,
Ды толькі нешта адзін раз
Бяда ў бары яго спаткала...
Во як казаў нам сам Тарас.

II

«На самага Кузьму-Дзям'я¹
Пайшоў я біць цецерыкоў.
Устаў я нешта дужа рана, -
Здаецца, зь першых петухоў.
Іду сабе я панямногу,
Але й на пень крыху прысеў,
Аж тут - лоп-лоп! - цераз дарогу
Як быццам цецярук зьяцеў.
Злажыўся стрэльбай - кляпсь! - ня паліць,
Крамзель з другога! - не пякець!
Гляджу - аж вось з-за елі валіць
Як ёсьць хароміна-мядзьведзь!
Хоць не труслівы я дзяціна,
Але затросься, як асіна,
Зубом, як цюцька, лапачу.
Аж бачу - зломана лясіна,
І ўздумаў: дай-ка ўскачу!

¹ Народнае свята, якое прыпадае на глыбокую восень. Кузьма і Дзям'ян — апекуны кавалёў.

III

Скакнуў - ня трапіў, пасьлізнуўся
І ў яму старчаком лячу!
Ляцеў, ляцеў - як разануўся, -
Аж стала зелена ўваччу!
Ляцеў ці доўга я, ці мала,
Таго ніяк не ўцямлю,
Але ўжо ладно расьсвітала,
Як я зваліўся на зямлю.
Устаў зь зямлі, абкалаціўся, -
Бо быў у гразі я, як свінья,
І доўга сам сабе дзівіўся –
Дзе апынуўся гэта я?
Рукой паскробшы каля вуха,
Дастаў зь кішэні рагавень²
І храпы напіхаў цяртухай, -
Бо ўжо ня нюхаў цэлы дзень!
Як прасьвятлелі мае вочы,
Мядзьведзя ўжо я не шукаў.
Закінуў стрэльбу я за плечы
І па бакох глядзець пачаў.

IV

Авохці мне! Як там прыгожа!
Як быццам хто намаляваў!
Чырвоны краскі, мак і рожа, -
Ну, як сукенку хто паслаў!
І птушкі ёсьць там, дужа стройна
Пяюць, палепш за салаўя!
А-ай! авохці мне! авой-я!
Куды патрапіў гэта я?
Стаяў я доўга і дзівіўся,
Разявіў зяпу і глядзеў,
Аж вось адкулечка з'явіўся -
Ці то прышоў, ці прыляцеў -
Хлапчына нейкі круглалікі,
Увесь кудравы, як баран,
І за плячыма ў яго вялікі
Прычэплен лук быў і калчан.
- Адкуль, куды дарога гэта? –

² Табакерка з рога.

Спытаў я ў хлопчыка той час.
- Дарога гэта з таго сьвета,
І проста йдзе аж на Парнас! -
Сказаўшы, хлопчык таго часу
На крыллях шпарка паляцеў
Дарогу ж паказаць Тарасу,
Ня меўшы часу, не хацеў.

V

Памысліў я тады нямнога:
Што за шайтан Парнас такі?
Пусьціўся я проста той дарогай,
Узяўшы ў рукі добры кій.
Прайшоў вёрст дзевяць той дарогай,
Аж бачу я - гара стаіць,
А пад гарой народу многа,
Як бы кірмаш які кішыць.
Прыйшоў я бліжэй, што за ліха:
Народ ня просты, ўсё паны.
Хто дужа шпарка, хто паціху,
Усе лезуць на гару яны
І, як у школе, галасуюць,
Гатоў адзін другога з'есьць,
Бо кожны морду ўперад суець,
Каб першым на гару ўзлезьць.

VI

Усе з сабой цягаюць кніжкі,
Аж з іншых пот руччом плюшчыць,
Друг дружцы выціскаюць кішкі.
Аж нехта з-паміж іх пішчыць:
«Памалу, братцы, не душыце
Мой фельетон вы й «Пчалу»,
Мяне ж самога прапусьціце
І не дзяржыце за палу!
А не, дык дадушы, ў газеце
Я вас аблаю на ўвесь сьвет,
Як Гогаля ў прошлым леце, -
Я ж сам рэдактар ўсіх газэт!»³

³ Маецца на ўвазе Ф.В. Булгарын, беларус на паходжанні, агент царскай ахранкі, рэакцыянер, выдавец (сумесна з Н.І. Грэчам) афіцыйнай газеты «Северная пчела». Менавіта яму

Гляджу сабе - аж гэта сівы,
Кароткі, тоўсты, як чурбан,
Плюгавы, дужа некрасівы,
Крычыць, як ашалелы, пан.
Нясе вялікі мех пан гэты,
Паўным-паўнюсенька набіт.
Усё там кніжкі ды газэты,
Ну, як каробачнік які!
Таварыш⁴ поплич зь ім ідзе
І несцьці кніжкі пасабляе,
А сам граматыку нясе,
Што ў семінар'ях вывучаюць.

VII

Во нешта разам зашумелі,
Народ раздаўся на канцы,
І, як бы птушкі, праляцелі
Чатыры добрых малайцы.
Народ то быў усё не такоўскі:
Сам Пушкін, Лермантаў, Жукоўскі
І Гогаль шпарка каля нас
Прайшлі, як павы, на Парнас.
Ну, словам, многа тут народу
Сабралась лезьці на Парнас:
Былі паны, было й зброду,
Як часам і на сьвеце ў нас.
Праміж людзей і я штурхаўся
І ціснуўся, што ёсьць пары;
Вось чуць-ня-чуць такі прабраўся
І лезу проста да гары.

VIII

Узьлез. Гляджу - будынак новы
Стаіць, зазвычай панскі двор,

прысвяціў А. Пушкін наступную з'едлівую эпіграму, назваўшы яю нават Відокам (вядомы ў свой час францызскі шпіён):

*«Не то беда, Авдей Флюгарин,
Что родом ты не русский барин,
Что на Парнасе ты цыган,
Что в свете ты Видок Флюгарин:
Беда, что скучен твой роман.»*

⁴ Разумееца Н.І. Грэх — аднадумца і наплечнік Ф. Булгарына.

Кругом абнесен тын яловы:
Нябойсь, сюды ня ўлезе вор!
А на дварэ тым сьвіньні ходзяць,
Каровы, козы, бараны...
Знаць, і багі хазяйства водзяць,
Калі сьвіней дзяржаць яны.
На грошы ў тронкі тут гуляюць
Парнаскі хлопцы-дзецюкі,
А хто капейкі зь іх ня маець,
Той лупіць проста ў шлягі⁵.
Улез к багам тады я ў хату...
Авохці мне! Ні даць, ні ўзяць,
Як у казарме там салдатаў –
Багоў - ня можна пашчытаць!»

IX

Тарасу ліха што здаецца, -
Ну, як бы ў рандзе⁶ ён сядзіць:
Хто піпку курыць, хто сьмяецца,
А іншы песьню бурудзіць.
Глядзіць ён, аж на лаўцы шыюць
Шаўцы багіням хадакі,
Багіні ж у начоўках мыюць
Багам кашулі і парткі.
Сатурн там, лыкі размачыўшы,
Падвіркай⁷ лапці падплятаў;
Па сьвеце добра пахадзіўшы,
Лапцей ён многа патаптаў.
Няптун на лаўцы чыніць сеці
І восьці садзіць на шасты,
Пры ім жа, мусіць, яго дзеці
Дзіравы ладзяць нераты.

X

Вось б'юцца Марс ды зь Геркулесам,
А Геркулес, як той мядзьведзь, -
Каб цешыць старага Зевеса,
Хахол ён Марсу добра мнець.

⁵ У пстрычкі, ад ням. *Schlagen*.

⁶ У карчме.

⁷ Лапатным тылам.

Зевес жа наўзніч лёг на печы,
Сярмягу ў голавы паклаў...
Ён грэў на печы стары плечы
І нешта ў барадзе шукаў.
Во перад люстрам задам меліць
І маслам мажа валасы
Ды нечым белым твар свой беліць
Вянера, знаць, дзеля красы.
Амур жа зь дзеўкамі жартуе,
Ну, проста сьмех ажно бярэ!
То ён зьнянацку пацалуе,
То хустку з галавы зьдзярэ;
То на гармоніку зайграе,
То німфам песьню запяе,
То адным вокам заміргае,
Як быццам бы каго заве.

XI

Вось затраслася ўся гара:
Зевес на печы зварухнуўся
Зяўнуў і дужа пацягнуўся
Ды кажа: «Есьці ўжо пара!»
Тады праворна дзеўка Геба
Гарэлкі ў чаркі наліла
І, як жарон, букатку хлеба,
Прынёсшы, - бразь! - сярод стала!
Яна ў найміткі ў неба ўзята,
Каб есьць варыць і плацці мыць.
Нябось, ня дарам яе плата –
Ці ж лёгка столькіх накарміць?!
Во, з усяго сабралісь неба!
Як тараканы каля хлеба,
Багі паселі ўкруг стала,
І стравы смачны зь печы Геба
Насіць да столу пачала.

XII

Наперш дала яна капусту,
Тады са скваркамі кулеш,
На малацэ крупеню густу
Дае ўволю, толькі еж.
І з пастаялкай жур сьцюдзёны,

А з кашы сала аж цякло,
Ды і гусяціны смажонай
Уволю ўсім багом было.
Як унясла ж на стол каўбасы,
Бліны аўсяны ў рашаце,
Аж сьлінкі пацяклі ў Тараса
І забурчала ў жываце.
Багі гарэлку піць пачалі,
З насадкі⁸ ў чаркі так і льюць!
Падпіўшы, песьні запявалі
Ну, як у рандзе, ўсе пяюць.
Бах сьп'яну пеў такі прыпеўкі,
Што аж ня можна гаварыць,
Аж засароміліся дзеўкі,
Так стаў ён брыдка развадзіць.
А Зеўс тым часам насьцябаўся,
Што носам чуць зямлю ня рыў, -
Ён вочы плюшчыў і ківаўся
Ды быццам нешта гаварыў.
Хоць не маё то, праўда, дзела,
Ня сьлед мне, можа, і казаць,
Любіў ён цешыць грэшна цела
Ды часам лоўка падгуляць.

XIII

Але багі такі ўсталі,
Як ўсё паелі, папілі.
Во... разам у дуду зайгралі,
Скакаць багіні пачалі.
Узяўшы хустачку, Вянера
Пайшла «Мяцеліцу» скакаць.
Прыгожа, стройна цераз меру,
Пяром ня можна апісаць.
Чырвона, тоўста, круглаліца
І вочы, як на калясе,
Як жар, гарыць яе спадніца,
Істужкі ўплецены ў касе.
Хапіўшы келішак гарэлкі,
Амур яшчэ павесялеў –
Іграць пачаў ён на жалейцы

⁸ Пасудзіка з рыльцам.

І дзеўкам стройна песьні пеў.
Няптун з прыгожанькай наядай⁹
Пайшоў упрысядку «казака»;
Нябось, і ў старога гада
Кроў грае, як і ў дзецюка,
А во й сам Юпітар зь Вестай, -
Пусьціўся, стары хрэн, у пляс,
Як бы жаніх перад нявестай,
Заткнуў ён рукі за паяс.
А во й Марс у новых ботах;
Ён, мусіць, ботаў не жалеў,
Бо зь німфамі скакаў да поту,
Гуляў у жмуркі і шалеў.
І кожны бог так разгуляўся,
Што аж ня можна ўдзяржаць.
А хто гарэлкі насьцябаўся,
Таго пад лаўку клалі спаць.

XIV

Калі зайграў дудар «скакуху»,
Ніяк Тарас наш не ўцярпеў,
І ад парога, што ёсьць духу,
Скакаць на хату паляцеў.
Як стаў прытаптываць атопкам,
Аж рот разявілі багі:
То ён прысьвісьне, то прытопне,
То шпарка пойдзе ў кругі.
Глядзеў Юпітар і дзівіўся,
І пад дуду ў далоні біў,
У канцы к Тарасу прыбліжыўся
І так яго перапыніў:
«А ты адкулечка, прыяцель?
Зачым прыйшоў ты на Парнас?
Ты хто такі? Ты не пісацель?»
«Не, мой панок! - сказаў Тарас, -
Я палясоўшчык з Пуцявішча,
Чуць золак сёньня са двара,
Прыйшоў сюды я апаўдні шчэ,
Ды ўжо й дадому мне пара.
Ці не была б, паночак, ласка

⁹ *Німфай.*

Адсюль дамоў мяне завесьці?
Хадзіўшы па гары Парнаскай
Мне дужа захацелась есьці...»

XV

Кіўнуў Зевес – і мігам Геба
Крупені ў міску наліла
І добрую краюху хлеба,
Сказаўшы: «Еж», - мне падала.
Крупені смачнай пахлябаўшы,
Усіх падзякаваў багоў;
Кашэль за плечы прывязаўшы,
Сабраўся ўжо ісьці дамоў.
Але зэфіры падхапілі,
Хто за руку, хто за паяс,
І, як бы птушкі, паташчылі
Яны мяне цераз Парнас.
Няслі на крыльлях, быццам вецер,
І проста прыняслі ў наш лес.
Гляжу я: мусіць, ужо вечар,
Бо маладзік на неба ўзлез...»
З тых пор Тарас ужо не ходзіць
Так дужа рана па лясках,
А дзеля гэтага не шкодзіць
Бярвеньне красьці па начах.
Дык вось што бачыў наш Тарас,
К багам узлезшы на Парнас.
Ён гэта мне апавядаў,
А я ў паперку запісаў.

1843-1855?

*Тэкст падаецца паводле выдання:
Тарас на Парнасе. -- Вільня, 1909*

Вінцэнт Дунін Марцінкевіч.

П'еса

«Пінская шляхта»

Фарс-вадэвіль у адной дзеі

Асобы

Кручкоў – станава прыстаў.
Піскулькін – яго пісарчук.
Ціхон Пратасавіцкі.
Куліна – яго жонка.
Марыся – іх дачка.
Іван Цюхай-Ліпскі.
Грышка – яго сын.
Цімох Альпенскі.
Базыль Статкевіч.
Харытон Куторга.
Дзесяць іншых асоб.
Дзесяцкі.

Дзея адбываецца ў ваколіцы О... паміж балотаў, у глушы Пінскага павета. Сцэна паказвае шляхецкую ваколіцу. Гаспадарскія будынкі раздзелены садамі з боку сцэны – хата заможнага гаспадара; пры ёй – лаўка.

З'ява I

Марыся (*седзячы на лаўцы, прадзе і прыпявае*)

Цяжка жыці мне, дзяўчаці,
З міленькім ў разлуцы, –
Лае бацька, лае маці,
Што сэрцайка ў скуцы.
Годзе сядзець над прасніцай, –
Я хачу быць маладзіцай!
Маці кажа: век малыды,
Ой, ты яшчэ мала!
А сама ўжо ў гэты годы
Бацьку пакахала.
Годзе сядзець над прасніцай, –
Я хачу быць маладзіцай!

Ой, так! Няхай ганіць бацька, няхай лае маці, а я люблю Грышку і любіць яго век буду. Ой, бедныя ж нашы галованькі!.. Што гэта за дур напаў на бацькоў? П'яныя завяліся ды пабіліся з сабою за шляхецтва, а мы з Грышкам праз тое гаруем і ныем. Яго бацька падаў на майго ў суд скаргу, і сягоння прыедзе ў ваколіцу найяснейшая карона¹ на прасоку. У ім цэлае наша спасенне. Як прыедзе, дык мы з Грышкам

¹ Даўней асэсараў, або засядацеляў, а потым станавых прыставаў, таму што першыя выбіраліся падчас шляхецкіх выбараў, а другія назначаліся ўрадам, – пінская шляхта велічала найяснейшай каронай.

паклонімся яму ў пояс ды будзем прасіць ды маліць, каб ён пагодзіў нашых бацькоў ды каб яны дазволілі нам пажаніцца. А ён такі сярдзіты, не дапускай ты госпад! Як наставіць адзін вус угору, а другі ўніз ды крыкне: па найяснейшаму ўказу! – то бацькі спалохаюцца ды зладзяць нам вяселле... Ды што гэта зрабілася Грышку? (*Грышка паціху паказваецца з-за дзерава, крадучыся да Марысі*). Баюся, каб не паўставалі бацькі, – нельга было б пабачыцца з ім. (*Устаўшы, пахаджваючы па сцэне, гаворыць.*) Ой, Грышка, Грышка! Ты штось цяпер зрабіўся вельмі ляніввы. Табе, пэўна, сэрца цяпер так ужо не ные па мне... Як прыйдзе, дык пакажуся перад ім сярдзітаю і хоць будзе прасіць і маліць, каб пацалавала, дык не пацалую. Дальбог, што не пацалую!

З’ява II

Грышка і Марыся

Грышка. Дык я ж і прасіць не буду, сам цябе пацалую. (*Цалуе яе.*)

Марыся. Ах, Грышка, нядобры! Як ты спалохаў мяне, гневаюся не жартам!..

Грышка. Гневаешся? Няпраўда! А чаму ж ты на мяне так міленька пазіраеш?

Марыся. Так, са злосці!.. Нягодны, дзе ты забайляўся? Гэта ж зараз прыйдуць бацькі, а мы так многа маем з табою перагаварыць.

Грышка. Выбачай, мілая Марыся, – чуць золак, я з’ездзіў ужо да места, кінуўся ў ногі асэсару і прасіў, каб ён узяў нас пад сваю апеку.

Марыся. Трэба было завезці які гасцінчык.

Грышка. Дык я ж завёз яму двух зайцоў, тры пары цецерукоў ды кадобчык мёду. Ён усе прыняў ласкава і сказаў, што сёння ж прыедзе на разборку справы майго бацькі з тваім. Ой, наварылі бацькі сабе кашы, будзе што есці! Ён вельмі сярдзіты, – бо адзін вус калом угору стаў. Будзе вазня!

Марыся. Дай Бог, каб гэта каша нам зубоў не папрышчыла!

Грышка. Ён дакляраваў зрабіць нам вяселле. На Богу ды на ім – уся наша надзея.

Дуэт

Паклаўшы надзеі на Бога,
Чаго ж гараваць?
Прысяглі любіці да гроба, –
Дык будзем жа ждаць.
Хоча няшчасная доля
Навек разлучыці, –
А Бог скажа: мая воля
Ім з сабою жыці!
Не памогуць злы языкі,
Ні бацькоў старожа, –
Ён жа такі пан вялікі,
Што хоча, то зможа!

З'ява III

Тыя самыя. Ціхон Пратасавіцкі і яго жонка Куліна

Ціхон. Хрэн табе ў вочы, – жонка, а жонка! Хадзі да паўзірайся, як дачка твая з Грышкам Цюхайчыкам галубіцца!

Куліна (за сцэнай). Хто? Дачка? Бойся Бога, ды яна ж яшчэ малая. (Уваходзіць.)

Ціхон. Які чорт малая! Хрэн табе ў вочы, – хадзі палюбуйся!

Марыся. Якая ж я малая, калі мне на Спаса скончыцца семнаццаць год?!

Куліна. Маўчы ты, хітрая лісіца! Бачыш ты, як яна скоро палічыла гады!

Ціхон. Ах ты, чортаў сыну, – хрэн табе ў вочы! Не годзе таго, што бацька да жывога мяне пакрыўдзіў, назваўшы не шляхціцам, дык яшчэ сыноч дачку нам баламуціць.

Грышка. Ды я ж яе люблю і хачу з ёю жаніцца...

Ціхон. Ось я цябе так пажаню, як твайго бацьку! Жонка, а жонка! Дай мятлу, – хрэн табе ў вочы!

Грышка. Што хочаце, тое рабіце, а ўсё-такі Марыся будзе мая! (Да Марысі.) Бывай здарова! (Выходзячы, спатыкаецца з Куторгам і збівае таго з ног, Марыся ўцякае ў хату.)

З'ява IV

Тыя ж і Куторга

Куторга. Ах, ты, паганец! (Устаючы.) Татарын ты нехрышчоны! Вот збіў мяне, як шведаў Хадкевіч пад Кіргольмам. Пачакай жа, я ж табе не дарую гэтай штукі, – не цяпер, то ў чацвер. (Вітаецца.) Дзень добры, пане Пратасавіцкі! Здарова, пані Пратасавіцкая! (Цалуе яе ў руку.) Відна, відна, – дзякуй богу! Здаровы, як рыжкі баровы... А я к вам з вялікаю навіною. Не ведаеце? Толькі што пан асэсар прыехаў, а такі сярдзіты, не дапускай госпад! Як ліхі татарын. Як толькі ўехаў у ваколіцу ды стаў каля Бэркі, дык зараз і закрычаў – дзесяцкіх, соцкіх! Сабраць усю шляхту да Ціхона Пратасавіцкага, ды каб Іван Цюхай-Ліпскі прыйшоў з сынам туды ж.

Ціхон. Хрэн яму ў вочы, – будзе бяда, будзе! Гэты сабака Ліпскі падаў на мяне ў суд, што я яго адлупцаваў, дык вот і асэсара прыслалі. Ну, абдзярэ, як ліпку!

Куторга. Вот дзіва, – на тое ён і асэсар! Заўваж толькі – у яго і рукі даўжэй, як у другіх людзей. Ты ведаеш яго прыпавесць: чырвонае – белае ўсё перадзелілае.

Гдзе унадзіцца юрыста,
Вымеце хату дачыста,
Такіх дзіваў нагаворыць,
Так многа кручкоў натворыць,
Што, пачасаўшы затылак,
Не рассупоніш памылак.
Не дасі, – цябе замучыць.
Добра стара казка вучыць:
Дзярэ каза ў лесе лозу,

Воўк дзярэ у лесе козу,
А ваўка – мужык Іван,
А Івана – ясны пан,
Пана ўжо дзярэ юрыста,
А юрысту – д'яблаў трыста!

Ціхон. Хрэн табе ў вочы! Добра табе прастарэкаваць, калі няма на шыі бяды. Ось скажы лепш, што рабіць? Пане Куторга, ты ж такі пісьменны чалавек, – можаш падаць разумную раду.

Куторга. А прымеце ж чэсна маіх сватоў да вашай Марысі?

Куліна. Бойся Бога, пане Куторга, – яна ж яшчэ маладзенькая! Гэта ж дзіця горкае.

Ціхон. Які чорт дзіця, калі з хлопцамі цалуецца!

Куторга. Дык чаго ж чакаць! Гэта, кажучь, кепскі тавар: мый ды чашы, потым спяшы, – заплаці каму, каб вывез з даму.

Ціхон. Добра, пане Куторга, – бяры сабе дачку, і пасаг дам, толькі зрабі ласку: выцягні з бяды.

Куторга. Як чорта з балота.

Куліна. Парадзь, пане Куторга, – ты ж такі чалавек бывалы і па судах цягаўся.

Куторга. Ну, я гатоў вам удружыць, толькі як ваша дачка захімерычыцца ды адцураецца ад мяне, то што тады? Вы ж ведаеце прыпавесць: даганяючы не нацалавацца.

Ціхон. Ратуй, ратуй, пане Куторга! Марысю ты ладам угамоніш, – чалавек ты разумны. Як падпусціш лёстчак, як падплывеш селезнем, дык яна і расплывецца.

Куторга. То ведаеце што, пане Пратасавіцкі? Як прыйдзе к вам асэсар, то стаўляйце мяне ў сведкі; хоць я і не бачыў, але буду сведчыць, што ён цябе біў, а ты толькі бараніўся. Не жаль для Марысі скрывіць душою. Толькі ж, пані Пратасавіцкая, прышліце сюды Марысю, каб я мог з ёю пагаварыць ды ўгаманіць дурную, бач, каб не цуралася разумнага чалавека.

Куліна. Памагайце толькі майму Ціхону, а ўжо Марыся будзе ваша; я ёй сама ладам напілую вушы... Пойдзем, Ціхон, прыгатуемся, каб па-гаспадарску прыняць найяснейшую карону. А ты, пане Куторга, пачакай, – зараз прышлю Марысю. *(Выходзіць з Ціхонам.)*

З'ява V

Куторга (адзін)

Куторга. Ну, хвала Богу, бацькоў удалося атуманіць! Цяпер трэба пайсці ў галаву па розум, каб дзеўку амарочыць. Прынадны, бач, кусочак. *(Цалуе пальцы, як бы смакуючы.)* Тварык – як сонейка яснае, шчочкі – як малінкі красныя, губкі – моў тыя каралі, а як засмяецца срэбным галасочкам ды вышчарыць зубкі – то, здаецца, бачыш два перлавыя шнурочки. Ды і пасаг мае гаспадарскі: адна ў бацькоў, а стары грошы асьмінаю мерыць; у гумне поўна, у хаце дастатак, і абора багата. Добра гутарка кажа:

калі абора цячэ, – гаспадыня бліны пячэ, а калі гумно цячэ, – гаспадар з хаты ўцячэ. Дык няхай жа дзень у дзень блінамі гасцей прымае. Праўда, век не схожы: я ўжо шосты дзесятак дажываю, а яна – семнаццаты гадок. Будзе клопату нямала, – о-ёй! Не раз пачашу патыліцу, – моладзь, як пчолы ў вулі, будуць аблягаць маю хату; прыцеляў копамі лічыць буду. Дык што ж рабіць? Не я першы, не я апошні, – дурных дзядоў нямала на Божым свеце. Каб сарваць такую прыгожую і багатую кветачку, не шкода і ў балоце пакачацца.

Хто на старасць парыскуе,
Той хоць часам бяду чуе.
А пры маладзенькай жонцы,
Пры руплівай гаспадыньцы
Быць філосафам – то значыць:
Не бач, што не трэба бачыць.

(Выцягвае над галавою пальцы, паказваючы рогі.)

Вырастуць над галавой грушы,
Думаі, што даўгія вушы.
Гуляе жонка паночы, –
Ты мэрам спіш, зажмур і вочы.
Тады табе – жыццё небам:
Ўсялякім тваім патрэбам
Жонка рада дагадзіці;
Стане крэпка ця любіці.
Скажа: муж мой, хоць старэнькі,
Ды разумны і міленькі!

Так, так! У цяперашнім разумным веку хочаш спакойна жыць? Будзь філосафам: бачыш – не бачыш, чуеш – не чуеш, – ба, ба, бы! Ды вось і Марыся ідзе сюды. Якая красачка! Гледзячы на яе, аж слінка па губах цячэ. Ану, Куторга, падпусці ёй лёстачкі...

З'ява VI

Марыся і Куторга

Куторга (*салодка пасміхаючыся, заляцаецца*). Дабрыдзень, панна Мар'яна!

Марыся (*сарамліва*). Дабрыдзень, пан Куторга!

Куторга. А як панна Мар'яна прыгожа выглядае, які свежы тварык, моў ружачка толькі што з пучка! З якой нецярпячкай я ждаў шчаслівага моманту, каб пацалаваць беленькую ручку панны. (*Падыходзіць з камічнай зграбнасцю і цалуе руку Марысі. Тая, адступіўшы назад, абцірае руку фартушком.*) Панна Мар'яна! Вы не чуеце, вы не ведаеце, як я вас крэпка люблю, як па вас ныю.

Раманс

Рвецца маё сэрца да красненькай розы,
Быццам бы пры колах атоса із лозы.
Па панне Мар'яне душа ўся сумуе,
Быццам бы зязюля жалосна кукуе.
Як не бачу панны, жыццё мне – магіла,
Галоўцы цяжэнька, уцякае сіла.
Ой, высах я, высах, як лапаць у печы!
Горка ж мая доля, хто мяне улечы?
Як цетраў ў лясочку жалосна балбоча,
Так мае сэрцайка да панны сакоча.
Ні верашчака, каўбасы дзялянка, –
Нішто не смакуе без цябе, каханка!
Дам табе зэгар вялікі, як рэпа,
Няхай ён пры сэрцы крэпка тваім клепа
Ды напамінае, як цяжка я ною
І ні ўдзень, ні ўночы не маю спакою...

Марыся (*перабіваючы*). А ведаеце ад чаго гэта, пане Куторга? – Ад старасці!
Ды ты ўжо нямала пажыў, – пара аб дзяўчатах перастаць думаць, а маліцца Богу, каб
даў спасенне.

Куторга. Стары, стары!! (*У гневе.*)

Дуэт

Кажаш, што я ладам стары, –
Але – відны, але – яры!
Буду крэпка ця любіці,
Век табе верай служыці.
Малады ж – часта няшчэры,
Не шукай ў ем добрай веры:
Пры табе – табе клянецца,
А з другой – з цябе смяецца.

Марыся

Ды што мне з мужа старога?!
Я хачу майго мілога,
Бо стары, заміж гуляці,
Будзе кашляць і стагнаці.
Грышка мой – хлапец матарны,
Малады, відны ды гарны,
Глядзь! Аж душа к яму рвецца
І сэрцайка мацней б'ецца.

Куторга

Але Грышка твой няшчэры,
Не шукай ў ём добрай веры!
Пры табе – табе клянецца,
А з другой – з цябе смяецца.

Падчас спеву ўваходзяць станы з Піскулькіным і хаваюцца па баках, каб падслухаць іх размову

Куторга. Бач, сабака Грышка! Ён клешчам упіўся табе ў сэрца, ды нічога з таго не будзе. Бацька твой дакляраваў мне тваю руку за тое, што я буду сведкай проціў Цюхая-Ліпскага. Найяснейшая карона прыехаў на прасоку па жалобе Цюхая на твайго бацьку, што ён яго пабіў; і калі ты пойдзеш за мяне, дык я гатоў і душою пакрывіць, ды даказаць на следстве, што бацька твой не біў Цюхая; а калі мае не ў лад, то я з сваім назад. Заспрачаўся толькі, дык я зараз буду сведкай проціў твайго бацькі. Уехаў твой родны ў нерат – ні ўзад, ні ўперад. Папаўся юрысту ў кіпці, – выссе ён яго, як упыр непамысную дзяўчыну. А калі б яму і ўдалося перапрасіць найяснейшую карону, то не канец яшчэ бядзе. Ведаеш, што кажуць людзі: чорт бяду перабудзе – адна згіне, дзесяць будзе. Справа ў суд як пойдзе, дык так дапякуць юрысты, моў баравіка на вуголлях, – адцураецца і сваіх.

Марыся. Дарма ты мяне палохаеш! Мы з Грышкам паклонімся ў пояс найяснейшай кароне, дык ён пагодзіць нашых бацькоў, а табе за крывое паказанне дасць харошую гонку.

Куторга. Што?! Ты думаеш, я баюся асэсара? Ды я такой задам яму пары, што ён не згадае, дзе ўюны зімуюць. Я чалавек бывалы, маю розум і патраплю ладам яго вывесці ў поле, як зайчыка пад хартоў.

З'ява VII

Тыя самыя, Кручкоў і Піскулькін, Кручкоў падыходзіць ціха к Куторгу ды б'е яго па плячы; Піскулькін жа з камічнаю ўхваткаю падыходзіць да Марысі, каторая сарамліва і баючыся кланяецца.

Кручкоў. Дык ты мяне думаеш вывесці ў поле? Хочаш павучыць, дзе ўюны зімуюць? Пачакай жа, галубчык! Я ж цябе навучу, куды няправых сведкаў садзяць. Гэй, дзесяцкі!

Куторга (зляканы). Ваша блagarоднае сіяцельства! Найяснейша карона! Ды я ж толькі сабе жартavaў, – вот страшыў дурное дзяўчатка, каб яна прызволіла пайсці за мяне замуж. Бацькі благаслаўляюць, а яна казырыцца, – дык я вось так здуру сказаў ёй.

Кручкоў. Здуру хочаш крыва прысягнуць? А знаеш, чым гэта пахне? Па ўказу ўсеміласцівейшага цара Пятра Вялікага, 1779 года, аўгуста 10-га і па Статуту літоўскаму раздзела 3-га, параграфа 375-га гэта ўгалоўнае прэступленне, Сібірам пахне. Сібір, Сібір, галубчык! Гэй, дзесяцкі! (Дзесяцкі ўваходзіць.) Пасадзі гэтага моладца ў асобую

святліцу ды глядзі, каб ён не бачыўся ні з кім, а барані Божа, з гаспадаром не згаварыўся.

Куторга (*выходзячы з дзесяцікім*). Найяснейшая карона! Бойцеся Бога, не губіце беднага чалавека! Мала што язык малоў, – добра прыказка кажа: млын меле – мука будзе, язык меле – бяда будзе. Выбачайце майму дуру!

Кручкоў. Якому дуру? Ты ж чалавек бывалы і нядаўна хваліўся сваім розумам.

Куторга (*з бакавых дзвярэй*). Які тут у чорта розум, калі так неасцярожна папаўся ў бяду, бы швед пад Палтавай! (*Выходзіць з дзесяцікім.*)

З’ява VIII

Тыя самыя, апрача Куторгі

Кручкоў. Ну, пане Піскулькін, пакінь ваша заляцанне, а бярыся за дзела. Тут, брат, нам харошае жніво!.. Гэй, дзесяцікі! (*Той уваходзіць.*) Пастаў тут пасярэдзіне стол ды накрый яго судовым сукном. (*Дзесяцікі выпаўняе прыказанне.*) Харошая пагода, можна і на дварэ папрацаваць. Садзіся, пане Піскулькін, ды прыбяры бумагі. (*Піскулькін важна садзіцца, вымае корак з чарніліцы, разбірае паперы і іншыя падае станавому, каторы садзіцца таксама пры стале, задам да Піскулькіна, а потым гаворыць да Марысі.*) Ну, Марыся, хадзі сюды, пабліжэ, дык кажы мне шчырую праўду, – ты ж бачыш, што ў мяне вусы не натапыраны, дык я не сярдзіты, – кажы: любіш ты Грышку Ліпскага?

Марыся (*саромячыся і перабіраючы фартушок*). Ну, дык што?..

Кручкоў. За што ж ты яго палюбіла?

Марыся. Сама не ведаю, – вот так штось прыпаў к сэрцу. Ды як жа яго не любіць, калі ён малады, прыгожы хлопец, а сэрца ў яго залатое.

Кручкоў. Дык хош за яго замуж выйсці?

Марыся (*з сарамлівасцю*). Але, хочу... калі за яго не пайду, то ўжо век мне, беднай, гараваці дзеўкай. Найяснейшая карона! Злітуйцеся над намі ды сатварыце наша шчасце! (*Кланяецца яму.*)

Кручкоў. Чаго ж ты хочаш ад мяне?

Марыся. Найяснейшая карона! Скончыце дзела няшчаснае між нашымі бацькамі не па-судоваму, а па хрысціянскаму абычаю: пагадзіце іх з сабою, – няхай больш не індычацца, ды прымусьце, каб яны нас з Грышкам злучылі. Найяснейшая карона! (*Кланяецца яшчэ ніжэй і жаласліва кажа далей.*) Ты ж такі, хоць чалавек судовы, чыноўны, ды, пэўна, верыш у Бога, – дык дзеля ласкі Божай сатвары ты нам ласку, зладзь нашае шчасце, а мы век будзем за цябе, тваіх дзетак і ўнучкаў Бога прасіць.

Кручкоў. Но, но, мілая, будзь спакойна! Я хоць чалавек, як кажаш, судовы, але ўсё зраблю па-хрысціянску ды яшчэ на тваім вяселлі паскачу... Гэй, дзесяцікі! (*Той уваходзіць.*) А чы сабралася шляхта з ваколіцы?

Дзесяцікі. Усе сабраліся, хто з курыцаю, хто з кадобчыкам мёду, а хто з сушоной рыбай. Чакаюць, што ваша міласць ім прыкажа.

Кручкоў. Добра! Няхай усе аддадуць хурману, ды спакуйце там харашэнька ў возе... Ты пакліч сюды Ціхона Пратасавіцкага з кабетаю. А Цюхай-Ліпскі з сынамі ёсць?

Дзесяцкі. Цюхай, апроч мёду і рыбы, прыцяг дзесяць вянок сушаных баравікоў, а сын яго – капу ражынкаў-уюноў.

Кручкоў. Добра, добра! Усё ўпакаваць асцярожна! Ды кліч усіх сюды!

Дзесяцкі выходзіць. Кручкоў строіць сур'ёзную фізіяномію: адзін вус ставіць угору, другі ўніз. З глыбіні сцэны выходзіць шляхта, баіца, кланяецца нізка і хаваючыся адзін за другога. З бакавых дзвярэй выходзіць Ціхон Пратасавіцкі з жонкаю. Марыся зыходзіцца ў глыбіні сцэны з Грышкам і ціха шэпчацца паміж сабою.

З'ява IX

Тыя самыя і Ціхон Пратасавіцкі, яго жонка, Цюхай-Ліпскі, яго сын Грышка, Цімох Альпенскі і іншая шляхта

Ціхон. Жонка, а жонка! Будзе бяда! Паглядзі, як у найяснейшай кароны вус адзін уніз, а другі ўгору задраўся. Ідзі ты наперад ды пакланіся яму, хрэн яму ў вочы.

Куліна. Што ты мяне пасылаеш! Ты сам наварыў піва, сам і папівай здароў, я баюся.

Ціхон. Ты – кабета, хрэн табе ў вочы, – ён жа цябе не з'есць! Вазьмі гэтыя грошы, – тут іх пяць дзесяткаў, – пакланіся ў ногі ды палажы на стол; ён жа юрыста, не адцураецца грошай, – тады і дзела пойдзе, як па салу.

Куліна. Ну, што рабіць, – папытаю. *(Яна боязна падыходзіць, кладзе грошы на стол, пасля нізка кланяецца станавому.)* Найяснейшая карона...

Кручкоў. Цішэ! *(Куліна са страху адыходзіць ад стала ды хаваецца за мужа; Кручкоў, трымаючы паперу, устаў ды, не пазіраючы на шляхту, гаворыць.)* Па ўказу Пінскага земскага суда ад 23-го мая сего года за № 2312 прыбыл я в околiцу для расследавання ўголовнага дзела о побоях, нанесенных Ціхоном Протасавіцкім Івану Цюхаю-Ліпскаму... Ліпскі, маеш сведкаў?

Ліпскі. Маю, найяснейшая карона.

Кручкоў. Пусць выступят вперед! *(Трое шляхтаў выходзяць наперад.)* Пратасавіцкі, за што ты яго біў?

Ціхон. Дык ён жа назваў мяне мужыком, – хрэн яму ў вочы.

Кручкоў. Маеш сведкаў?

Ціхон. Маю, Куторгу.

Кручкоў. Яго няможна ставіць, – ён пад судом. *(Абярнуўшыся да сведкаў Ліпскага.)* Вы бачылі, як Пратасавіцкі біў Ліпскага?

Тры сведкі *(боязна кланяючыся).* Бачылі, найяснейшая карона.

Кручкоў *(абярнуўшыся да іншай шляхты).* А вы бачылі?

Усе іншыя. Не, не бачылі, найяснейшая карона!

Кручкоў. Ну, дык добра! Следства кончана, цяпер будзе суд, а наўперад: па указу всеміласцівейшай гасударыні Елісаветы Петровны 49-га апреля 1893-га года і всеміласцівейшай Екацярыны Вялікай от 23-го сенцябра 1903-га года, а раўнамерно в смысле Статута літоўскаго раздзела 8-га, параграфа 193-га, коім назначаецца в пользу суда от цяжущыхся гривны. Обжалованный Протосавіцкі імеет зараз жа ўплаціць пошлін 20, прогонных 16 і на канцэлярыю 10 рублёў. Жалуюшчыйся Ліпскі ў палавіне того; сведкі, каторыя бачылі драку, а не баранілі, – па 9-ці рублёў, а вся прочая шляхта, што не бачыла дракі, за тое, што не бачыла, – па 3 рублі. Плаціце! *(Садзіцца на месца ды піша; шляхта шэпчацца паміж сабою, пасля выбраны ўсімі зборшчык Цімох Альпенскі падыходзіць да Пратасавіцкага, Ліпскага і іншае шляхты, збірае грошы і, злажыўшы грошы ў адзін мяшок, падносіць, баючыся, да станавога ды кладзе на стол.)*

Ціхон *(адлічыўшы зборшчыку грошы, калі той пайшоў збіраць ад другіх).* Э... глядзі ты! Як ён на бяду нашу ўсе ўказы і законы як рэпу грызе і не заікнецца, – хрэн яму ў вочы!

Куліна. Чаго тут дзівіцца? Відаць, судовы чалавек, дык ён на тым і зубы згрыз, – такая, бач, парода.

Кручкоў *(як Альпенскі палажыў на стол грошы).* А ўсе?

Альпенскі. Да капеечкі, найяснейшая карона!

Кручкоў. Ладна, ідзі! Зараз будзе дэкрэт.

Ціхон. Ух, госпадзі! Што гэта будзе, – хрэн яму ў вочы?!

Куліна. А што будзе? Вядома, юрыста, – абдзярэ ўсіх дачыста дый паедзе з Богам дахаты.

Ціхон. Хрэн табе ў вочы, – каб прынаймні шкура была цэла, а то як дабярэцца да яе, будзе нячысты інтэрас!

Кручкоў *(устаў і выходзіць з папераю на сярэдзіну сцэны).* Слухайце з увагаю!.. *(Усе кланяюцца.)* Буду чытаць дэкрэт. *(Зноў кланяюцца.)* Па указу яго імператарскаго вялічства, во врэменном прысутвіі, в комплекце, саставленном із участкавага заседацеля і яго пісьмавадзіцеля, слушалі дзело, коего абстаяцельства следуюшчыя: Іван Цюхай-Ліпскі назвал Ціхона Протасавіцкаго мужыком; тот за такую обіду пабіл Ліпскаго, на што сей последній прэдставіл і свідзецелей. Расследовав таковое дзело, врэменнаяе прысутвіе, сообразно указу всеміласцівейшаго гасудара Пятра Вялікаго в 1688 г. марта 69 дня паследававшего і прымянясь к Статуту літоўскаму раздзела 5-га, параграфа 18-га, – опрэдзеліло: а) Ціхону Протосавіцкаму, как угалоўнаму прэступніку, назначаецца: 1-е) 25 лоз на голай земле без дывана, і 2-е) штрафа 25 руб. в пользу врэменнаго прысутвія; б) Івану Цюхаю-Ліпскаму, как нанёсшаму лічнае аскарбленіе Протосавіцкаму, назначаецца: 1-е) 15 лоз на дыване і 2-е) 15 руб. штрафа в пользу врэменнаго прысутвія; в) свідзецелям, каторыя відзелі драку і не разнялі дзерушчыхся, – 1-е) па 10 лоз на дыване і 2-е) па 10 руб. штрафа в пользу врэменнаго прысутвія; д) всей прочэй шляхце, каторая не відзела дракі, за то, што не відзела, а цем самым не магла і разняць дзерушчыхся, назначаецца: 1-е) па 5 лоз на дыване і 2-е) па 5 руб. штрафа в пользу того же прысутвія. Напоследак: г) прымянясь к указу

яе вялічавства Анны Іаанаўны 1764 г. акцябра 45-га чысла за негербовую бумагу, упатрэблённую і імеюшчыюся ўпатрэбіцца па сему дзелу, – Протосавіцкі 5, Ліпскі 3, свідзецелі па 2, а все прочыя па 1 рублю ўплоцят... Кончэна! Цяпер зборшчык няхай збірае грошы, пасля жа прымемся за лазу.

(Падыходзіць да стала і ўглыбляецца ў паперы.)

Ціхон. У... у... у... бацькі мае родныя! Хрэн яму ў вочы, – 25 лоз ды яшчэ і не на дыване, а на голай зямлі! Даў бы сто рублёў, каб дыван падаслалі.

Кручкоў нібыта ўглыбляецца ў чытанне папераў; зборшчык збірае грошы, пачынаючы ад Пратасавіцкага, каторы, аддаўшы зборшыку грошы, падкрадваецца к Піскулькіну, адклікае таго ўбок і совае 25-рублёвую бумажку.

Ціхон. Дабрадзёю, ратуй няшчаснага ды навучы, як ад лазы збавіцца!

Піскулькін *(убок, разглядаючы бумажку).* Харашо быць пісьмавадзіцелем у разумнага чалавека, маляваная госцікі! *(Паказваючы на бумажку.)* Самі ў карман лезуць, не нада і рук выцягваць. *(Да, Ціхона.)* Не ведаю, што рабіць! Ён сам баіцца, каб, зрабіўшы вам палёжку, перад судом не адказваць. Але папробуйце. *(Тут падыходзіць другая шляхта і слухае яго рады.)* Злажыце яму добры гасцінчык, авось паквапіцца? Пагаварыце з сабою і злажыце, а я, тым часам, папрабую ўгаманіць яго.

(Падыходзіць да Кручкова і шэпча, той злосна адказвае.)

Кручкоў. Не магу, не магу! Знаеш, па всеміласцівейшаму ўказу нашага гасудара 1881 года, сенцября 75-га дня какой вялікі адказ за паблажку сторонам в угаловнам прэступленні?! Не толькі пасаду магу страціць, но і лічнасць падвергнется опасносці.

Ціхон. Жонка, а жонка, – хрэн табе ў вочы! Прынясі шкураны мяшок, што ляжыць у кубле з грэчкаю; там ёсць сто рублёў, трэба выкупіць шкуру. Ох, даражэй яна каштаваць будзе, – хрэн ёй у вочы!

Куліна. Што? Нацярушыў бяды, а цяпер расплачвайся. *(Выходзіць ды праз мінуту варочаецца з мяшком.)*

Грышка *(да бацькі).* Ану, бацька, раскупонь свой мяшок ды вынь якіх рублёў з 50, – можа і тваю пашануюць шкуру. *(Да іншае шляхты.)* І вы разварушыцеся; каторыя бачылі драку – па дзесяць, а каторыя не бачылі – па пяць рублёў, – злажыце ў кучу ды паднясіце найяснейшай кароне. Дык ён зжаліцца над вамі і дзела кончыць; вось як яны, людзі судовыя, умеюць: і воўк будзе сыты, і козы цэлы.

Шляхта збірае грошы, пасля, зложаныя ў адзін мяшок, аддаюць Грышку, падпіхаючы яго да станавога і ўгаворваючы, каб ён асмеліўся аддаць іх Кручкову і прасіць дараваць ім.

Ліпскі. Ідзі ты, сынку, – палажы на стол ды прасі і малі, каб ён памілаваў нашу шкуру ды скасаваў строгі свой дэкрэт.

Грышка. Бачыце, бацька, як нядобра, што вы зводзіцеся з суседзямі. Добра, я асмелюся падысці, толькі каб вы пагадзіліся з Ціхонам ды каб паслалі ад мяне сватоў к яго дачцэ Марысі.

Ліпскі. Д'ябал яго бяры! Няхай толькі ўладзіцца дзела, а я не адкажуся. Ідзі, прасі!

Грышка з аднаго, а Пратасавіцкі з другога боку баязліва падыходзяць да стала, пры каторым Кручкоў, нібыта ўглыблены ў чытанне папераў, ды кладуць мяшок з грашыма; Грышка, моцна кашлянуўшы, кланяецца нізка станавому ды гаворыць.

Грышка. Найяснейшая карона! Мы – адвеку пінская шляхта і ты шляхціц. Не глумі ж, не пэцкай у балоце шляхецкай, братняе табе, крыві! Скасуй строгі твой дэкрэт, на сорам нашай ваколіцы пісаны, – паміры майго бацьку з Ціхонам, ствары мае і Марысі шчасце, а мы ўсе, цэлаю ваколіцай, век за цябе будзем Бога прасіць і век табе дзякаваць!

Піскулькін. І я вас прашу, ваша блagarодзіе, – пусць подадут міровую і канцы в воду.

Кручкоў (да Піскулькіна, але моцна). Харашо! Для вас это здэлаю, прыму грэх і ответ на себя... Ціхон Пратасавіцкі і Цюхай-Ліпскі! Падыдзіце сюды бліжэй. (Тыя падыходзяць, за ім і Грышка і Марыся.) Абніміцеся і пацалуйцеся на згоду, – ну, што ж? (Марыся свайго бацьку, а Грышка свайго патхаюць, каторыя потым абнімаюцца і цалуюцца з сабою.) Ціхон! На згоду каб быў крупнік².

Ціхон. Гатовы, найяснейшая карона! Схадзіце, жонка і Марыся, ды прынясіце, – хрэн вам у вочы. (Куліна і Марыся ідуць у хату.)

Кручкоў. Вы думаеце, што мне міла паняверыць кроў шляхецкую? Я ж сам шляхціц, вам родны, але што ж рабіць? Служба – не дружба. Законы, міленькія, законы! Годзячы вас, бяду на сябе бяру; толькі пад такою кандыдацыяй, каб Ціхон з Ліпскім навек з сабою памірыліся ды каб я з-за вас не ўлез у нерат. Канечна трэбую, каб тут жа, пры мне, дзетак сваіх заручылі, а там і павянчалі. (Тут Куліна і Марыся ўносяць дзве міскі гарачага крупніку ды ставяць на стол з кубкамі.) Ну, што, Ціхон, – аддасі за Грышку сваю Марысю?

Куліна (ставячы міску). Гарачая, ой, гарачая, найяснейшая карона!

Кручкоў. Адкуль жа ты ведаеш?

Куліна. Дык я ж сама яе зладзіла...

Кручкоў. Што?

Куліна. Да гарэлку. Толькі што перагарэла, шафрану і розных прыпраў насуліла многа, мёду ж цэлы кадобчык укінула.

² Крупнікам завецца пітво, прыгатаванае на агні з гарэлкі і патакі з рознымі прыправамі.

Кручкоў. А... ты талкуеш аб крупніку!

Ціхон. Хрэн табе ў вочы! Чуеш, што найяснейшая карона кажа?

Куліна. А як жа, аб прыправе...

Ціхон. Аб якой прыправе? Хрэн табе ў вочы, – аб Марысі! Ці аддасі яе за Грышку Ліпскага...

Куліна. А што будзе з Куторгаю?

Ціхон. Хрэн яму ў вочы! Твой Куторга толькі хваліцца ўмее, а як прыйшло да дзела, дык чуць у бяду з сабою разам і мяне не ўцяг.

Кручкоў. Вот я тут зараз цэлую справу кончу. Налівайце кубкі! *(Куліна з Ціхонам наліваюць, падаюць Кручкову, Пісулькіну і ўсім іншым.)* Грышка, любіш ты Марысю? Хочаш з ёю да шлюбу?

Грышка. Ой, хачу, вельмі хачу! Найяснейшая карона! Бог мяне пакарай, калі я не дам ёй шчасця адружыўшыся.

Кручкоў. А ты, Марыся, любіш Грышку? Хочаш з ім век дзяліць шчасце і гора? *(Марыся, засаромеўшыся, паварочваецца тварам да сцяны ды дзёрпае яе пальцам.)* Ну, што? Чаго маўчыш?

Марыся. А ўжо ж, калі маўчу...

Кручкоў. Дык – хачу? Ладна! Любіш ты Грышку?

Марыся *(сарамліва).* Але...

Кручкоў. Крэпка яго любіш?

Марыся

Раманс

Найяснейшая карона!
Трудна мне без Грышкі жыці.
Ніяка земска прэпона
Не ў сілах нас разлучыці!
Сэрца маё – яго менне,
Яго любоў – мая сіла.
Без яго мне смерць – спасенне,
Без яго мне свет – магіла.
Няхай бацькі лаюць, мучаць,
Ні з кім другім не злучуся.
Калі з ім мяне разлучаць,
Я ў Прыпяці ўтаплюся.

Кручкоў. Ну, калі так крэпка яго мілуеш, дык ужо няма чаго раздумваць. Панове бацькі! Трэба іх злучыць, а то новае ўгалоўнае дзела зваліцца на вашы голavy. Пане Ліпскі, чы прымаеш, вашэ, мяне за свата для свайго сына?

Ліпскі. Ды ўжо ж, найяснейшая карона! Задумалі дзела, то і канчайце яго з Богам, – я рад буду благаславіць.

Кручкоў. Дайце сюды ручнік! *(Падаюць, і ён закідае яго сабе на плячо)* Ну, вот я і сват! Што, панове Пратасавіцкія, – аддаеце вашу дачку за Грышку?

Ціхон. Такого свата трудна не ўважыць. Хадзі, жонка, хадзі, пане Ліпскі, – хрэн табе ў вочы! Паблагаславім дзяцей, а там потым адгуляем вяселле. На пасаг дам два гарцы грошай і шляхецкую худобу, а па смерці ж нашай і самі ўсё забяруць.

Куліна. Ды і на выправу не пашкадуем, – яна ж у нас ядыначка: што маем, тое ўсё яе, каб толькі Бог даў ім шчасную долю. *(Бацькі сходзяцца і злучаюць маладым рукі.)*

Кручкоў. Вот так, добра! Цяпер, панове бацькі, падпішыце міравую і злажыце міравых пошлін па тры капейкі. *(Тыя падпісваюцца трыма крыжыкамі. Пісулькін за іх распісваецца.)*

Альпенскі (убок). Не быў бы судовы чалавек! Пабраў рублі ды яшчэ па капейкі сьгае. У іх ужо такая натура: без капеек і чвэрцяў, як без солі ў страву, ніяк не абойдуцца: капейкі і чвэрці – да скарбу, а рублі – сабе.

Кручкоў. Дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* Прывядзі сюды Куторгу! *(Дзесяцкі выходзіць.)* Ну, што ж, – налівайце зноў кубкі ды вып'ем за здароўе маладой пары.

Усе (падымаючы ўгору кубкі). Будзьце здаровы, маладыя! Дай Бог вам век з сабою шчасліва пражываць!

З'ява апошня

Тыя самыя і Куторга

Куторга (кланяецца ўсім). Дзякуй, дзякуй, панове грамада! Буду старацца ўшчаслівіць Марысю.

Кручкоў. Маўчы, стары хрэн, не аб табе тут ідзе дзела! Бяры кубак ды выпі за здароўе маладых, Грышкі Ліпскага з Марысяю, і падзякуй Богу, што так лёгка вырабіўся ад суда.

Куторга. Дык гэта не я – малады? Не за мае пілі здароўе?

Кручкоў. Пакінь, стары хрыч, думаць аб жаніцьбе, а заматай сабе на вус, каб крэпка дзяржаць язык за зубамі.

Куторга. Ой, найяснейшая карона! Буду сабе часта браць на розум філасофскую прыпавесць: на тое Бог даў людзям язык, каб умець маўчаць. *(П'е з кубка.)*

Кручкоў. Дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* Коні гатовы?

Дзесяцкі. Запрагаюць, найяснейшая карона! *(Выходзіць.)*

Кручкоў. Ну, панове шляхта-брацця! Я вам родны, я вам брат, дык на прашчанне вып'ем яшчэ па кубку крупніку, заспяваем нашу родную песню ды паскачам на заручынах. Пане Куторга, у цябе яшчэ не вельмі курыцца чупрына, – ты вядзі пункты, а мы пакруцімся, прыпяваючы.

Усе. Віват наш брат, найяснейшая карона!

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Нашы Пінскі акаліцы –
Жыцце хоць цару, царыцы!
Ўсяго досыць – прызірніся:
Еж, пі, хоць расперажыся.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Ёсць гарэлка, луста хлеба,
Уюны і сушона рыба.
Чаго ж болей людзям трэба?
Пінчуку тут даў Бог неба!

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Як збяром дабро дачыста,
Завязём на торг да места,
Тады квартаю чырвонцы,
Гарцам мерым карбавонцы.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Дзяўчаты нашы, як лані,
Харашэйшы як ясны пані.
Зіркне катора – маспане! –
Сэрца з-пад жыбра дастане.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Чуваць звонікі. Шляхта, ап'янелая, хістаецца па сцэне без парадку; гутарка агульная без сэнсу; Куторга пасярэдзіне сцэны выпускае з рук кубак і засынае; Кручкоў бярэ ўбок Альпенскага і кажа яму.

Кручкоў. Ведаеш, што на цябе казаў Статкевіч?

Альпенскі. А што?

Кручкоў. Ён казаў, што ты не шляхціц.

Альпенскі. Што? Ён мяне так зневажае? Вось я ж яму пакажу маё шляхецтва!

Кручкоў. Не пры мне, – як паеду, тады з ім расправішся! *(Адыходзіцца, бярэ ўбок Статкевіча.)* Знаеш? Цябе Альпенскі аблаяў мужыком.

Статкевіч. Ён смеў назваць мяне мужыком? Мне сам Юры Кабылінскі падпісаў грамату, – дык я ж на шкуры яго выпішу сваё шляхецтва! *(Шугаецца да Альпенскага і пачынаюць біцца.)*

Ліпскі. Найяснейшая карона! Шляхта напілася і завялася біцца. Бойцеся Бога, раздыміце, а то і з вас штраф будзе належыць!

Кручкоў. Не ка мне, не ка мне, – няхай у суд падаюць, тады прыеду на следства! Бывайце здаровы! *(Выходзіць з Піскулькіным.)*

Ціхон. Віват, найяснейшая карона!!

Усе *(апрача тых, што б'юцца).* Віват, найяснейшая карона! *(Заслона апускаецца, пакідаючы наперадзе сцэны Куторгу; той прачынаецца.)*

Куторга. Што? Ужо разышліся? А там чутна і бойка! Добра прыпавесць кажа: пінска шляхта як нап'ецца, то напэўна падзярэцца. *(Да публікі.)* Ды вы ўжо, найяснейшыя панове, спаць хочаце? А што? Няпраўда? Дык:

Найяснейшая публіка!

Прашу цябе, не дзівіся,

Бяда гэта невяліка,

Што мы крыху папіліся.

Няхай шчасная развязка

Пінскай шляхце ад вас будзе, –

Дайце брава, калі ласка,

Ды і з Богам, добры людзі!

Францішак Багушэвіч

Прадмова да зборніка «Дудка беларуская»

Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маеі!

Вам афяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, да і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя «мужыцкай» завуць, а завецца яна «беларускай». Я сам калісь думаў, што мова наша - «мужыцкая» мова, і толькі таго! Але, паздароў Божа добрых людцоў, як навучылі мяне чытаць-пісаць, з той пары я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў: і праканаўся, што мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая. Чытаў я ці мала старых папераў, па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі а нашай мовай чысцюсенькай, як бы вот цяпер пісалася. Увідзеўшы гэта, я часта думаў: Божа ж мой, Божа! Што ж мы за такія бяздольныя? Якаясь маленькая Булгарыя - са жменя таго народу, - якіясьці Харваты, Чэхі, Маларосы і другія пабратымцы нашыя і ружны чужы зброд, жыды маюць пасвайму пісанья і друкованыя ксёнжачкі і газеты, і набожныя, і смешныя, і слёзныя, і гісторыйкі, і баячкі; і дзеткі іх чытаюць так, як і гавораць, а ў нас як бы захацеў цыдулку ці да бацькі лісток напісаць па-свойму, дык, можа б, і ў сваёй вёсцы людзі казалі, што «піша па-мужыцку», і як дурня абсмяялі б! А можа, і спраўды наша мова такая, што ёю нічога добрага ні сказаць, ні напісаць не можна? Ой, не! Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцам, і гаворым жа мы ёю шмат і добрага, але так ужо мы самі пусцілі яе на здзек, не раўнуючы, як і паны вялікія ахотней гавораць па-французску, як па-свойму. Нас жа не жменька, а з шэсць мільёнаў - больш і шмат больш, не раўнуючы, як жыдоў, напрыклад, або татар, ці армян, а пакажы ж, ваша, хоць адну ксёнжачку ці аб гаспадарцы, ці так аб жыцці нашым, каб па-нашаму?

Ці ж ужо нам канечне толькі на чужой мове чытаць і пісаць можна? Яно добра, а навет і трэба знаць суседзкую мову, але наперш трэба знаць сваю. Перадумаўшы ўсё гэта, я, братцы, адважыўся напісаць для вас сякія-такія вершыкі: хто іх спадабае, таму дзякуй! А хто падумае лепш і больш напісаць, таму чэсць вечная і ад жывых людзей, і ад бацькавых касцей! А пісаць ёсць шмат чаго!

Спрадвеку, як наша зямелька з Літвой злучылася, як і з Польшчай з'ядналася дабравольна, дык усе яе «Бяларусяй» звалі, і недарма ж гэта! Не вялікая, не малая, не чырвоная, не чорная яна была, а белая, чыстая; нікога не біла, не падбівала, толькі баранілася.

Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек прад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі! Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы.

Ужо больш як пяцьсот гадоў таму, да панавання князя Вітэнэса на Літве, Беларусія разам з Літвой баранілася ад крыжацкіх напасці, і шмат местаў, як Полацк, прызнавалі над сабой панаванне князёў Літоўскіх, а после Вітэнэса Літоўскі князь Гядымін злучыў

зусім Беларусію з Літвой у адно сільнае каралеўства і адваяваў шмат зямлі ад крыжакоў і ад другіх суседаў. Літва пяцьсот дваццаць гадоў таму назад ужо была ад Балтыцкага мора ўдоўжкі аж да Чорнага, ад Дняпра і Днястра-ракі да Нёмна; ад Каменьца места аж да Вязьмы - у сярэдзіне Вялікаросіі; ад Дынабурга і за Крамянёчук, а ў сярэдзіне Літвы, як тое зярно ў гарэху, была наша зямліца - Беларусь! Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільні да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Міньск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...

Мацей Бурачок.

Мая дудка

Эх, скручу я дудку!
Такое зайграю,
Што ўсім будзе чутка
Ад краю да краю!
Ой! то будзе гранне,
Як на павітанне
І як на вяселле,
Нядоўга тыкеле¹:
Прэндка² скончу песні...
Покі дудка трэсне,
Ці паглохнуць людзі,
Ці высахнуць грудзі,
Сілы надарвуцца
На радаснай дудца,
І выцякуць слёзы
На сухія лозы...
Выйдзе душа парай,
Падымецца з хмарай,
Туманом па рэчца
Расой разліецца,
Каласочкі зрося,
Каб жыта ўдалося,
А хлеб з'ядуць людзе,
І зноў сляза будзе.
Ну, дык грай жа, дудка,
Каб жа была чутка,
Каб аж вушы драла;
Каб ты так іграла,
Каб зямля скакала!
Заграй так вясёла,
Каб усе у кола,
Узяўшыся ў бокі,
Ды пайшлі у скокі,
Як віхор у поле –
Аж выючы з болю,
Каб аж рагаталі,
А усё скакалі...
Каб скакалі горы,

¹ толькі

² хутка

Як хваля на моры,
Як паны на балі, -
Каб вот як скакалі!
Каб аж пыл курыўся,
Каб свет заваліўся
Ды усё круціўся,
Як у нашага брата
У п'янога хата...

Га! чаму ж не граеш?

Хіба ты не знаеш,
Не ведаеш хіба,
Што, як тая рыба
Ды на лёдзе б'ецца,
Так вот я, здаецца,
Сорак гадоў б'юся,
Ніяк не звярнуся,
Ніяк не натраплю
Вадзіцы хоць каплю,
Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.
Грай, васола ж грай
Альбо долю дай!..

.....

Енчыш безумолку!
Не, не будзе толку!
Кіну ж дудку тую,
А зраблю другую,
Цяпер зраблю дудку
Ад жалю, ад смутку,
Га! зраблю ж другую,
Жалейку смутную, -
Ды каб так заграла,
Каб зямля стагнала,
От, каб як заграла:
Каб слязьмі прабрала,
Каб аж было жудка,
От то мая дудка!..
Вот зрабіў такую!
Дай жа папрабую...

Ну, дык грай жа, грай жа,
Усё спамінай жа...
Штодзень і штоночы
Плач, як мае вочы,
Над народу доляй,
І плач штораз болей.
Плач так да астатка,
Галасі, як матка,
Хаваючы дзеці,
Дзень, другі і трэці
Іграй слёзным тонам
Над народу сконам!
Каб ты так іграла,
Каб немарасць брала.
Як слязы не стане,
Заціхне ігранне, -
Кінь наўкола вокам,
Дык крывавым сокам –
Не слязой - заплачыш,
Як усё абачыш.
Як крыві не стане,
Тагды кончу гранне!

1890—1891

Хмаркі

Хмаркі цёмныя, мае братанькі!
Вецер гоне вас без дарожанькі,
І нігдзе ж для вас няма хатанькі...
Адпачынеце аж у Божанькі!

Гдзе радзіліся, гдзе ж вы, хмарачкі,
Гдзе «тутэйшымі» называліся!
Леціце усё, так як ярачкі...
Хоць бы трошкі гдзе затрымаліся!

Зямлі родненькай, знаць, няма у вас,
Ні вуголчыка, ні прытулачку.
А тут вецер дзьме горшы раз у раз,
Леціце жа вы без ратуначку!..

Летучы, сьлязой зямлю росіце,
Аж шумяць лісткі, зелянее лес;
Уміраючы, жыцьцё носіце,
Усяму жыцьцё, сабе толькі крэс!

1886-1894?

**Янка
Купала**

«А хто там ідзе?»

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
— Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?
— На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

1905-1907

«Мая малітва»

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі над роднай зямлём.

Я буду маліцца да яснага сонейка,
Няшчасных зімой саграваць сірацін,
Прыветна па збожных гуляючы гонейках,
Часцей заглядаці да цёмных хацін.

Я буду маліцца да хмараў з грымотамі,
Што дзіка над намі гуляюць не раз,
Каб жаль над гаротнымі мелі бяднотамі,
Градоў, перуноў не ссылалі падчас.

Я буду маліцца да зорак і жаліцца,
Што гасяць сябе надта часта яны,
Бо чуў, як якая з неба з іх зваліцца,
З жыцця хтось сыходзе на вечныя сны.

Я буду маліцца да нівы ўсёй сілаю,
Каб лепшаю ўродай плаціла за труд,
Збагаціла сельскую хату пахілую,
Надзеі збытымі убачыў наш люд.

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Не вылі над роднай зямлём, нада мной.

5 ліпеня 1906 г.

«Жняя»

Як сама царыца
Ў залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.

З каласкоў вяночак —
Моладасці сведка —
На ёй зіхаціцца,
Як у садзе кветка.

На грудзях шчаслівых
Каптанок ружовы,
У руцэ сярпчак
Зублены, сталёвы.

Вецер абнімае
Стан яе дзявочы,
Сонца ёй цалуе
Шыю, твар і вочы.

Каласкі хінуцца
Перад ёй паклонна,
Дзівіцца ігруша
На мяжы зялёнай.

А яна — царыца —
Весела, шчасліва
Карануе песняй
Залатое жніва.

Смела йдзе у сонцы
Ўся сама — як сонца,
Гэта жнейка наша
У нашай старонцы.

1911 г.

«Явар і каліна»

Песняй вясны лебядзінаю,
Скінуўшы зімнія чары,
Шэпчуцца явар з калінаю
Ў сумнай даліне над ярам.

Лісцікі зеленай хваляцца
Небу панятлівай мовай;
Росамі мыюцца раніцай,
Песцяцца сонцам паўднёвым.

Захадам модлы пакорныя
З маткай-зямлёй адпраўляюць;
Тайна у ночаньку чорную
Месяца, зор выглядаюць.

Слухаюць смехаў русалчыхных,
Лопату крылляў начніцы,
Ветру павеваў ап'янчаных,
Плюскату шклістай крыніцы.

Чуецца музыка дзіўная
У повесцях сонных імшараў...
Цешыцца явар з калінаю,
Скінуўшы зімнія чары.

1910 г.

«Роднае слова»

Магутнае слова ты, роднае слова!
Са мной ты на яве і ў сне;
Душу мне затрэсла пагудкаю новай,
Ты песень наўчыла мяне.

Бясмертнае слова ты, роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло;
Хоць гналі цябе, накладалі аковы,
Дый дарма: жывеш, як жыло!

Свабоднае слова ты, роднае слова!
Зайграй ты смялей, весялей!
Хоць гадзіны сыкаюць, кружацца совы,
Жывеш ты на хвалу людзей.

Загнанае слова ты, роднае слова!
Грымні ж над радзімай зямлёй:
Што родная мова, хоць бедная мова,
Мілей найбагатшай чужой!

1908 г.

«Бандароўна»

I

Не віхор калыша лесам,
Не ваўкі заводзяць,
Не разбойнікі талпою
За дабычай ходзяць.

На Ёкраіне пан Патоцкі,
Пан з Канёва родам,
З сваёй хеўрай гаспадарыць
Над бедным народам.

Дзе заедзе, банкятэе
Сам ён, яго варта;
Ні старому, ні малому
Не спускае жартаў.

Калі ж дзе ўпадзе у вока
Хараство дзявоча, —
Абняславіць, абнячэсціць,
Бацьку плюне ў вочы.

Стогне змучана Украіна,
К небу шле пракляцце,
Ды Патоцкага збаўляе
Хеўра і багацце.

Да сягоння жыве памяць
Аб злым гэтым дусе
На ўсёй чыста Украіне
І на Беларусі.

Ў сёлах, як клялі дагэтуль,
Так і праклінаюць,
У палацах яго толькі
Міла ўспамінаюць.

Аб прыгожай Бандароўне
І аб справах пана
Засталася у народзе
Песня здавен-даўна.

II

Ў слаўным месце Берастэчку —
Слаўны Бандарэнка,
Ў яго дочка — Бандароўна,
Пашукаць — паненка.

Хараства такога ў свеце
Не было, не будзе;
Аб ёй людзі гаварылі,
Як аб нейкім цудзе.

Як маліны, яе губкі,
А твар, як лілея,
Як дзве зоркі, яе вочы,
Гляне — свет яснее.

З плеч сплываюць яе косы,
Як бы сонца косы,
І іскрацца, як на сонцы
Брыльянцісты росы.

Рост высокі, стан павабны,
Ўся, як цень, павеўна,
Як ідзе яна, бывала, —
Набок каралеўна!

А сягоння ж выглядае
Лепей, як заўсёды, —
У карчомцы з казакамі
Цешыцца з свабоды.

У гульні сама рэй водзіць,
Весела міргае,
Задзіўляе усіх чыста,
Як зара якая.

Ой, гуляй жа, Бандароўна,
З вечара да ранку!
Цябе вораг ужо сочыць,
Сочыць на каханку.

III

К таму часу ў Берастэчка
К дружыне казачай
Прыблукайся пан Патоцкі
З хеўраю лядачай.

Як пачуў ён у карчомцы
Зычную забаву,
Туды йдзе сваю бясчэсну
Паказаці славу.

Банкятуе з казакамі,
Мёд, віно п'е квартай,
К маладзіцам і дзяўчатам
Лезе смоллю ў жарты.

А найгорай к Бандароўне
Ён прыстаў абрыдна;
Цалаваць, абняці хоча,
Ажно глянуць стыдна.

Асцярожна, пан Канеўскі!
Будзе ліха, будзе,
Не забудзься, што сумленне
Ёсць і ў простым людзе!

Не папусціць ў крыўду славу,
Славу ды свабоду,
Хоць і дуж ты, і багаты,
Ды панскага роду.

Ох, патрапіць народ часам
За сябе ўступіцца,—
Зруйнаваць палацы вашы,
Вашай кроўю ўпіцца...

Лезе пан да Бандароўны,
Ўвесь гарыць, бы ў жары;
Тая, жартаў не пазнаўшы,
Ляснула па твары.

IV

Жудка, жудка дым пажарны
Бухае уночы,
А жудчэй яшчэ у пана
Задымелі вочы.

Выгражае кулакамі
Ўсёй казачай брацці: —
Ўсе адказ дасцè мне зараз —
Дочка, бацька, маці!

— Асцярожна, ясны пане,
З грозьбамі сваімі! —
Забурчала старшына ўся,
А моладзь — за імі.

Выбег з хаты пан Патоцкі
Зваць сваю дружыну,
А старэйшы людзі вучаць
Бедную дзяўчыну:

— Уцякай жа за пагодай,
Донька маладая,
Покі дзень засвеціць ясны,
Покі сіл хапае!

Пан з Канèва не даруе
Хараству тваèму,
Як не ўмее дараваці
Ён нідзе нікому.

V

Уцякала Бандароўна
Ў поле з цèплай хаты,
Абымала яе ночка,
А вецер крылаты

Расплятаў ёй косы буйны,
Песціў белы грудзі;
Болей жалю меў над ёю,
Як якія людзі.

Уцякала Бандароўна
Ды паміж платамі,
А за ёю тры гайдукі
З голымі шаблямі.

Бегла поле і другое,
Ўзбегла і на трэцце,
Ды ўжо сілы не хапае
Далей так ляцеці.

Ой, няшчасна Бандароўна,
Адпачні часіну,
Памаліся за сябе ты,
За сваю Ўкраіну!

На сырой прыляж зямельцы,
Атулісь касою,
Няхай сэрцайка дзявоча
Прыйдзе да спакою.

Думаі думкі, што чыніці
У бядзе паганай,
Калі панскія служакі
Прывядуць да пана!

Не прыйшлося спачываці
Доўга Бандароўне,—
Наляцела, адшукала
Дзікая пагоня.

З дзікім смехам учапілісь
За косы і рукі,
Пацягнулі нешчасліву
На вялікі мукі.

Ночка цёмная глядзела
Ды цямнейша стала,
Адна зорка мігацела —
І тая прапала.

VI

Хто галубку убароніць,
Ўсцеражэ ад згубы,
Як няўбачна пападзецца
Ў каршуновы дзюбы.

Вырве сэрцайка няшчаснай,
Вып'е кроў чырвону,
Застануцца толькі косці
На зямліцы соннай.

Застанецца памяць толькі
Ў стадзе галубіным,
Што ім выдзер хтось галубку
Крыважадным чынам...

Прыцягнулі Бандароўну
К пану у святліцу,
Як праступніцу якую
Ці як чараўніцу.

Ўбор дзявочы абарваны,
Зблытаныя косы,
Ў вочках толькі рдзяцца слёзы,
Як улетку росы.

Ці то слёзы з крыўды страшнай,
Ці з бяссільнай злосці,
Што к чужынцу без пытання
Прывялі у госці.

І стаіць яна прад панам,
Як калінка тая,
Што у лузе, над ракою
Вецер пахіляе.

Сабірае у галоўцы
Думанькі дзявочы,
Глядзіць смела, ані моргне,
Ворагу у вочы.

VII

Пасадзіў пан Бандароўну
У куце на лаве,
Як бы тую маладую
У вясельнай славе.

Застаўляе стол дубовы
Сытаю ядою,
Мёд, віно ў жбанах б'е пенай,
Як бы мора тое.

Яшчэ мала: пан вяльможны
Клікае музыкаў,
Знаць, заход вялікі робіць
Ён к гульні вялікай.

Не чакае Бандароўна
Тут сабе пацехі
І не верыць панскай ласцы
І ў панскія ўсмехі.

Ручкі белы заламала,
Звесіла галоўку,
А тым часам пан Патоцкі
Выйшаў у бакоўку.

І прыносіць ён стуль стрэльбу,
Куляй набівае,
Ў рукі ўзяў і Бандароўну
Голасна пытае:

— Ну, што воліш сабе выбраць,
Пышная паненка:
Ці ў бяседзе засядаці
Вось пад гэтай сценкай

І са мною піць, гуляці,
Ночкі каратаці?
Ці навекі косці парыць
У зямельцы-маці?

VIII

Затраслося помстай сэрца
У грудзі дзявочай,
Спахмурнелі чорны бровы,
Заіскрылісь вочы.

— Не такую, ясны пане,
Бачыш прад сабою,
Што захоча чэсць і славу
Прадаваць з табою.

Сваё золата, палацы
Застаўляй сабе ты,
Сам заморскае віно пі
І насі саеты.

Пі, гуляй з сваёй раўнёю,
Покі ваша сіла,—
Бандароўне больш да твару —
Чымся ты — магіла.

Не прадасць яна дзявоцтва,
Як ты, пан, сумленне;
Твае грозьбы ёй не страшны,
Не страшна цярпенне.

Перад панам тым з Канева
Смела дзеўка стала,
Смела гледзячы у вочы,
Смела адказала:

— Дужы ты з сваім багаццем,
А я сілы большай,—
За мной праўда і народ мой,
За табой жа — грошы!

Чым з табою піць, гуляці,
Ночкі каратаці,—
Лепш наўекі косці парыць
У зямельцы-маці!

IX

Тут як стрэліў пан Канеўскі
Ў лева яе вуха,—
Стала наша Бандароўна
І нема, і глуха.

Палілася кроў чырвона,
Сэрца абамлела,
Павалілась на зямельку,
Як бярозка бела.

Парасплеценыя косы,
Як тыя галінкі,
Леглі пасмамі хваліста
Тут жа ля дзяўчынкі.

Толькі з крыўдай аднальковай
Вочы пазіралі,
Як бы ўсіх пытаць хацелі:
За што пакаралі?

Дый заглянулі, знаць, крэпка
Ў ворагава сэрца:
Пан Патоцкі ўжо не рад стаў
Сам сабе і дзеўцы.

Праклінае сам самога
І такую ночку;
Кліча бацьку, кліча матку,
Каб забралі дочку.

Як прыходзіў Бандарэнка,
А з ім — Бандарыха,
Галасілі над дачушкай,
Галасілі сціха.

Ой, ламалі свае рукі
Стары са старою: —
Налажылась донька наша
За ўсіх галавою!

Х

Забіралі бацька, маці
Родную дачушку,
Неслі ціха, асцярожна
Сваю мёртву служку.

Дзе йшлі з ёю, кроў чырвона
Капала паволі
І блішчэла па ўсёй сцежцы,
Як раса на полі.

Як прынеслі Бандароўну
Да святліцы новай,
Палажылі памаленьку
На лаве дубовай.

Прыбіралі, як да шлюбу,
Ў белю і вэлёны,
Запляталі буйны косы
Ў каснікі чырвоны.

Пазлацістыя на пальцы
Персцяні ўздзявалі,
У замшовы чаравічкі
Ножкі абувалі.

З руты-мяты ёй вяночак
Вілі у дамоўку,
Як карону каралеўне,
Клалі на галоўку.

Збілі з дошак габляваных
Белу дамавіну
І складалі ў ёй няшчасну
Забіту дзяўчыну.

Спіць сном вечным Бандароўна
І болей не ўстане,
А над ёй пяюць старыя
«Вечна спачыванне».

XI

Неспакоен пан Патоцкі
У сваёй правіне,
Што ўчыніў такую крыўду
Ні пра што дзяўчыне;

Хоча грэх свой чым загладзіць
І віны убавіць;
Бандароўну хоць па смерці
Думае праславіць.

Ён спяшыць на баль хаўтурны,
Пыхай паганяны,
Шоўкам кажа абіваці
Гроб той дзераўляны;

Шоўку, золата, атласу
Браці, колькі хваце,
Кутасамі залатымі
Труну абчапаці.

Загадаў капаці яму,
Мураваці з мура,
Каб магілкі не размыла
Ні вада, ні бура.

Загадаў слаць да магілак
Сцежку дыванамі
І пасыпаць дываночкі
Белымі цвятамі.

Як панеслі Бандароўну
На вечна хаванне —
Загадаў іграць музыкам
Сумнае ігранне.

Як спушчалі Бандароўну
На той свет вялікі,
То яшчэ сумней зайгралі
Панскія музыкі.

XII

Пахавалі Бандароўну
У вянку і ў белі,
Толькі думак украінцам
Пахаваць не ўмелі.

Шмат цярпець народ умее,
Ўмее ж і памсціцца,
Як дадзене вельмі крыўда,
Як зло разгасціцца.

Весць аб смерці Бандароўны
Скрозь пайшла, як мора,
Зашумела Украіна —
Гора панам, гора!

Бандарэнка сходы кліча,
Ўсім аб крыўдзе кажа;
Войска сільнае збірае,
Роўна сіле ўражай.

Задымелі у пажарах
Панскія сялібы,
Палілася кроў ракою
На лугі, на скібы.

Дарма рэзь стрымаць казаччу
Войска шле Варшава, —
Шмат казацтва нацярпелась —
Бітва йдзе крывава.

Колькі выцекла крыві йшчэ,
Не будзем казаці,
Бо крывёй сваёю роднай
Трэ было б пісаці.

З долі ж горкай Бандароўны
І з таей часіны
Засталіся толькі казкі,
Песні ды ўспаміны.

1913 г.

**Максім
Багдановіч**

«Санет»

(«Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»)

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
Над хвалямі сінеючага Ніла,
Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла:
Ў гаршку насення жменю там знайшлі.

Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.

Вось сімвал твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны,
Я верую, бясплодна не засне,

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалейшы з глебы на прастор прабіцца.

1911 г.

«Маладыя гады...»

Маладыя гады,
Маладыя жаданні!
Ні жуды, ні нуды,
Толькі шчасьце каханьня!

Помніш толькі красу,
Мілы тварык дзявочы,
Залатую касу,
Сіняватыя вочы!

Цёмны сад-вінаград,
Цьвет бяленькі вішнёвы, —
І агністы пагляд,
І гарачыя словы!

Будзь жа, век малады,
Поўны сьветлымі днямі!
Пралятайце, гады,
Залатымі агнямі!

1915-1916 гг.

«Жывеш ня вечна, чалавек...»

...passe sans laisser meme

Son ombre sur le mur.

V. Hugo¹

Жывеш ня вечна, чалавек, —
Перажыві ж у момант век!

Каб хвалявалася жыцьцё,
Каб больш разгону ў ім было,
Каб цераз край душы чуцьцё
Ня раз, ня два пайшло!

Жыві і цэльнасьці шукай,
Аб шыраце духоўнай дбай.

І ў напружэньні паўнаты
Свайго шырокага жыцьця
Бяз болю, ціха зойдзеш ты
Ў краіну забыцьця.

1911 г.

¹ ...праходзіць, не пакідаючы нават
Свайго ценю на сьцяне.

В. Гюго (фр.)

«Плакала лета, зямлю пакідаючы...»

Цветы последние милей

Роскошных первенцев полей.

А. Пушкін

Плакала лета, зямлю пакідаючы;
Ціха ліліся сьлязінкі на поле.
Але прыгожаю восеньню яснаю
Там, дзе упалі яны, вырасталі
Кветкі асеньнія, кветкі, ўспаённыя
Тугаю, горам, сьлязінкамі лета.
Кветкі асеньнія, родныя, бледныя!
Вырасьлі вы, каб ураз жа і згінуць.
Можа, таму-то душа надарваная
Гэтак любоўна вянок з вас сплятае.

1912 г.

Максім
Гарэцкі.

Апавяданне

«Роднае карэнне»

I

...А яшчэ трэба паведаміць цябе, даражэнькі сыноч наш, — чытаў, лежачы на цвёрдай канапе пасля абеду, бацькоўскую пісульку студэнт-медык Архіп Ліпкевіч, — што ў новай нашай хаце жыць мы дужа баімся...

Архіп пацягнуў раз-другі папяроску, абтрос попел на бляху, буркнуў пад нос: «Што за дзіва?» — і, зацікаўлены, пачаў разбіраць далей закаручкі запэцканага чарнілам пісьма:

...Здаецца, ні разу не было таго ў нашым сяле, што дзеецца цяпер у гэтай хаце...

— Ну й пісара ж знайшоў бацька сабе, — уголас загаварыў Архіп, ніяк не могучы разабраць слова ў пісульцы.

Ён ізноў зацягнуўся, вылаяў у думцы пісаку, што, нягледзячы на добры сялянскі пачастунак і пяць капеек, так дрэнна піша пісьмы, саўсім нечытэльна, і задумаўся аб далёкім родным сяле, аб міленькіх старэнькіх, сялібах і садку, што сам з бацькам садзіў колькі гадоў назад.

«Як многа слаўнага ў нашых вёсках, сёлах, а тым часам як яны непарушна-мёртвыя ў жыцці. Час ідзе — угары, у воздусі лётаюць аэрапланы, дырыжаблі; пад вадой жывуць людзі, як на зямлі; перагаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чалавека на колькі трэба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзе шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясціны не скранеш... Сумна, сумна».

«У дваццатым вяку баяцца жыць у новай хаце. А чаго? Ну, пэўне, чэрці не даюць». — Так думаў-сумаваў студэнт.

...Мы ўжо й папа прывозілі і свянцілі яе, але нехта асеў у ёй і не дае начаваць... — прачытаў ён і аж зазлаваў:

— Выдумаюць сабе ўсякіх дурацкіх зданнёў дый, быццам дзеці, забаўляюцца. Як бы рабіць няма чаго. Э-эх!

...У прошлы чацвер пайшоў батрак начаваць у ёй, бо там халадней, а ў старой хаце аб цяперашнюю летнюю пару дужа душна, дый мухі спакою не даюць. А лавак у ёй мы яшчэ не паставілі, дык ён і лёг на грубцы, бо мы цяпер яе не топім, і спаць там хораша...

Студэнту было троху смешна.

...Якое ўжо, не пры нас будзь казана, ліха здалосся яму там, — пісалася далей у пісьме, — ці ён, можа, вечарам з дзеўкамі перажартаваў, ці, часам, да Міхаля ў карчму збегаў, хто яго там ведае, а толькі не паспелі мы заснуць у старой хаце, як раптам заляскаталі нашы вокны так, што мы аж адразу папрачнулiся і надта папужалiся. Матка й кажа да мяне: «Нупрэі, Нупрэі, ці не біць нас хто лезе, што гэта робіцца?» А я — шусь! да акна, гляджу, ажно гэта батрак у адной сарочцы, без шапкі, босы, як адурэўшы, крычыць нема: «Дзядзічка, адчыняй хутчэй!» Адчыніў я акно, упусціў яго, а ён трасецца, зуб на зуб не трапляе... «Што такое? Што такое?» — запыталіся мы. «Нехта ў новай хаце з печы мяне зваліў». «Злодзей, можа, ды там жа красці няма чаго», — сказаў я, але батрак кляўся, бажыўся, што ў хату чалавек залезці ніяк не мог,

бо ён на ноч залажыў чэп у прабой, засадзіў кіёк і слясак з клямкі выцягнуў. Ніхто ўлезці не мог... А нехта, нявідзімы, слізкімі, як вужакі, халоднымі рукамі схапіў яго за ногі і махануў з печы на мост. І сапраўды ў батрака быў збіты бок і абдзёрты аб цэглу рукі...

— Нячысцікі завяліся там, ці што? — злосна смяяўся студэнт і падумаў, што батрак пабіўся з хлапцамі за дзевак і паддурый старыкоў чартаўнёй, як найлепей.

Архіп устаў з канапы і засігаў па святліцы ў задумленні. Затужыў троху. І ўспомніў старога дзеда Міхалку, на каторага ўсе казалі, што ён тры гады бегаў ваўкалакам. Сам Архіп некалі даваў гэтаму веры.

— Што за народ наш, беларусы? уголас задаў ён сабе пытанне і размеркаваў, што доктарам будзе службыць на Беларусі і будзе збіраць матэрыялы аб духоўным жыцці свайго народа.

...А надоечы пайшоў начаваць ужо я і батрак, удвух. І таксама прыбеглі ноччу ў старую хату, бо я прачнуўся, чуць не акалеўшы, пад зэдлікам, хоць заснуў на зэдліку, а на батрака нехта ўзваліўся і душыў...

— Незразумела, уцяміць не можна, што за штукавіна такая, — ламаў галаву медык, і на глыбіні яго душы пачалі капашыцца вобразы таемнага, страшнага, шчыра беларускага...

Не дарма быў Архіп — выліты яго дзед, што да смерці заўсёды крэпка маліўся богу і тым часам лашчыў, як можна, дамавых, лесавых, вадзяных.

...Мы ўжо ставілі ў куце й «пратэсы», псалтыр чыталі і псалмы пелі, — нічога, рады няма, усяліўся нехта ў хаце і не дае спакою. Ці не параіш ты чаго, а то хоць хату разрыў...

Архіп задумаўся яшчэ больш. Дачытаў пісьмо, дзе пісалася ўжо, што кароўкі, дзякаваць богу, пагулялі, малака даюць многа, жарабё прадалі Зэліку, падсвінак здох, яблык урадзіла дужа-дужа многа. А потым ішоў цэлы ліст паклонаў «ад белага ліца да сырой зямлі».

Студэнт памаўчаў троху, шчакануў пальцамі і тут жа падскочыў ад раптоўнай думкі — паехаць самому дамоў на гэтую чартоўшчыну.

— Яблык, гуркоў, суніц, чарніц, маліны, грыбоў цяпер там... На сенакосе з касою гуляну, як у старыну калісь, з дзяўчаткамі знаёмства старыннае ўспомню, — пацяшаўся студэнт, — а старыя будуць рады рады!

Думкі хмары яго разляцеліся.

— К чорту ўрокі, перадам вучанікоў таварышам, хопіць грошы, а то яшчэ зараблю ўзімку, як-небудзь узнясу за права вучэння, а цяпер жа ў нашай вёсцы — сяле закнутым — рай!

.....

На другі дзень Архіп ужо тросся на жалезнай дарозе.

II

— Ну й коні ж твае! З крупадзёркі на шкуру прадалі, ці што? — запытаўся Архіп у балагольшчыка, дзівуючыся, што едуць яны — цішэй некуды.

— А як жэ... Быц вы тое ведалі, пане Лінкевіч, ведама, сто ш крупаджоркі...

— Ну, ну, паганяй, а то мы й к ранню не давалачомся.

— Гэ-гэ-гэ! Нэ-э, паслі, мае лярвацкі, — зацмокаў балагол, сцёбаючы пугаю па зямлі. — Даеджым, пане, даеджым! Гэ-гэгэ... Нэ!

Коні лавілі пугу хвостом, дрыгалі нагамі і гультайліва траслі па калюгах балагольскую будку.

Лес кончыўся. Выехалі на поле. Дарога пайшла роўная. Архіп залюбаваўся прыгажосцю летняга вечара. Сэрца ласуна да красы забілася дужэй у маладых грудзях яго. Наўкруг было так ціхамірна і так па-нябеснаму святочна і прыгожа. Цямнела. На захадзе гарэла зара.

— Джунгу-у... — паляцеў жук.

— Мэ-э-э... — замаркатаў угары каля балота дзікі баран (чэпik), сеў недзе на купіне.

Абапал дарогі было жыта ў копах і на карэнні, што не паспелі яшчэ зжаць. З аржанішча нёсся прыемны жытні пах. З логу ціхі, цёплы ветрык тхнуў сенам. На небе паказалася зорачка, другая, трэцяя...

— Го-го-го, — кацілася далёка па лесе.

— Тпроля, тпроля, тпроля... — клікаў нехта жарабя. Чутна ўперадзе на дарозе: «Скры-гы-ы... скрыгы-ы...» — вязуць нешта, ці снапы, ці сена, а можа, й хвораст. «Нэ, нэ!» — бадрыць коней паваждай, а яны цяжка йдуць па пыле, толькі — шлёп-шлёп, шлёп-шлёп — чуваць здалёку. Чарнеюцца вазы далёка, бліжэй, во, адразу вынырнулі.

— Добры вечар! Ці далёка тут да Белі?

— А вёрст пяць набярэцца.

— З гакам, — дадае з-за воза другі голас.

— Нэ-э-э! — паехалі далей, і зноў: скрыгы-ы...

На дарозе гоман. Ідуць з поля людзі, за гэтакі дзянёк пазамарыліся, напрацаваліся.

З-пад лесу нясецца-коціцца песня — жнеі ідуць ад Хаіма з падзёншчыны. І праца не бярэ маладых, красных на здароўе, круглавідых дзевак!.. О! песня; яны пяюць:

Загарэлася вячэрняя зара...

А з другога боку ідуць са свайго поля жнеі, там пяюць:

Добры вечар, гаспадынька мая!..

Маладыя, зычныя галасы смакуюць спеў, і ён ірвецца са здаровай душы ў дужым, не хворым целе:

Ці зрыхтована вячэрыца твая?

Водгалас доўга ляціць па лесе. Эх! І пагода ж, пагода будзе на заўтра.

І жнеі, і гоман, і песні астаюцца патроху... Праязджаюць ціхую вёску; агнёў няма, сабака недзе гаўкнў і змоўк, у пунях, хлявах жвуць каровы, а гаспадыні старыя, што зараней з поля прыйшлі, там з даёнкамі: цур-цур, цур-цур...

Праехалі мосцік, ярына пайшла, а на полі цямней ды цямней. Усё неба зорамі гарыць, дзіўнае, пекнае! Чароўнае хараство разліта ў ім...

— Драў-драў-драў... — сквярэцца драч; і ён сціх. Ціха-ціха...

Не, во чуваць збоку шчэ — павялі начлежнікі коні ў лес пасвіць. Смяюцца, рагочуць, жартуюць. Нейкі скалазуб сумысля вугнава зацягнуў прыпеўкі:

Не хадзі ты па балоту,
Не мачы ты ног, ног...
Не любіся з багатаю —
Не паможа бог, бог...

— Ай-я-я-я, я-я-я, — якоча, прадстаўляецца каторы-та хлапчук.

Багатая — гарбатая,
А к таму ж і пышна,
А бедная, дык чэсная,
Як у садзе вішня.

— Трым-трым, трым-трым, — у такт басуюць другія хлопцы, вясёлыя, радыя.

Усё ў полі супакоілася. Ані гуку. Архіп быў у добра-далікатным настроі. «Краіна родная мая...» — мармытаў-пяў ён ціхенька і думаў-думаў, што будзе праз дзвесце, трыста, чатырыста гадоў тут, наўкола? Калісь тут лясы былі дрымучыя, непраходныя, у лясах людзі пням маліліся і жылі са сваёю доляй-нядоляю. Ішло жыццё, высякаліся лясы. Загарцавалі па тутэйшых месцах людзі ваенныя-ратныя, шмат костачак маскоўскіх, польскіх, казацкіх палягло «паміж пустак, балот беларускай зямлі...». Шведы, французы знаходзілі сабе тут вечны спакой. Божа, божа, як гэта ўсё страшна і цікава!

— Паніч, — загаварыў балагольшчык з нейкім жахам, — вы, мусіць, ведаеце, што ў гэтым балоце, што налева, калісь-то ў даўныя гады цэлы горад за нешта праваліўся скрозь-доння. У ноч купальскую чутны званы падземныя, а каля кургана, дзе манастыр быў даўней, іншыя чулі, як манахі ў скляпах абедню правяць...

— А хто ж гэта чуў? — запытаўся студэнт.

— Усе. Як гэта — хто? Каму траплялася познай парой бываць тут, апынуцца... Бывае так яшчэ, кажучь: агонь нейкі над балотам бегае. Ты за ім — ён ад цябе, ты бліжэй — ён уцякае. Сіненькі такі, невялічкі аганёк. Кажучь, грошай схавана тут багатая пад нейкім вялікім закляццем.

Не дакончыў балагольшчык свае гутаркі, як далёка на полі паказалася на самай зямлі полымя... Гарыць нешта... То шугае ўверх яно, убок, то без сілы збягае ўніз.

Чорная сцень, як чалавецкая фігура, прабегла па ім раз-другі.

Праз некалькі часу полымя ўспыхнула ў другім, у трэцім месцы...

Балагольшчык змоўк ад страху. Коні вышэй паднялі галовы і закруцілі вушамі. Сам Архіп пачуў, як закалацілася ў яго сэрца і прыліплі на лбе валасы.

Што за глупства? — уголас загаманіў ён, каб разумна абмеркаваць, адкуль жа тут агонь у столькіх месцах: начлежнікаў на парыні быць не можа, а яшчэ што ж?

Балагольшчык ціха зацмокаў на коней, дыргануў вожкі і нешта ціха шапнуў коням, а тыя пабеглі шпарчэй.

Архіп здзіўлена глядзеў у поле, у цямноту.

«Ось так чартаўня. Ну й уцям тут, што за справа. І калі мне робіцца неяк нядобра, то што б было з нашым батраком? І чэрці здаліся б», — раздумляў студэнт, каб неяк выбачыць сабе сваё спужанне.

Ён яшчэ доўга-доўга ўглядаўся на полымя, а яно было ўжо цішэй, не шугала так угару і патроху знікла саўсім.

Балагольшчык маўчаў, пакуль не пад'ехалі к самай хаце Лінкевічаў. Там ён, узяўшы грошы і пажадаўшы спакойнае ночкі, дабавіў неяк недаўменна:

— Ды й зданне ж! — і паехаў начаваць к Міхалю ў карчму.

III

Архіп спаў доўга і смачна. Ноччу сніў нешта, хто яго знае, якое, але, прачнуўшыся, нічагусенька не помніў. У хаце нікога не было, толькі чутна — у прысценку за дзвярмі матка ляпала ў качарэжніку вілкамі. Блінамі пахла... Сонейка гуляла снапамі святла па настольніку і па старэнькіх абразях. У куце гарэла лампадка. На вуліцы, чутна, гаманілі, седзячы на бярвенні, старыя і хлопцы.

«Ага, сягоння ж свята», — успомніў Архіп, пацягнуўся і сеў.

— Ці ўжо прачхнуўся? Паспаў бы ты, сыноч, болей: з дарогі замарыўся, — гаварыла маці за сцяною.

— І так выспаўся, як пяньку прадаўшы, — вясёла адгукнуўся Архіп і пачаў адзявацца.

У галаве таўпесіліся думкі аб горадзе, таварышах, уроках, к ім падбаўлялася дзіваванне, што за зданне ўчора было і якая чартаўня завялася ў новай хаце. На сэрцы было ўсё ж такі радасна і спакойна ад цёплае вясковае абставы.

— Ну і сібірнікі, расколы!.. На галаве пачынаюць хадзіць, — голасна і сурова загаманіў нехта на вуліцы, падышоўшы да кучы мужчын.

Архіп прыслухаўся.

— А што? Чаго ты? — запыталіся ў сэрджюка.

— А што ж? Ну ці можа гэта быць? Семдзсят гадоў на свеце пражыў, а гэтакое пракуднае дый, папраўдзе, паскуднае з'явы не бачыў. Вы тут во седзіце і нічога не

ведаеце, а ў полі ноччу немаведама што парабілі арыштанты нейкія. Янка! Схадзі ў поле, пашукай барон сваіх... І ты, Самусь, і ты, Гаўрыла...

— А што? Якое там ліха шчэ з баронамі?

— А такое, што нейкія шэльмы іх ноччу спалілі. На вуліцы падняўся тлум, крык, гоман.

Архіп уцяміў.

«Дык вунь там якое полымя шугала? Добрае зданне!»

Тым часам матка накрыла ўжо стол, палажыла бліны, паставіла скавараду з яечняю.

Прынёс бацька паўбутэлечку, і хоць не хацелася грашыцца старым (абедня яшчэ не адышла), але дзеля дарагога, люблага сына і яны селі снедаць.

Пацякла бясконца, прыемная гутарка аб тым, аб сім і аба ўсім.

IV

Доўгі дзень прайшоў — і не ўгледзіць калі. Схадзіў Архіп у поле, пабыў у лесе, даведаўся дзе-каго з бліжэйшай радні, абгледзеў сад.

Увечары ён захацеў беспрыменна ісці начаваць у новую хату. Узяў кажух, табаку, падушку. Бацьку таксама пажадалася пайсці з сынам: пайшоў і ён.

Новая хата была ў канцы саду, недалёчка ад шляху і блізка к рэчцы. Пабудавана была добра; Архіп ладна зарабляў леташні год урокамі, у сябе грошы меў і яшчэ сабраў бацькам на хату.

Пайшлі, агледзеліся. Бацька паклаўся на халодненькай грубцы, а студэнт лёг на лаўцы каля акна. Дзверы ён запёр, а акно, дзе ляжаў, адчыніў для свежага паветра.

Пад акном шамацела лісце на яблыньках і дулях. На небе збіраліся хмары, недзе далёка-далёка бліскала малання.

Архіп закурыў, расшліпіў гузікі і адварнуў каўнер кашулі, каб не было так душна.

— Архіп, не забудзься ж акенца зачыніць.

— Добра, тата.

Бацька прывык уставаць рана, звечара хутка заснуць мог.

І цяпер скоро захроп.

Архіп ляжаў, курыў і думаў...

«Як, у істоце, усё каля нас дзіўна, няясна... Навука? Што ж навука? Яна, скажам, дае малюпаценькія адказы, якім парадкам робіцца што у прыродзе. Ну і ўсё. Наўчоныя людзі падлічылі, колькі важыць зямля, ці далёка ад зямлі месяц, сонца; яны ведаюць, па якіх дарогах бегаюць планеты, а няхай дадуць яны адказ, хто пусціў іх у гэткі гарманічны ход, няхай яны знойдуць першапрычыну ўсякае істоты. Навука ведае, што за жывучкі, няўгледныя простым вокам, робяць хваробы, яна ведае, што ўжываюць клетачкі, з каторых складаюцца людзі, жывёла, расліны, але што ж? Як бы даў адказ, ён, Архіп, студэнт-медык, на пастаяннае пытанне ў «пісьменных» людзей дзядзькі Якуба: «Чаму чалавек расце расце гадоў так да дваццацёх, а далі, як ты яго ні кармі, у росце не прыбаўляецца. Здаецца, і есць таксама, а другі і смачней, чымся

змалку, а росту няма такога, як раней. Што за прычына?» Эге ж. Наўчоная ведаюць цяпер, як чалавек зараджаецца, з чаго ён складаецца, і многа чаго іншага ўцямілі. А няхай жа во яны самі набяруць з зямлі, чаго ім трэба, і створаць чалавека. Не, навуча ніколі не дасць, бо не можа даць, адказу на праклятыя пытанні. Ды ў яе і цэль зусім іншая».

І Архіп успомніў, як ён з вялікім жарам і шчырай ахвотай пачынаў вучыцца, бо думаў, ды што думаў — крэпка верыў, што ў кніжках усё ёсць, кніжкі ўсё раскажуць, не толькі як яно, але і адкуль яно.

І вось ён «укусіў» ад кніжнае мудрасці... Папраўдзе, знайшоў такія і гэтка адказы, але ж — божа! — пэўнасці аніякай няма, няма. Хто даў гэтыя адказы?

Тыя ж людзі. Угу! Бог адзін, а вер колькі на зямельцы божай?

Архіпу было сумна і неяк трывожна.

«Мы не ведаем, што будзе пасля нашае смертхны, а на гэтым свеце на ўсё адгадкі знайсці не можна, шукай не шукай. І шчасліў той, хто мірыцца лёгка з гэтым будаваннем жыцця або хто бадай што не думае аб гэтых «шалёных» пытаннях, ці ў беганні за кавалкам хлеба забывае аб іх, шчасліў ён. І гора, вялікае гора таму, хто захоча хоць а адзін момант, адным вокам зірнуць на той бок заслоны! Яму адзін шлях к разгадцы, шлях страшны і, галоўнае, няпэўны, няпэўны шлях, і гэты шлях — смерць».

Закурыў другую папяроску.

«І то яшчэ дзіва: няхай бы людзі далікатныя, чуткія, не запрацаваныя ад цяжкае працы, няхай бы яны гібелі ад гэткай мукі; дык не, дык жа народ просты, народ, каторага лаюць «цёмным», чаго ён, гэты шэры, аднатонны народ, па глухіх кутках, у лясах сваіх, сярод балот і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ад той жа болькі?»

Архіп зачыніў акно. Яго пачынаў ужо марыць сон. А ўсё думалася: «Нічога не ведаем, не ведалі і ведаць не будзем... Сэрца пачне біцца дужэй і сціхне, а нешта чорнае, вялікае стане перад вачамі, нейкія ўзоры мітусяцца, і так добра, ладна ляжаць. Навуча, чэрці, зданне... Нічога не ведаем... Бог, чэрці, душы... Не ведаем...»

І Архіп заснуў.

І на дварэ глуха грукатаў гром і бліскала, то й глядзі, малання. Збіралася бура. Яблынькі галлём — шу-шу-шу — ціхенька шумелі.

Архіп спаў.

V

Лес гулка гаманіў. Макухі дрэў трывожна, неспакойна так нахіляліся то дужа хутка, то паважна адна к другой і шапталі нешта сваё, лесавое. Дарожка паміж густых елак усё вузела і вузела, ані прайсці, ані пралезці, ані прадрацца праз калючыя зялёныя іголки.

Сухое дрэва страшна і балюча скрыпала, быццам выказвала бяду, і гора, і ўсякае ліха. А яшчэ далёка-далёка...

— Баў... — гудзе звон на колькі вёрст уперадзе, гукае к сабе, заве, кліча. А як жа дайсці туды?

— Баў-баў-баў, дзілінь-дзіліньбаў, — дробна аддаецца ў вушах. Шуміць лес. Зарагатаў злы дух, заплакаў жаласна, закугакаў і зліўся ў адной жудасна-сумнай песні скрыпучага дрэва.

Блішчыць аганёк пад кустом, во-во другі пад старою бярозаю, а во трэці каля чорнага пня, во й яшчэ адзін, яшчэ, многа, многа, зданнё...

«Што гэта я, — думае сабе Архіп, — то ж чарвякі купальскія свецяцца: чаго ж баяцца мне? Пайду на звон шпарчэй, нанач дабяруся, дацягнуся».

— Троп, троп, хр... гкрдзбдзр... — кажан каля самюсенькага вуха шпоркнў.

— Цзы-ыць, цзы-ыць... — без канца плача аб нечым камарок здохленькі і не дае спакою.

Зайшлося сэрца ў Архіпа: схапіў ці не схапіў кажан волас з галавы ў яго? Занясе ён той валасок на скрыпучае сухое дрэва, зашчэміць яго там паміж скабак калючых... І будзе сохнуць, як дрэва тое, Архіп: датуль будзе хварэць-прападаць, пакуль дрэва скрыпець будзе; заваліцца, бахне аб зямлю яно — і Архіп памрэ.

Расступіўся лес. На палянцы стаіць Архіп. Бачыць — што гэта? Хата іх новая перад ім, на адной назе круціцца, скача, верціцца...

«А-а, гэта я сон бачу, гэта я сню ўсё... — уцяміў Архіп, — але ж які дрэнны сон, хваравіты. Нячысцікі, мусіць, кіруюцца спужаць мяне, што не веру ў іх, — смешна яму стала дужа. — А хораша спаць, няма ўжо зданнёў».

«Скрыпела дрэва нейкае? — прыпамінаў Архіп. Ай не, то ж бацька на печы храпе сабе».

«Засну крапчэй, — падумаў ізноў. — А дзе ж музыка чутна такая жалобная-пакутная?..»

«Ай-я-я-яй...» — ташнуе Архіп. Жалі, болю, суму, тугі непазбытай у тых гуках дзяваць некуды, а музыка ўсё бліжэй ды бліжэй.

Грае-грае ліра старэцкая аб часах мінуўшчыны-старадаўшчыны. Спявае сляпы старац музыкант, перабірае, не хапаючыся, па струнах тых, гучна-маркотных...

А не струны гудзяць-пяюць тое, а чалавецкія галасы чутны там. Далёка, угору, думна так у паднябессе падымаецца голас сярэдні, не таўсты і не тонкі, не слабенькі, аб нейкай долі-нядолі спявае ён, плача, плача, галосіць, уніз спускаецца, клоніцца, у адзін енк-плак зліваецца з другім, таўсцейшым, дужэйшым незадаволеным голасам, што не хоча бачыць, як крыўда-няпраўда на свеце пануе... А трэці, чутна, кволенькі галасок, як дзіцятка малое, заходзіцца-заліваецца, да бога і маткі прачыстае шле ў тонах цудоўных мольбы-просьбы дзіцячыя простыя-чыстыя...

Штосьці падымаецца на сэрцы ў Архіпа ад музыкі гэтае: плакаць, стагнаць, слёзы ліць жадаецца, думкі любыя выплакаць-выгукаць жадаецца, і млосна-мляўка так робіцца... Шчыміць у грудзях маладых, жалка-жалка, усе людзі добрыя, ладныя, любыя, а як мучацца, бедныя!..

У спрэчкі з чорным, страшным няправым ідуць музыкі скамарохі ў гранні сваім — і кіпіць б'ецца сэрца хлапецкае... Эх! Пайсці і сілу сваю на ўвесь свет паказаць, прагнаць крыўдзіцеляў, вытурыць іх ад людзей бедных, шчырых, змірных і пакорліва-прыяючых, людзей родных і балюча скрыўджаных.

І добра на зямельцы будзе ўсім! Усе родныя, радыя, усе дужыя, ладныя. Свеціць сонейка, а ў гайку птушачкі, пяюць вясёла так, ладненька, а красачкі цвітуць, пахі-араматы прыемныя, любыя носяцца, шуміць жытцо высокае, доўгакалосае, шэпча думу святую, ціхую каласамі буйнымі, падзяку пая працы мужыцкай, а не «мужыцкай» — сялянскай працы, справядлівай...

А ў хаце відней ды відней, але скуль жа святло гэта прадзіўнае? І музыка дужэй усё чуецца, шырыцца яна і бліжыцца.

Чуваць ужо і спевы хаўтурныя, цяжка — ціха-плакучыя. Вые нехта, заходзіцца... дзявоцкі плач то, няўцешны, пэўна што.

Зірнуў Архіп на хату, бачыць — падлога каля печы расступаецца, і выходзіць, падымаецца труна аграмадная з пакрывамі чорнымі. То падымаецца, то схаваецца; то падымаецца, то схаваецца...

Валасы дыбам у Архіпа становяцца. Хоча ён падняць галаву, пабачыць лепей труну страшную — цяжка, галава не падымаецца. Хацеў рукою крыж на сябе палажыць — рука, быццам палка, не шавеліцца. Крычаць-гукаць, «ратуйце» зваць памкнуўся ён — ані каліва голасу няма, як і не было яго ні разу, толькі дух цяжкі ў рот набіраецца, паветра смярдзючае ўвакруг усюдых.

Добра спіць Архіп, дзіўна спіць Архіп.

А на дварэ малання бліснула вялікая, вострая, жудасная, загрымеў гром, па ўсім небе вялікі грукат-грымот пайшоў, у самыя далёкія канцы глуха і дробна пакаціўся, пасыпаўся і раптам: трах-тара-рах-рах... трэснуў стукнуў пярун.

Ірвануўся Архіп з усіх сіл сваіх, з усіх жыл сваіх, і праз страшны сон з лаўкі на зямлю паляцеў, больна аб мост урэзаўся.

Прачнуўся Архіп: смоллю пахне, гарыць нешта, бацька з печы саскочыў, крык падняў.

— Сыночак, Архіп! Бяры падушку: пярун, знаць, ударыў, гарым...

Аглухлы падняўся студэнт сярод гулу вялікага. Добра яшчэ — не ў хату, а ў сенцы полымя адразу свіснула. Высадзіў Архіп бацьку ў акно і сам скочыў, а полымя ўжо ў вокны з сянец так і лезе-рвецца, адразу ўсе вуглы абхапіла, во ўжо і ў хату кінулася...

— Баў-баў-баў... — зазваніў вартаўнік у званіцы.

— Тата, татуля, табе не пашкодзіла? — Архіп у бацькі запытаўся.

— Не, дзякуй богу, анісколечкі. Толькі звон у вушах, аглушыла троху. Ну, ці трэба ж ткі гэта! А божухна, авохці, а вой-я...

— Татка, куды ж ты?

— А? Гэта я дзівуюся, як шугае, пойдзем, ідзі, а то матка ўбачыць, спужаецца, ці жывы хоць мы пазаставаліся.

— Пажар! Пажар! Ратуйце! — крычаў ужо нехта на сяле. Заварушыліся людзі, збягаюцца.

— Дзе, хто гарыць?

— Новая хата ў Лінкевічаў.

— Ці там?

— Няго ж — не, вун, ай-ай...

- Падзівуйся, во шугаець, і помачы не дасі.
- Якая там помач: пярун чорта забіў.
- А маўчы ж ты, ай сказіўся? Проці ночы...
- Добра, што воддаль двароў пабудавалі: на сяло не перакінецца.
- А не, няхай бог крыець.

Немалыя клубкі дыму чорна-сівага выбіваліся праз страху новую саламяную, чырвоныя язычкі полымя з хцівасцю і прагавітасцю рупліва лізалі бяргвенне, кідаліся ўбок і наводзілі сваёй маўклівай і незразумелай руплівасцю-рухавасцю думку аб вечным і безадказным, думку: адкуля ўсё і што яно?

Сцены траскаталі і абвальваліся патроху. Бура прайшла. Дзікі віхор змяніўся ціхенькім прыяйным ветрыкам. Зашамацеў па лісці дожджык. Далёка за панскім лесам бліскала заціхаючая маланья.

— Ну, скажы ты! Бог ведае, к чаму й што? І гэта здарэнне: пярун ударыў, людзі жывы асталіся, а хата згарэла. Мабыць, і стары Лінкевіч не будзе надта клапаціцца па ёй: згары лепей яна, чымся цяпець у ёй гэткае страхаццё. Злыдні ў ёй былі-ткі.

— Ай, не гавары ты, кум; можа, тое праўда, а можа, батрак набрахаў, што яго з печы скінуў нехта. Хвароба яго ведаіць.

— А сам Нупрэі Лінкевіч? Ён жа сам казаў, што заснець на зэдліку, а прачхнецца пад зэдлікам.

— А мала што бываіць. Зэдлік вузкі, нізкі, вось і зваліўся стары.

— Ну, браце, тут не так... Пачуў бы ён.

— Што? Ці ж я не казаў? Як вільчылі гэту хату, дык ішоў нейкі старац. Ну, ладна; майстрам давалі гарэлку — трэба, калі па-гаспадарску, і старцу б даць, пачаставаць. Не далі. Пэўне, і падчараваў. У яго вочы такія чырвоныя, чараўніцкія, кроўю паналіваліся. Я так і падумаў, што ён вядзьмак, што не падаруе.

— А дось табе, дзед, лухту пароць. Падчараваў, падчараваў... Яшчэ што выдумай.

— Думай як сабе хочаш, дзіцятка, а я добра ведаю, што яно так.

— Дык жа вот, гадоў дваццаць назад, як асінавым калом прабівалі, не тут будзь казана, што выходзіў з магілы кроў ссаць, нябожчыка, дык гэта...

— Не гавары... Ноч цяпер, бура, гай-магільнік недалёчка, дось... не гожа, не варта. Як слова, не ведаеш?

— Пойдзем, браткі, спаць.

VI

Ужо з паўмесяца пражыў Архіп у двары сваім, у роднай старой хаце бацькаўскай.

Грошы-страхоўку выдалі за хату, што згарэла, але каб лес купляць, і не гаварылі пакуль што: задумалі сяляне на хутары выйсці.

Людзей прадпрыімных, рухавых і здольных душыла жыццё абчэственскае. Ані паляпшэнне якое ў полі зрабіць, ані лепшага сорту жыта пасеяць, ані дабрэйшую жывёлу прыдбаць. Трэба было б з аборкаў ваду спусціць у парыні: сяляне рупныя

згодзіліся, а гультаі і тыя, што на сваёй зямельцы не жывуць, а пастухамі, батракамі, леснікамі ў паноў ды жыдоў жывуць, упнуліся, не далі праз свае шнуры канаў капаць. Што ты з імі, мала ўчонымі, рабіць будзеш? «Возьмем уругу ў пана, братцы, — казалі добрыя гаспадары, — жывёла на парыні, як на бубачках, як на таку, ходзіць, што яна з'есць там, якую трасцу?..» — «А на якое ліха мне твая ўруга, калі ў мяне адна карова? Дзень як-небудзь і на парыні прашлындаіць без пашы твае, а к вечару жонка мех травы з панскага лесу прынясе ды накорміць, і ўсё тут», — разбіваюць увесь саглас вузкашнуровыя, адходжыя ды рохлі-гультаевічы. А за кожную драбніцу брэшуща, за шкоду няўмысную і незаметную лаюцца, як агалцелыя.

Эх, бяднота, бяднота, бяднота!

Да чаго ж ты даводзіш чалавека! І жалка, горка, і крыўдна...

З лепшых людзей робіць цар голад звяроў, сумлення не маючых.

Пачалі сяляне варушыцца, аб хутарах зюкаць.

Архіп нічога пра тое з сялянамі не гаварыў, баяўся: пачнуць апося дапякаць бацьку: «А-а, твой сын падбіў на хутары, панам зрабіўся, па-панску жыць захацеў; будзе доктарам, накалупае грошай і скупіць хутары гаспадароў бедных, заняпаўшых, будзе маёнтшчыкам, жывадзёрам».

Як агню, баяўся такіх гутарак Архіп і жыў у бацькоў ціха, смірна, у гаворкі вялікія не лезучы.

Радавалася сэрца старога бацькі яго, як пойдучь на сенакос яны: хлапец-работнік Восіп, сын і сам стары Нупрэй.

Сала возьмуць, бліноў matka напячэ, вады ў біклажцы набяруць, выйдучь утрох на дзесяціну ў Дуброўках, у паноў дзе сенакос купілі.

Восіп уперадзе, а студэнт ззаду, не паддаецца, гонар мае. Толькі й чутно: ўжык-ўжык-ўжык...

Скіне студэнт і брыль з галавы, і расшпіліцца, і распяражацца, хоча плячо ў плячо з работнікам харошым ісці.

Вясёла! Вецер сарочку паддувае, халадзіць. Скакунцы — стрык-стрык-цырр... — песеньку пяюць. Пад кустом жупаны ляжаць, і пясчанка з брусом стаіць, і Разбой іх сцеражэ, звіўся там. Бяроза сцень кідае, халадок дае. Пакошанай травой прыемна пахне, а наўкола красачак прыгожых і стаіць і ў пакосах ляжыць многа-многа!

Стары Нупрэй сядзіць сабе на пні ды — кляп-клёп, кляп-клёп — касу клепіць і радасна на сына пазірае: малады, вучоны, прыгожы і добры такі. Сам земскі, сам к яму з рукою здароўкацца першы падыходзіць. І мужыкоў, сваіх людзей, сыноў не цураецца, земляка, калі трэба, усюды абароніць і чужога не скрыўдзіць...

Добра і студэнту забыцца на думы гарадскія сівыя, паэзіяй народа роднага пачаставацца, душу засмучоную ажывіць.

І толькі зданні гэтыя... Пытанні дрэнныя... Туга тая... А што! Нічога, нічога... До. Ці не дапытацца Восіпа, хто кідаў яго? Ці не пайсці на могількі са стрэльбаю начаваць? Фу! Смешна...

Але ў чым жа справа і чаму яны ўсе маўчаць аб тым, як ён прыехаў?

Яны спакойны: яны ведаюць, што нячыстая сіла ёсць, але калі яна не дакучае, то ім і дзела мала да яе. Што ім даходзіць, адкуля яна?

Дый студэнту неяк усё больш не наўме тое, таемнае. Некалі за працаю ці то за чым другім. У вясковым жыцці некалі, можа? Бяжыць час у роднай хаце.

Згарэла тая хата, і зданні забывацца сталі. Ат, проста прыдалося бацьку... Ну? А Восіп смяецца. Напаіць яго, каб праўду сказаў? А некалі неяк усё: то тое, то другое, і зданні забываюцца. Ды Архіпу не саўсім. Чаго прыехаў? А вось... бацькоў даведацца. Люба тут! Люба жыць сярод працы, свяцейшай усіх прац, — працы земляроба. Люба мець здаровае цела і здаровы дух. А і тут дакучаюць «пытанні шалёныя»... А бывае — ды ну іх! не да іх — некалі. Папрацаваць, аддыхнуць, пажартаваць і зноў узяцца за працу прыемную. Не ў горадзе, у сяле. Люба тут. Люба ў вечар цёплы, і ціхі, і добрапагодлівы снапы вазіць. Люба раніцай у рацэ, у рацэ з вадою лёгкаю, не дужа халоднаю пакупацца. А днём гуркоў у градах пашукаць, пасмакаваць або яблык салодзенькіх, мядуначак невялічкіх пакаштаваць. А ўранні ў святы дзень устаць і ў лес пайсці, грыбоў насабіраць (мо леснікі не абдзяруць), а потым — у царкву, у госці пайсці, а вечарком, скрыпку ўзяўшы, на вуліцы пад хатай пасядзец, сыграць скокітанцы ды песні-весьялушкі розныя. Іграе Іван на гармоніку, а Цімох на дудцы мастак; танцуе студэнт з дзяўчынкамі-хахатушкамі, сарамліва-смелымі, здарова-прыгожымі.

Ідзе час, зараз да горада рыхтавацца пара... Сумна тады робіцца.

А толку пра зданні страхавіць так і няма. І бацька з сынам неахвотна гаворыць ужо пра тое. Баіцца за сына ядынага, дрыжонага. Бо баіцца стары, што надта пачаў цікавіцца сыноў незразумелым, таемным, страшным, незямным.

* * *

Ой, Нупрэй, паглядай за сынам, — гаворыць сват Яхім, сівы разумны дзед, — пара яго апаслівая, маладая.

Ніхто яшчэ лбом сцяну мураваную прабіць не здолеў, а галовы разбівалі многія, ой-ой, многія, як падумаеш. Вялікія навукі прайшоў Зроіл Давыдзёнак, што ўсё на галоўнага рабіна навучаўся, а пачаў задумвацца, пачаў — і ось табе на: у адной доўгай кашулі ходзіць цяпер па Шамаву з кійком, галавою круціць ды ўсё нешта гамоніць, бурчыць сабе пад нос: «Адэной, Адэной, адгукніся Зроілу. Дзе ты схавашся ад Зроіла? Ага, ага, ну няма нічога». Аж страшна становіцца. Такі разумнейшы за ўсіх жыдоў шамоўскіх быў, а во адурэў, бядача, ад гэтай думы заўсёгдашняй.

Бярэжч трэба Архіпа: мала з нашага сялянскага роду ў людзі наўчоныя выходзяць, а калі й выйдзе каторы, дык барані ты яго, божухна! Бо трудненька такому адразу прырасці ў іншым стане людзей, паркалёвых людзей. Праз тое трудненька, што як-ніяк, а роднае карэнне глыбока сядзіць у ім. Ось і мучаць яго пытанні розныя: чаму я — пан, а брат мой, брат, каторы сто раз больш мяне працуе, пот лье, у каторага рукі ў мазалях і закарэлі, каторы век сумуе, ды гаруе, і ў гарэлцы душу топіць, думы залівае, гэты брат, родненькі сын мае мамачкі роднае, ён — мужык, мужык, эх! Во і мучаецца чалавек: чаго на свеце так папарадкувана! Далі-болі, адкуля свет, адкуля што. Бога шукаць пачынае, як той Зроіл. Глядзіш: дыбаў, дыбаў чалавек па гэтаму

каўзялю, — пасклізнўся, заваліўся... І навука не паможа, а зможа такога, бо прырода і навуку адолевае.

Так гаворыць сват Яхім, а кум Міхась дадае к таму:

— А падумаць: колькі турбот, болек і працы бясконцай трэба вынесці бацькам, пакуль-ткі сыноч ці дачушка на ногі стане! Ды другі ж на ногі стане — бацькоў успомніць: сам вучыцца ці службыць дзе і бацькоўскую старасць к сэрцу прынімае, клапаціцца памагае, як, скажам, Архіп. А другі ж, бывае, і бацькоў адрачэцца! Вучы яго, такую дрэнь. Ого! Ці мала іх гэткіх, далёка шукаць не трэба...

— Дык што ж рабіць, сваток? — да Яхіма звяртаецца Нупрэі. — Жывём як бог даець.

— А што ж? Трэба жыць. Перша-наперша трэба, каб бацькі ўкладалі ў галаву гэтым хлапцам-вучням тое, што няхай яны не саромяцца нашых мужыцкіх меркаванняў пра божы свет слухаць. Няхай сабе мы на пагляд шэры, а, браце, душа можа быць і пад шэрым жупаном не шэрая. О! Помню, бывала, прыедзець к нам у сяло на лета, ці ўзімку калі, з Пецярбурга пан Беляеўскі. Вучаны многа, кніжкі сам складае, друкуе, а са мной так, бывала, як пойдзе, як пойдзе гаварыць, аж захлібаецца. Бачу — перада мною, мужыком, думкі лепшыя выкладае. «Я,— гаворыць, — толькі ў вас і аддыхаю і спачын знаходжу. У вас, сялян, усё кіруюцца праўду знайсці ўва ўсім. Пастух, які-небудзь, слова прамовіць з панам не можа — забіт ці ўжо натура такая ў яго да схоўкі прыхільная, — а каб пабачыў яго душу пісьменнік які, ці там архірэй, ці хто такі, ён бы здзівіўся і пазайздраваў». Во як пан казаў. Нядбаласці, звярынства, гразі многа. Але дзе ж гэтага няма? Бяднота нас адалявае.

— Ведама, што яна.

— А паглядзі ты, сваток, на панскае жыццё. Яно ж найболей такое, што горш... сабацкага. Распушта, паскудства. Толькі што ў іх дзеецца ўсё пад цёмнаю дзяругаю, з-пад дзяругі гэтае і жыццё праўдзівае мала відаць.

— Яно-то так, няўжо ж.

— А нашы хлопцы, што ў свет, у людзі йдуць, яны ад вёскі адпаўзаюць... Прыедуць у госці з чыстаты, з хлеба беллага на пушны; як пабачаць тут, як мадзеем мы па родных кутках, робіцца ім і холадна, і непрыхільна, і прыкра. Паедзець назад, закруціцца там у вадаверці гарадской, агалцеець, у вёску ўжо ані блізка, мужыка чураецца, хоць і мучаецца, пэўне, каторы. А дзеткі яго ўжо карэння нашага роднага не маюць у сабе, тыя і ў лічбу не йдуць.

— Сваток, калі ж будзе па-іншаму, калі, у які час будзе, га?

— Будзе. Але, гора, не пры нас. Ты ж паглядзі, недалёчка хадзіць, у палякоў, у латышоў, што тутэйшыя фальваркі пакуплялі: жывуць, нельга казаць, штоб на вялікіх кавалках, а жывуць неяк чысцей, і газеты чытаюць, і дзетак па розных гімназіях ды гаспадарскіх вучылішчах вучаць. Падростаюць трошку гэтыя дзеці — дзівіся, як твой Архіп, самі зарабляюць і вучацца. Адзін доктар, другі аграном, трэці вучыцель ці што другое... Радні не адракаюцца, братнюю руку заўсёды дзержаць і йшчэ пляменнікаў ды пляменніц за сабою ў людзі цягнуць.

— Пажывём — паглядзім. Шукаюць нечага і нашы маладыя... ажно часам хныкаюць, стогнуць.

— А-а! Наша старое ўжо ім не надта падабаецца.

— На тое ж маладыя.

— А праўда, і шкода іх, што яны знайдуць?

— Пажывём — паглядзім.

— Калі дажывёмся.

VII

На станцыю павёз Архіпа той жа сват, сівы дзед Яхім. Ездзіць з дзедам было дужа ладна: чаго ён не раскажа, не нагаворыць, і ўсё разумна, к толку, лішняга не пачуеш ад старога.

Мінуўшына, як у люстры, праходзіла прад вачамі студэнта ў час Яхімавых апавяданняў аб старыне.

Ехалі ўжо даўно. Сцямнела. Архіп маўчаў, успамінаючы, як пражыў дома да восеннай пары. Дзед, набіўшы піпку табакаю, курыў і гаманіў з конямі.

Дарога ішла па старым казённым лесе. Цёмна, пара нярання. Дрэвы, як чорныя, нямыя веліканы, абступілі дарогу з абодвух бакоў і сходзіліся ўперадзе. Коні пад ласкавую, бадрашчую гутарку дзеда рухава і асцярожна беглі па чуць бялеючай толькі перад самым носам лесавой дарозе.

Дзед ціхенька сцёбаў пугаю і думаў, каб даў бог хутчэй перабрацца праз лес і выехаць на поле. За вярсты паўтары направа цягнулася Вялікая Патапеча: балота, мох, купнік, зараслі. Там яшчэ вадзіліся ваўкі, і ўвосень і ўзімку праязджаць без прыпасу было страшнавата.

Архіп думаў аб матцы. Якая яна спрацаваная, вочы ўваліліся, уся быццам шчапіна, і ўсё капашыцца, клапоціцца. Праваджала яго... Дзяржалася доўга, але-такі слёзы пацяклі самі... Буйныя-буйныя, як боб. «А можа ж, я і не ўбачу больш цябе, мой сынулечка, мой Архіпачка...» І ноччу, мусіць, плакала. Эх-хо-хэ!

— Гаў-ву-ву... — глуха і нема завьў хтось далёка на Патапечы.

— Дзедку! Чуеш? Выюць... Ваўкі?

— Ды не, не, сабакі дурэюць у Буліне; там вялікая вёска Буліно.

Коні паднялі вушы і спуджана азірнуліся. Цёмны лес шумеў.

— Гаў гаў гаў-у-у, — пачулася ўжо многа бліжэй. Коні, віхляючыся і з сторчма стаячымі вушамі, ступалі пасярод самай дарогі-праезду, туліліся і вадзілі галовамі па баках, адкуль моўчкі пазірала чорная цемень. Гняды ціха храпануў.

— Дзядуля! ваўкі!..

— А калі й ваўкі, ці мы іх баяцца будзем? Прыйдуць, паляскочуць зубамі ды і пойдуць, куды ім паказана, — без клопату сказаў дзед.

— Што вы, дзядуля? Паганяць коней трэба: мо ўцячом... А то станем ды цяпло раскладзём, да свету не падступяцца.

— Нічога, абойдземся й так. Я заговор ведаю... Дзед саскочыў з калёс і замуздаў гнядога. Конь біў капытамі па зямлі і званіў зубамі аб груздзілы.

— Ну, Архіп, трэба толькі коні дзяржаць, — усаджваўся дзед на калёсах.

Збоку бліснулі аганькі, пара, другая... Коні храплі, маталі галовамі, ірваліся. Ваўкі падбеглі к самым калёсам і, падскокваючы перадам, кульгалі і сярдзіта бліскалі вачамі.

Людзі маўчалі; коні дрыжалі, як у трасцы...

Ваўкоў было штукі чатыры. Яны беглі з бакоў і спераду і торкаліся мордамі ў ногі коням, але не чапалі. Коні ўсё трасліся і кідаліся. Каб не новыя вожкі і не жалезныя груздзілы ў руцэ, яны пабеглі б як шалёныя.

Лес пачаў радзець, дрэвы расступіліся, на паляне каля дарогі выплывала нешта вялікае, цёмнае. То была леснікова хата.

Ваўкі прабеглі ўслед, моўчкі нюхаючы конскія морды, з паўварсты, можа.

Адстаў адзін, другі... Каля лесніковай хаткі не было ніводнага.

— Ну, к лесніку, Архіп, заязджаць, па-мойму, не варта. Зараз выедзем на поле, а там і станцыя, толькі на курганок падымемся.

— Добра, дзядуля.

— Скора й машыну пачуем, калі закрычыць. А к поезду, пэўне, патрапім.

Дзед кіраваўся, каб як развесяліць студэнта.

— Ну, ці ж не казаў я, што ваўкі не зачэпяць? — загаманіў ён.

А з Архіпам штосьці рабілася асаблівае. Успомнілася яму і новая хата, як батрака нехта скінуў, пажар ад перуна, прыпомніў ён і страшныя апавяданні аб ваўкалаках, ведзьмах, чараўніцтве. Усё яму было няўцям. Аж тут і гэтыя ваўкі... Дзіва! У лесе набеглі, круціліся, морды конскія нюхалі, а не завалілі. Што гэта? Заговор? Чараванне? Гіпноз?

Раптам з нейкім абурэннем звярнуўся да дзеда студэнт.

— Дзедку, родненькі, дык што ж гэта? Скажыце, у чым прычына? Што тут к чаму, як жа?..

— Што? Пра ваўкоў? Дык тут жа няма нічога дзіўнага. Я змалку ведаў гэту павадку ваўчыную. Бывала, пасеш каля лесу статак, — а раней лясы былі вялікія, дрымучыя, ваўкоў ды і ўсякага звера было без ліку, — выбегуць яны, зверуганы, здаецца, адразу ўсё б праглынулі, зжорлі, прорва іх вялікая. Выбегуць яны, і тут ад злой радасці, што напалі на паядуху, як сціснуць зяпу — разявіць не могуць: бегаюць каля жывёлы, мордамі яе толькі — таўхіль! — падтаўхіваюць, носам па горле мацаюць, а зарэзаць аніяк не здолеюць... Пакуль хіба не адбягуць куды далёка. Зубоў расцяць ім тады нельга. Ну, вядома, бывае гэта з імі, калі яны надта прагаладаюцца і раз'юшацца так, што болей некуды.

— А цяпер? І цяпер таксама? — зацікавіўся дужа Архіп.

— І цяпер, мусіць, так, слава богу. Я табе толькі не казаў, пужаць цябе не хацеў, а ў мяне сякера на ўсякі выпадак схавана. Думаў: уцячы не ўцячом, а можа, яшчэ зяпы ім сутарга звядзецца, а калі ўжо бог дапусціць, сякерай бараніцца буду. Аж яно па-мойму і здарылася.

— А-а... Вунь і што, — расчаравана троху, але ўсё ж з дзіваваннем працягнуў студэнт.

— А ты б што думаў? Я ж не чараўнік які... Хэ-хэ!

— Дзядуля! А вы ж даяце веры чараўніцтву?

— А-аё! Ахвота табе гаварыць пра тое, пра што не трэба... А хто ж яго ведае! Ці мала чаго кажуць. Братка мой! Усё адно адказу не даб'ешся. А думаць пачнеш — адно спакой згубіш.

— А божа! Дык няўжо ж так праз гэты, выбачайце, свінячы спакой калодаю гнілою жыццё пражыць і нічым не цікавіцца?

— Чаму? Я таго не кажу; пэўне, без цікавасці — што за чалавек? Але гэта... Мяне во дзівіць вучыцель Балазевіч, на ўсё адгядкі знайшоў хлапец. Бога няма, памрэш, згніеш, вось табе і ўсё... Ну ці не дурны! А здаецца, і дзяцюк нічога сабе, рахманы.

— Дык як жа, дзедку?

— Як? А так, што, колькі трэба, ведай, а у вялікае не залазь, а то каб шыю, бывае, не скруціць. І не думай, што яно такое простае... Што няма нічога...

— Вы, дзядуля, як былі маладзей, не казалі, мусіць, таго?

— А што — «маладзей»... Як быў я маладзей, ішоў я раз апоўначы каля могілак, а была там свежая магіла: надоечы пан войт памёр. Даўся ён, гэты войт, пры жыцці людзюхам. Жорсткі чалавек быў, нікому не дараваў, няхай ужо свят ляжыць. І ўміраў доўга і страшна, памерці ніяк не мог, мучыўся дужа. Іду, значыцца, я сабе з качарэжкаю, адганяю думкі аб нябожчыку, а яны так і лезуць. Не гляджу туды, дзе гэта магіла, а нехта як падбівае: «Зірні, зірні, што тама?» Не ўцерпеў я, скасіў вочы: зірк! Аж на магілцы, над насыпам — белы як у тумане чалавек стаіць, быццам той на пана войта паходж, да яго ў падобі. Закалацілася ў мяне сэрца, ногі занямелі, валакуся як нежывы, дыхаць дайжа баюся. А тое дрыжыць-дрыжыць, трасецца, як во паветра, калі ў пагодны дзень сонечны; толькі яно белае, быццам папера. Не ведаю, як я ўжо да хаты давалокся, белых валасоў, праўда, заўтра знайшоў, хварэў ці мала, хадзіў як у воглуме.

Дзед памаўчаў. Студэнт прыціх, але запытаўся:

— Дык што?

— А што? Каб на другога — не ведаю, што было б. А я ўжо праз гадоў дваццаць ад пана Беляеўскага чуў, што траплялася гэткае бачыць і другім; гавораць іншыя наўчоныя, што, гэта, як пачынае чалавек у магіле ўжо тлець, дык з яго праз землю наверх выходзіць нешта, — забыўся названне, не наское слова, — і збіраецца ў кучу такую ж, якой формы чалавек быў, што там пахован...

— Фосфар, хіба... Ведаю.

— А можа, й так, забыўся, наймення не помню.

— А-а... — працягнуў студэнт у задумленні.

— Можа, калі-небудзь і аба ўсём, што каля нас незразумелага, даведаюцца людзі. Бог ведае.

Дзед замоўк. Коні весялей пабеглі, бо лес далёка астаўся цёмнай грамадай адзадзе, а дзесьці справа, дужа далёка, галасіла машына. А вакзал быў недалёчка.

— Адно астанецца людзям навекі святою загадкаю — гэта тварэц наш найвышні. Каб не было дано людзям гэтай загадкі, не было б чалавецкага жыцця... Прапалі б людзі.

«Іш, які дзед, — памысліў Архіп, — не дарма ж назбіраў поўную багаўню богамаленных кніжак, не дарма ж і ў базыльянцаў некалі вучыўся ў Мсціслаўлі».

А дзед у гэты час маўчаў, думаючы важную думу. Абразы мінулага луналі прад памаладзеўшым старыком. Ён, падумаўшы, загаманіў:

— Дык вось, Архіп, любы ты мой! Бачу я, крэпка ў табе роднае карэнне наша. А мне, старому, уміраць трэба. Едзеш ты ў свет далёкі. Смерць мая з-за кургана ўжо смяецца: мо і не пабачымся болей, дык вось, будзь ласкаў, звярні ты ўвагу на маю старыкоўскую гутарку. Першае, што скажу я табе, гэта — чытай, галубец, у кніжках і ў разумных людзей пытайся, як жылі даўней нашы тутэйшыя людзі... Споўніш гэты загад — у жыцці не ашукаешся, будзеш ведаць, што рабіць трэба. І ніякая, братка, чартаўня, ніякія думы чорныя не змогуць цябе. А другое: часцей у роднае гняздзечка залятай, дык не будзе яно здавацца табе страшным, і не пабяжыш ты, спужаўшыся, уцякаць ад яго, калі, часам, пачуеш ад каго дурнога або цёмнага і скрыўджанага нараканні няправедныя, нахабшчыну на справу і працу тваю. А яшчэ дадам: не забывай ты ў горадзе, дайжа ў добрай таварыскай бяседзе за салодкімі напіткамі ды смачнымі дарагімі стравамі, не забывайся ты запытаць у сябе: «А можа, цяпер у каго скарынкі хлеба няма?» І ведай тады, што адным енкам ды стагнаннем бядзе людской не паможаш... Помні, што каб другога вызваляць, трэба самому крэпкім быць, на сілы не ўпадаць, а то і самага затопчуць... Толькі ты не гневайся, што я табе наказы раблю...

— Што вы, дзядуля! Мне так любя, лягчэй мне.

— А чартаўня... Можа, яна і не такая незразумелая, як нам здаецца... Унукі нашы больш за нас ведаць будуць.

— А ўсё ж крыўдна, дзядуля, што людзі сляпыя такія.

— Гэта ў пары такой цяпер ты! А шчэ горш тое — рос ты змалку сярод нас, цёмных, у лесе, дзе яшчэ мой дзед маліўся каля асінавага пня богу Дуплінскаму-Ільінскаму. Вось яно і гаворыць у табе. Нічога, прывыкнеш сярод паноў — абойдзецца...

— А не-е, дзед! Чаму ж тады...

— Ку-гу-гу-гу... — загудзела машына, глушачы словы студэнта. За гоні стаяла станцыя, па насыпе бег пасажырскі поезд.

У цёплых, добрых бягучых хатках ехалі людзі, ехалі са сваім горам і радасцю.

— Ча-чах, ча-чах-стук — шпарка дужа грукаталі-чахалі, — чах-чах, ча-чах-стук, — тахалі колы вялікія пад вагонамі.

Падуў ціхі ветрык, заківаў лазу над канаваю і траўку змірную прыдарожную.

«І трыста, чатырыста гадоў назад таксама дуў ён тут, ветрык, і таксама калыхаў-цалаваў траўку сумную і маўклівую... толькі цуда-машыны не было», — памысліў студэнт і замаркоціўся...

Кузьма

Чорны.

Апавяданне

*«На пыльнай
дарозе»*

Паабапал жвірыстай дарогі калышыцца леташні быльнік, і веснавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогаю тонкі, як туман, падымаецца пыл- плыве вецер з-за сініх лясоў, і на дзернавых узмежках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын... Моцна думаюць голая яшчэ кусты, а за імі, далей, пярэсцяцца колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай раллі і леташняя шэрань веснавой цаліны.

Вецер прынёс аднекуль сухі жмут аўсянай саломы, прыпёр да сухога быльнікавага куста, растрасе патроху і разганяе па саломіне ў полі, салома звонка шаласціць і навявае задуменасць вялікай далечыні.

Моцна шуміць яшчэ нейкае зелле, перазімаваўшае, падгніўшае, цяпер сухое і шэрае. У яго галоўках захаваліся, мусіць, зярняты - маленькія, порсткія птушкі гаварлівымі семямі прылятаюць і клююць іх.

Дарога - ад таго, што шырокая, ветраная і пыльная - вясёлая. Шырокі паварот з яе ў горад; горад блізка, і не відзен за блізкімі ўзгоркамі, і каля павароту куча бітых каменняў, пры зямлі абмалёваная зялёным шлакам травы.

Нам слаўна было сядзецц тут на гэтых каменнях; і мы сядзелі - сушылі на ветры спацеўшыя шыі і маўчалі. Шмат было перагаворана дарогаю - паволі прайшлі мы з ім разам трыццаць вёрст, многа я зразумеў у яго без слоў, і цяпер трэба было разысціся таксама, як выпадкова сышліся на дарозе. Было яму год дванаццаць, а я ішоў у горад, дзе ўжо жыў. Ubачыў быў я яго пасярод дарогі - ён стаяў, растапырыўшы босыя ногі ў палатняных портках, і трымаў у руках шапку.

- Што ты робіш? - запытаў я, праходзячы міма.

- Пчолы нейкія, каб на іх упадкі, з зямлі вылазяць, - адказаў ён з вялікай сталасцю дарослага, і гэта выйшла ў яго смешна, па-дзяцінаму, - адна, ліха ёй, джала дала мне ў нагу, чорт яе бачыў, ішоў ды наступіў.

Ён даў раптам з-за вуха шапкаю па зямлі і з расчараваннем сказаў:

- Уцякла, каб яна здохла... І пайшоў са мною.

- Куды ты ідзеш?

- Гэта я іду на хутары па брата. Ён там цэлую зіму служыў, значыцца, а гэта як памёр айчым наш, дык трэба, каб дома быў, неканечна яму было і так ісці, але што ты парадзіш.

- А даўно айчым памёр?

- Нядаўна.

- А маці жыве?

- Маці жыве.

- А больш хто ў вас ёсць?

- А больш у нас яшчэ дзяўчыны дзве ёсць, старшыя за мяне сёстры, дык яны дома, нідзе не служылі, бо яны хоць бабы, але цвярдзейшыя за Васіля, дык айчым іх не мог выкурыць з хаты.

- А хіба ён выкурваў?

- Уга... Ён чуць Васіля на той свет не адправіў, як пачаў грызці. Дык той і пайшоў у людзі.

- Маці што?

- Дык жа ён чуць і мацеру ў труну не ўвагнаў - азіят нейкі быў, а не чалавек.

Гаварыў ён стала, як дарослы. І відно было, што пражытыя на свеце дванаццаць год навучылі яго многаму, паказалі яму многа бакоў жыцця, закалілі яго і давялі да вострай цвёрдасці.

І цяпер ён ішоў па брата, адзін, па пустой ветранай дарозе. Ён і забаўляўся ідучы, і разважаў стала: і наглядаў, і абдумваў. Твар яго, у лішых ад сонца і ветру, меў на сабе ўсе адзнакі халоднай сталасці і прывычкі - вялікае лічыць часам малым; і толькі калі-нікалі прарываліся ў ім не згладжаныя яшчэ дзіцячыя манеры.

- А ты гаспадарыў ужо?

- Я летась адзін паараў усё. Айчым тады ўжо хварэць пачаў.

- А цяпер айчыма шкада?

- Цяпер не... Але шкада маткі, бо яна нездараўчаная вельмі. Хто яе ведае, ці пажыве яна доўга на свеце. Мы то не прападом - мы ж усё ўжо ўзняліся на ногі, але яна як... Мы ж яшчэ яе нічым не пацешылі...

Ён моцна аб нечым стаў думаць і змоўк. І твар яго раптам ажыў. Пачалі, як цені ад хмар у ветраны дзень па зямлі, праходзіць па твары яго адзнакі перажытага смутку і ўздымаў, адбітак як бы нейкай мудрасці пазнання жыцця з'явіўся на ім, і ўпэўненасць у неабходнай патрэбе пацешыць матку, і моцнае жаданне гэтага, важнае і для яе, і для яго. І зусім не адбілася на твары яго непаразуменне перад тым, што гэта ж сам ён нічым яшчэ не нацешыўся.

Толькі хутка шырокае нешта і надзвычай тонкае лягло на гэты сталы і глыбокі твар, і яно паведаміла пра вялікую ўцеху, вылаўленую ў жыцці з самога жадання пацешыць матку, з самога працэсу падарожжа па брата і ва ўсім, што даводзілася рабіць, у самым тым, што трэба было дзейнічаць.

У тым, што ён сказаў, было сказана самае важнае, і ўсё іншае стала зразумела, і была асалода глядзець на гэты сталы не па-дзяцінаму твар...

Ён шырока ступаў па пыльнай дарозе.

- Тым часам так, - загаварыў ён, - хутка аўсы будзем сеяць...

І зноў змоўк і задумаўся.

- Ногі баляць, - падаў ён яшчэ голас. - Я цяпер паляжаў бы, скурчыўшыся пад кустамі дзе на сонцы, але да вечара дайсці трэба.

І ўжо ў менш, як мне здалося, значных гаворках і многа моўчачы прайшлі мы астатак дарогі да павароту і на каменнях прыпыліся. Ён дастаў з кішэні сваіх палатняных портак кавалак хлеба і пачаў ламаць каравымі, тонкімі пальцамі і есці. Хлеб запах суха і кісла - так, як пахне ён, паляжаўшы ў торбе паўдня на полі, пакуль не даарэцца загон і не падыдзе пара есці.

Нам абодвум не хацелася ўставаць, мне было бліжэй, яму яшчэ вёрст дзесяць.

- А калі назад?

- Заўтра, - адказаў ён, жмурачыся ад ветру, - заўтра з Васілём, - павесялеў ён.

Цераз паўгадзіны ён кіўнуў мне галавою і пайшоў, роўна гойдаючыся ў такт крокам. Я застаўся адзін і сачыў за тым, як бела-шэрая постаць яго патроху рабілася

меншай ад роўнай далечыні дарогі і пасля зусім згінула за першым узгоркам. Пасля зноў відаць стала галаву яго - маленькую ўжо і чуць прыкметную, як цёмнаватая кропка. Пасля нічога не відаць стала.

Я сядзеў на каменнях і думаў аб маленькіх і нязначных здарэннях, якія слабым здаюцца вялікімі і страшнымі, і аб вялікіх і страшных здарэннях, якія моцным здаюцца маленькімі і нязначнымі. І ад таго, што гэтае дзіцянё не сагнулася і не сагнецца і ідзе сабе моцна па дарозе, стала мне радасна і думна.

Было жаданне спяваць што-небудзь моцнае і цягучае, спяваць яго доўга без слоў і без лішняй тут вясёласці.

«Будзем зараз аўсы сеяць», - прыпомніў я яго хрыплыя словы...

Аўсы будуць улетку шумець тут паабাপал дарогі, і радасная зямля ўсцешыць чалавека...

Ён, малы, вырасце і таксама, як цяпер, моцна і горда пройдзе па зямлі, па дарозе...

У такіх думках я сяджу на каменнях...

Пры пыльнай дарозе шумяць палыны, і вясёлыя плачуць наводдаль каліны.

1926 г.